

วิเคราะห์บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

13 พ.ค. 2540

ปริญญานิพนธ์

ของ

วินัย จินดารักษ์

895.911
ว619ว
ร.3

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

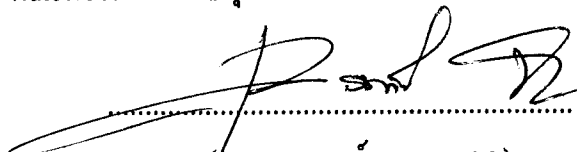
มีนาคม 2540

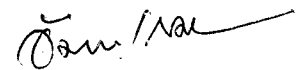
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๒ 35867

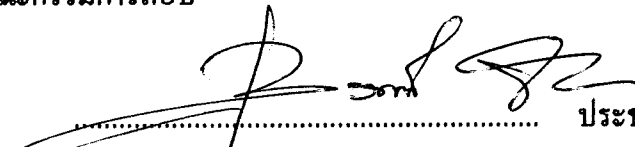
คณะกรรมการควบคุม และคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก
ภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

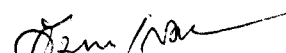
คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน
(ผศ. สุวกันธ์ จงตระกูล)

..... กรรมการ
(รศ. ดร. อัมพร สุขเกษม)

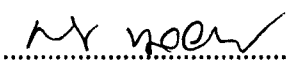
คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(ผศ. สุวกันธ์ จงตระกูล)

..... กรรมการ
(รศ. ดร. อัมพร สุขเกษม)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตร ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ดร. ศิริบุภา พูลสุวรรณ)

วันที่ 14 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2540

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างสูงมากจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวคนธ์ จงตระกูล ประธานที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร. อัมพร สุขเกษม กรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเมตตาเอาใจใส่แก่ผู้วิจัยอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์วินัย ภู่อะหงษ์ กรรมการสอบปริญญานิพนธ์ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่งานวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ ที่ช่วยประสิทธิประสาทวิชาความรู้ ให้คำแนะนำให้ความห่วงใย และช่วยให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบคุณ คุณแพญศิริ สอนสารี คุณเมย์ลา ศรีโมรา ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย

สุดท้ายนี้ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตปริญญาโททุกท่านที่ให้ความห่วงใย และเอื้ออาทรต่อกัน ด้วยดีตลอดมา

วินัย จินดารักษ์

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	4
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	4
	ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า	4
	วิธีดำเนินการค้นคว้า	6
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	6
2	บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	16
	โคลงคั่นเรื่องแห่โสกันต์	19
	โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกเชนทร์ศวสนาน	22
	โคลงเรื่องรามเกียรติ์	29
	กลิตนิตราชาคริต	31
	บทละครเรื่องเงาะป่า	38
	บทละครเรื่องวงศ์เทวราช	42
	กลอนนารัมย์	46
	กลอนไดอริจิมทราบ	51
	ตามเสด็จไทรโยค	55
	กาพย์เห่เรือ	67
	โคลงสุภาษิต	70
	โคลงนิราศท่าวสุภคติการภักดี (นาก)	77
	โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี	80
	โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ	83
	โคลงราชพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4	85

บทที่	หน้า
โคลงพระราชมณเฑียรบาล	87
โคลงภาพพระราชมณเฑียรบาล	89
3 วิเคราะห์รูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์	
พระราชนิพนธ์บทร้อยกรองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	91
รูปแบบคำประพันธ์	91
โคลง	92
กลอน	106
กาพย์	123
ร่าย	126
กลวิธีการประพันธ์	131
การซ้ำคำ	132
การเลือกเสียง	156
การใช้โวหารภาพพจน์	170
คุณค่าทางวรรณศิลป์	188
ลักษณะแห่งความหมาย	190
การแสดงออก	196
ทัศนะ	199
จินตภาพ	209
รสแห่งกระบวนความ	211
4 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	220
บรรณานุกรม	223
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	228

ภูมิหลัง

ในการสร้างวรรณคดี ร้อยกรองเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมตั้งแต่โบราณ เนื่องจากสังคมไทยมีปัจจัยพื้นฐานหลายประการที่เอื้ออำนวยต่อการประพันธ์บทร้อยกรอง เช่น คนไทยเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน นิยมใช้ถ้อยคำสัมผัส มีจังหวะ เห็นได้จากศิลาจารึกสมัยสุโขทัย หลักที่ 1 แม้จะเป็นร้อยแก้วแต่ข้อความบางตอนใช้คล้องจองกันเช่น ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เห็นข้าวท่นบ่ใคร่พิน เห็นสินท่นบ่ใคร่เคียด นอกจากนี้ภาษาไทยยังมีลักษณะเป็นเสียงดนตรีคือมีเสียงวรรณยุกต์ที่ทำให้เกิดเสียง สูง ๆ ต่ำ ๆ เหมาะแก่การเรียงร้อยถ้อยคำในแบบร้อยกรอง ทำให้เกิดจังหวะ ลำนำ มีเสียงไพเราะ วรรณคดีไทยจะมีวิวัฒนาการสืบต่อกันมาเป็นส่วนใหญ่ที่มีการเปลี่ยนแปลงมาจากเหตุปัจจัยหลายประการเช่น ความเป็นนิยมของผู้คน สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง อิทธิพล จากภายนอกประเทศทั้งตะวันออกและตะวันตก กุหลาบ มลลิกะมาส ได้กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีไทย สรุปได้ว่า วรรณคดีไทยแต่เดิม นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือ นิยมเขียนเป็นร้อยกรอง และร้อยกรองของไทยในอดีตจะมีลักษณะเป็นมันทนศิลป์ มีสำนวน เล่นคำ เล่นความ เน้นเสียงเสนาะ และโวหารเป็นสำคัญกว่าข้ออื่น ๆ แต่หลังจากที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกแล้ว วรรณคดีไทย ก็มีการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงต่างไปจากเดิม วรรณคดีร้อยแก้วได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น ความนิยมในร้อยกรองค่อย ๆ ลดลง (กุหลาบ มลลิกะมาส. 2529: 193 - 201)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนาบ้านเมือง เพื่อเข้าสู่อารยประเทศ อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกได้แพร่หลาย เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างสูงจากการติดต่อสัมพันธ์เพื่อรับเอาวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาพัฒนาประเทศ ทำให้สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในทุก ๆ ด้านในทาง วรรณคดีก็มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน ความเจริญทางด้านการศึกษา และการพิมพ์ ทำให้วรรณคดีเผยแพร่ ขยายวงกว้างไปสู่ประชาชนมากขึ้น มีการนำเอาแนวคิดทางวรรณคดีใหม่ ๆ จากตะวันตกเข้ามาใช้ในวรรณคดีไทยการเปลี่ยนแปลงทางด้านภาษาที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในสมัยนี้ก็มีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางวรรณคดีโดยเฉพาะในเชิง

วรรณศิลป์เนื่องจากภาษา อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทางวัฒนธรรมวรรณศิลป์อย่างหนึ่งนั้น นับว่ามีบทบาทที่ละเอียดอ่อน ทั้งทางด้านเสียง ความหมาย และรูปคำ ชลธิรา สัตยวัฒนา ได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า การจะศึกษาค้นคว้าว่าวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในบทร้อยกรองของบุคคลสมัยหนึ่ง ๆ เป็นอย่างไร จำเป็นต้องวิเคราะห์ว่า บทร้อยกรองของยุคนั้น ๆ ประกอบขึ้นด้วยอะไร และมีลักษณะอย่างไร ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ ภาษา เนื้อหา และรูปการประพันธ์ (ชลธิรา สัตยวัฒนา. 2524 : 54)

ในอีกด้านหนึ่ง การที่คนไทยมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมากขึ้น ความคิดแปลกใหม่ที่มีต่อการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้น ความนิยมทำตนให้ศิวิไลซ์ ตามอย่างชาวตะวันตกก็มีอยู่มาก วรรณคดีในสมัยนั้น ส่วนหนึ่งจึงเป็นผลงานที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อในการโน้มน้าว และปลูกฝังความคิดให้คนไทยเป็นตัวของตัวเอง มีความภูมิใจในความเป็นชาติมากขึ้นตามทัศนะของกวี กวีได้สร้างสรรค์วรรณคดีที่มีเนื้อหา และแนวคิดตามแบบโบราณนิยมขึ้นมา เพื่อให้ผู้อ่านได้สัมผัสบรรยากาศเก่า ๆ ที่กวีเชื่อว่า น่าจะรักษาไว้ และฟื้นฟูให้เป็นที่นิยมอีกครั้งหนึ่ง ดังคำกล่าวของ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิตที่ว่า “การตั้งโบราณคดีสโมสรตอนปลายรัชกาล พ.ศ. 2450 แสดงว่า มีการกระตุ้นให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเก่า ท่ามกลางกระแสความนิยมในการสร้างเรื่องหรือแต่งเรื่องแนวใหม่ตามที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกจริง” (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. 2532 : 44) และเป็นที่น่าสนใจว่าในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของวรรณคดีไทยที่แนวคิดทางวรรณคดีตะวันตกกำลังแพร่หลายนั้น วรรณกรรมร้อยกรองในรูปแบบเดิมของไทยกลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้จากการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 และที่ 6 ของหม่อมหลวงหญิงลำยอง ศรีธวัช (2533: 17 - 18) ได้กล่าวไว้ว่า “ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 การแต่งวรรณกรรมร้อยกรองกระเตื้องขึ้นอย่างเห็นได้ชัด มีการแต่ง กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ มากขึ้น ในจำนวนนี้หลายเรื่องแต่งได้ดี และมีการพิมพ์เผยแพร่ให้คนทั้งหลาย ได้เห็นแบบอย่างในการประพันธ์ที่ดี” (ลำยอง ศรีธวัช. 2533 : 17-18) สภาพดังกล่าวศาสตราจารย์คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส ได้กล่าวถึงความเคลื่อนไหวทางวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่วรรณคดีร้อยกรองยังคงเจริญสืบมาว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่ง และมีเหตุการณ์สำคัญอย่างอื่นที่สนับสนุนให้วรรณคดีก้าวหน้าคือ การตั้งโรงเรียนแบบปัจจุบันในพระบรมมหาราชวังเป็นแห่งแรก พ.ศ. 2414 เกิดหอสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2448 ซึ่งกลายเป็นหอสมุดแห่งชาติในต่อมา นอกจากนี้ยังมีโบราณคดีสโมสร เมื่อ พ.ศ. 2450 มีวัตถุประสงค์ส่งเสริมการประพันธ์การศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณคดีสโมสร ออกหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ “หนังสือวชิรญาณ” ลงเรื่องวรรณคดีโบราณ ซึ่งหา

ค้นฉบับได้ยากและสารคดีที่กวีในเวลานั้นแต่งขึ้นใหม่ งานสำคัญของสโมสรมีอีก
อย่างหนึ่ง คือ พิจารณานั่งสือที่มีคุณภาพทั้งเก่าและใหม่ แล้วประทับตราของสโมสร
ไว้เป็นเครื่องหมายประกาศเกียรติคุณ การหนังสือพิมพ์ซึ่งเริ่มขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3
และที่ 4 มาในรัชกาลนี้ได้เพิ่มจำนวนขึ้นกว่า 64 ฉบับ ...

(กุหลาบ มลลิกะมาส. 2529 : 143)

คำกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวคิดของทวิศักดิ์ ญาณประทีป ที่ได้กล่าวไว้ว่า “แม้วรรณกรรมร้อยแก้ว
จะเจริญเฟื่องฟูมากขึ้น แต่วรรณกรรมร้อยกรองก็ยังคงมีอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกวีและทรงเป็นผู้อุปถัมภ์กวีด้วย” (ทวิศักดิ์ ญาณประทีป. 2530 : 137)

หากพิจารณาในแนวคิดที่ ทิพย์สุนทร อนันมบุตร ได้กล่าวไว้สรุปว่าได้ว่าปัจจัยสำคัญ
ประการหนึ่งที่จะทำให้วรรณคดีไทยรุ่งเรืองคือ พระราชานิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ (ทิพย์สุนทร
อนันมบุตร. 2530:5) กับแนวคิดการสร้างและเสพวรรณคดีบนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์จาก
อักษรวิลักษณ์ทางภาษา ดังที่ ควมน จิตรจางค์ ได้กล่าวไว้ว่า “แบบแผนของคำประพันธ์ของ
ชนชาติใด บ่อมาอยู่บนพื้นฐานของอักษรวิลักษณ์ทางภาษา ของชนชาตินั้น” (ควมน
จิตรจางค์ 2534 : 437) แล้ววรรณกรรมร้อยกรองพระราชานิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างยิ่ง ทั้งในเรื่องรูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าในทาง
วรรณศิลป์ เพราะนอกจากพระราชานิพนธ์หรือทรงของพระองค์ จะเป็นงานวรรณคดีในช่วง
หัวเลี้ยวหัวต่อที่วรรณคดีไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสูง แล้วพระองค์ทรงพระราชานิพนธ์หรือ
ทรงไว้มากมายทั้ง โคลงนิราศ กลอนนิราศ กลอนบทละคร กาพย์เห่เรือ บทสักรวาล ลิลิต และ
โคลงสุภาษิตต่าง ๆ และที่สำคัญ วรรณกรรมร้อยกรองเหล่านี้ ยังคงลักษณะของวรรณคดียุคเก่า
เช่น โคลงฉันท์เรื่องแห่โศกกันต์ โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลเกษมที่ทศวาสนา โคลงนิราศท้าวสุภักดี
การภักดี (นาค) บทละครเรื่องวงศเทวราช บทละครเรื่องเงาะป่า ฯลฯ พระราชานิพนธ์ บทละครใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งนี้บทละครของพระองค์ อวพร มลิินทางกูร ยังได้ให้
ข้อสังเกตไว้ว่า “แม้เนื้อหาในเรื่องดังกล่าวมีลักษณะเป็นเรื่องอ่านเล่นเพื่อความบันเทิงเป็นส่วนใหญ่
แต่น่าสังเกตว่ามีแนวโน้มในการนำเสนอเรื่องสามัญชนในเนื้อหาของงานพระราชานิพนธ์ด้วย ซึ่ง
อาจจะเป็นเพราะอิทธิพลของเนื้อหาเรื่องสั้น และนวนิยายจากต่างประเทศก็เป็นได้” (อวพร
มลิินทางกูร. 2519 : 28) พระราชประสงค์ในงานพระราชานิพนธ์หรือทรงของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในลักษณะ “เพื่อแก้เบื่อ แก้การณ” ทั้งในบทละครเรื่องเงาะป่า ลิลิต
นิทราชาคริต และบทร้อยกรองอื่น ๆ ที่ทำให้คำประพันธ์ร้อยกรองกลายเป็นเพียงงานที่กวี

มุ่งแสวงหา วรรณสถานการประพันธ์ มากกว่างานที่จะมุ่งเสนอเนื้อหาอย่างที่เคยมีมานั้นก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งด้วย

จากความน่าสนใจดังกล่าว กอปรกับงานพระราชนิพนธ์หรือทรงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาไว้อย่างสมบูรณ์มาก่อนผู้วิจัยจึงมีความสนใจ ที่จะศึกษาพระราชนิพนธ์หรือทรงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งทางด้านรูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ เพื่อจะได้ทราบและแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางด้าน วรรณศิลป์ และพระอัจฉริยภาพทางด้านภาษาในพระราชนิพนธ์หรือทรงของพระองค์

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์หรือทรงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

กลวิธีในกระบวนการพระราชนิพนธ์หรือทรงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในการพระราชนิพนธ์หรือทรงของพระองค์ และเพื่อ จะได้เห็นว่าพระราชนิพนธ์หรือทรงนั้นได้รับอิทธิพลจากตะวันตกหรือไม่

ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษานี้ผู้วิจัยจะศึกษาหรือทรงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีตีพิมพ์เผยแพร่ดังรายชื่อต่อไปนี้

1. โคลง
 - 1.1 โคลงคั่นเรื่องแห่โสกันต์
 - 1.2 โคลงพระราชพิธีศรีสังฆานการ (พระราชพิธีถือน้ำ) แลกเชนทร์ศวสนาน
 - 1.3 โคลงพระราชกรณียาสูตร
 - 1.4 โคลงรายพระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4
 - 1.5 โคลงเรื่องรามเกียรติ์
 - 1.5.1 ห้องที่ 90 ตอนทศกัณฐ์ทำพิธีอุ้มงค์
 - 1.5.2 ห้องที่ 94 ตอนหนุมานเข้าห้องวานรินทร์
 - 1.5.3 ห้องที่ 102 ตอนนางมณโฑหุงน้ำทิพย์
 - 1.5.4 ห้องที่ 103 ตอนทศกัณฐ์ขาดเคียวขาดกร
 - 1.5.5 ห้องที่ 104 ตอนถาฬินถาฬิง
 - 1.5.6 ห้องที่ 105 ตอนหนุมานอาสา

1.5.7 ห้องที่ 106 ตอนหนุมานได้นางสุวรรณกัมพูมา

1.5.8 ห้องที่ 107 ตอนหนุมานชุกलोंงควงใจ

1.6 โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

1.6.1 รูปที่ 1 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงศรีอยุธยา

1.6.2 รูปที่ 10 พระสุริโยทัยขาดคอช้าง

1.6.3 รูปที่ 19 พระมหาธรรมราชาอาสาเจรจากวเมือง

1.6.4 รูปที่ 21 สมเด็จพระนเรศวรตามจับพระยาจีนจันตุ

1.6.5 รูปที่ 22 สมเด็จพระนเรศวรทรงปืนข้ามแม่น้ำสโตง

1.6.6 รูปที่ 62 พระยาวชิรปราการกับทหาร 5 ม้า รบพม่า 30 ม้า

1.6.7 รูปที่ 72 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเสด็จกลับจากเมืองเขมร

1.6.8 รูปที่ 79 ศึกค่ายปึกกาพม่าที่เมืองทวาย

1.6.9 รูปที่ 86 อุปราชภิเษกกรมหลวงอิสรสุนทร

1.7 โคลงสุภาษิต

1.7.1 วชิรญาณสุภาษิต

1.7.2 สุภาษิตพิพิธธรรม

1.7.3 โคลงสุภาษิตอิสปกรณัม

1.7.4 โคลงสุภาษิตบางปะอิน

1.7.5 โคลงสุภาษิตโสฬสไตรยางค์

1.7.6 โคลงสุภาษิตนฤทมนการ

1.7.7 โคลงว่าด้วยความสุข

1.7.8 โคลงพระราชปรารภความสุขทุกข์

1.7.9 โคลงสุภาษิตเบ็ดเตล็ด

1.8 โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี

1.9 โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก)

1.10 โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

1.11 โคลงพระราชทานแก่ท้าวภักดีการภักดี (เจ้าจอมเพิ่ม)

1.12 ลิลิตนิทราชาคริต

2. กาพย์

กาพย์เห่เรือ

3. กลอน

3.1 กลอนได้อริชัยมหาราชา

- 3.2 ตามเสด็จไทรโยค
- 3.3 กลอนนารัมย์
- 3.4 บทละครเรื่องเงาะป่า
- 3.5 บทละครเรื่องวงศเทวราช

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ดังนี้

1. ศึกษาเกณฑ์ในการวิเคราะห์บทหรือกรองจากเอกสารต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์
2. วิเคราะห์บทหรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ละประเภทตามหัวข้อดังกล่าวต่อไปนี้
 - 2.1 วิเคราะห์ความถูกต้องตามรูปแบบหรือลักษณะบังคับของบทหรือกรองประเภทต่าง ๆ ที่ทรงเลือกใช้
 - 2.2 วิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ โดยพิจารณาจาก
 - การใช้คำ
 - การเลือกเสียงของคำ
 - โวหาร
3. เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์บทหรือกรอง

กุหลาบ มลลิกะมาส (2529 : 122 - 123) กล่าวถึง การพิจารณาการประพันธ์บทหรือกรองที่มีความงามความไพเราะนั้นจะต้องกอปรไปด้วยกลวิธีดังต่อไปนี้

 1. การสรรคำใช้ (Diction or Choice of Words)
 - 1.1 คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง และสภาพของบุคคล
 - 1.2 การเลือกเสียงของคำ ตลอดจนการเล่นคำ
 - 1.3 คำที่มีความหมายเจาะจงเฉพาะที่
 - 1.4 คำภาษาถิ่น
 2. โวหารเป็นเครื่องบอกถึงกลวิธีในการแต่ง อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของกวีได้เป็นอย่างดี แยกย่อยได้ดังนี้
 - 2.1 การสร้างภาพในจิต (Imagery) เป็นกลวิธีที่จะทำให้บทหรือกรองมีชีวิตชีวาสร้าง

ความรู้สึกเห็นจริง ทำให้ประหนึ่งได้สัมผัส ได้แลเห็น ได้กลิ่น ตลอดจนเข้าใจความรู้สึกซึ่งลักษณะการบรรยายชนิดนี้จะไม่เน้นความสมจริง แต่จะเน้นภาพที่จะปรากฏแก่ใจผู้อ่านซึ่งภาพนั้นจะเกิดได้ก็ต่อเมื่อผู้อ่านมีจินตนาการ

2.2 ภาพพจน์ (Figure of Speech) ลักษณะสำคัญของภาพพจน์อยู่ที่การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย เพื่อให้สิ่งที่รู้จักน้อย หรือกลางเลือนให้ได้เป็นที่รู้จักชัดขึ้น โดยวิธีการเปรียบเทียบ มีหลายวิธี เช่น

2.2.1 การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย

ก. เปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง (Simile) โดยมีคำว่า ถัดเหมือน ประดุจ ดัง เป็นเครื่องแสดงการเปรียบเทียบ

ข. เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (Metaphor) คำแสดงว่าเหมือนจะไม่ปรากฏอยู่ เป็นการเปรียบเทียบโดยตรงจากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่ง

ค. การเปรียบเทียบเป็นสัญลักษณ์ (Symbol)

ง. การเปรียบเทียบโดยสมมุติสิ่งไม่ใช่คนให้สามารถทำกริยาอาการเหมือนคน (Personification)

2.2.2 การใช้ภาษาของอารมณ์ (Emotive Language) เช่น

ก. การกล่าวเป็นทำนองขัดกันของอารมณ์อย่างคู่ขนานกันไป (Paradox)

ข. การกล่าวเกินความจริง (Hyperbole)

ค. การกล่าวน้อยคำ แต่กินใจความกว้างขวาง (Understatement)

ง. การใช้รูปคำถามที่รู้คำตอบคืออยู่แล้ว และไม่ต้องการคำตอบ (Rhetorical Question)

จ. การเรียบเรียงความที่มีเสียงสัมผัส มีคุณแห่งความหมายและน้ำหนักของเสียงเท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ กุหลาบ มัลลิกะมาส (2529 : 164 - 175) ยังได้กล่าวถึงแง่มุมของบทร้อยกรองว่า บทร้อยกรองที่ขบถกันว่าไพเราะ ข่อมประกอบด้วยคุณสมบัติหลายประการซึ่งก่อให้เกิดความซาบซึ้งสะท้อนใจ องค์ประกอบที่สร้างความไพเราะงดงามให้แก่ร้อยกรองได้แก่

1. คำที่เลือกสรรใช้ เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งสะท้อนอารมณ์ หรือสูงส่ง มีสง่าด้วยรูปและเสียงเป็นพิเศษ

2. เสียงเสนาะ เสียงเสนาะเป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้ร้อยกรองนั้น ๆ งดงามในความรู้สึกของผู้อ่าน เสียงเสนาะมีขึ้นได้ด้วย

2.1 สัมผัส (Rhyme) คือ เสียงคล้องจอง ได้แก่ สัมผัสบังคับเรียกว่าสัมผัสนอก สัมผัสไม่บังคับ เรียกว่าสัมผัสใน

2.2 ลีลาจังหวะ (Rhythm) ลีลาจังหวะในวรรณกรรมร้อยกรอง คือ ช่วงซ้ำที่มีผลทำให้มีเสียงอ่อนเนิบ หรือคึกคัก กระชั้นกระชาก กระแทกกระทั้น

2.3 การเลียนเสียงธรรมชาติ (Onomatopoeia)

2.4 การเล่นคำ เป็นกลวิธีที่ให้ความไพเราะด้านเสียงอีกวิธีหนึ่ง

3. ความหมายอันไพเราะกินใจอาจเกิดได้ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ในการแต่งของกวี เป็นต้นว่า

3.1 การใช้คำที่มีเสียงและความหมายไพเราะเป็นพิเศษ

3.2 การใช้กวีโวหาร คือ การใช้ชั้นเชิงในการแต่งให้มีรสของถ้อยคำลึกซึ้งประทับใจ มุ่งเอาความรู้สึกด้านอารมณ์เป็นสำคัญกว่าข้อเท็จจริง กวีโวหารอาจมีได้เป็นหลายแบบ เช่น

ก. การอุปมาอุปไมย คือ การกล่าวเปรียบเทียบโดยตรงหรือโดยอ้อม ให้เห็นและรู้สึกชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าคำอธิบายตามธรรมดา

ข. การใช้สัญลักษณ์ คือ การเอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง

ค. การกล่าวเกินจริงหรือผิดความจริง

ง. การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน จนสามารถแลเห็นภาพตามที่พรรณนาหรือบรรยายนั้น อย่างที่เรียกว่า ภาพพจน์ ได้แก่

1. การพรรณนาที่ทำให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา

2. การพรรณนาอย่างต้องดีความ จึงจะเข้าใจความหมายชัดเจน

3. การบรรยายให้เห็นนาฏการ คือการเคลื่อนไหวไปตามบทบาท

4. การบรรยายหรือพรรณนาที่ทำให้เห็นได้ด้วยความรู้สึก ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงธรรมชาติจิตใจของมนุษย์

จ. ถ้อยคำได้ตอบในเชิงการเหน็บแนม เกี้ยว ปล่อย ดัดพ้อ อย่างคมคายแสดงอารมณ์และปฏิภาพ

ฉ. การกล่าวซ้ำ (Repetition) ได้ผลเป็น 2 ประการ คือ ได้ผลในการเล่นคำให้มีเสียงไพเราะ และยังได้ผลในด้านการเน้น หรือย้ำความนั้นให้ชัดเจนตระหนักยิ่งขึ้น

ช. ความงามของร้อยกรองในแง่ความคิด (Idea) และทัศนะต่าง ๆ ที่ผู้แต่งสื่อสารมายังผู้อ่าน

ซ. ความงามของร้อยกรองในด้านการเสนอเนื้อเรื่องกระชับเข้มข้น

ณ. ความงามของร้อยกรองในด้านการสร้างบรรยากาศ

พรสุข บุญสุภา และธรรณี เพชรอุปต์ (2518 : 25 - 27) กล่าวว่า กลวิธีการแต่งของ กวีจะต้องพิจารณาประเด็นต่อไปนี้เป็นพื้นฐาน

1. Diction หมายถึง การเลือกใช้คำ และวิธีการใช้ความหมายต่อคำศัพท์ เหล่านั้น มี 2 ประการ คือ

1.1 Denotation หมายถึง การใช้คำศัพท์ตามความหมายโดยตรงในพจนานุกรม

1.2 Connotation หมายถึง การใช้ความหมายพิเศษในศัพท์นั้น นอกเหนือ จากความหมายในพจนานุกรม

2. Imagery หมายถึง ภาพพจน์ ที่ทำให้ผู้อ่านสร้างจินตภาพอ่านคำบรรยาย นักเขียนแต่ละ คนมีวิธีสร้างภาพพจน์ต่างกันไป แบ่งได้ดังนี้

2.1 Literal Image คือ วิธีการที่นักเขียนบรรยายเพื่อให้ผู้อ่านสร้างภาพพจน์ได้ตามความหมายในคำบรรยายโดยตรง ด้วยวิธีการเลือกคำศัพท์ที่จะก่อให้เกิดความรู้สึก ด้านประสาทสัมผัส ทั้งห้า คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส

2.2 Figurative Image คือ การใช้คำบรรยายเปรียบเทียบในเชิงอุปมาอุปไมยเพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ ผู้อ่านจะไม่เข้าใจภาพพจน์ได้ทันที ต้องแปลความหมายตามศัพท์โดยตรงไป เชื่อมโยงกับสิ่งอื่น ๆ ผู้อ่านจะเกิดความเข้าใจ วิธีสร้างภาพพจน์ มีหลายแบบ เช่น Simile Metaphor หรือ Symbol

วิภา กงกะนันทน์ (2523 : 42 -60) ได้รวบรวมโวหารหรือภาพพจน์ (Figure of Speech) ในลักษณะต่าง ๆ ที่มีผู้ใช้ในชีวิตประจำวันและวรรณคดีไว้เป็น 13 ประเภทดังนี้

1. Metaphor (เมตาฟอว์) เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่ง ที่ไม่จำเป็นต้องนำมา เปรียบเทียบกันว่าเป็นสิ่งเดียวกัน หรือเท่ากันทุกประการ โดยใช้คำว่า “เป็น” “เท่า” “คือ” ฯลฯ ใน การเปรียบเทียบ

2. Simile (ลิมิลี) เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่ง ที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบกันว่า เหมือนกัน คำที่ใช้โวหารประเภทนี้ใช้ในการเปรียบเทียบ คือคำว่า เหมือน คล้าย ดุจ ดูราว กล ประหนึ่ง เพียบ ดัง ราวกับ เปรียบ ฯลฯ

3. Synecdoche (สมพจน์) คือ การกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมด เพียงบางส่วน แต่ให้มีความหมายคลุมหมดยกทุกส่วน

4. Metonymy (นามนัย) การใช้โวหารแบบนี้ คือ การเอ่ยสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมาย เป็นอย่างอื่น

5. Oxymoron (ปฏิวาหะ) คือ การนำคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือค้านกันมารวมกัน เพื่อให้เกิดคำซึ่งมีความหมายใหม่ หรือมีความหมายที่ให้เกิดความรู้สึกขัดแย้ง หรือเพิ่มน้ำหนักให้ แก่ความหมายของคำแรก

6. Paradox (ปฏิกิริยาพจน์) คือ ข้อความที่มีความหมายขัดกัน ไม่ว่าผู้ฟังจะเข้าใจหรือไม่ก็ตาม เป็นข้อความที่กล่าวถึงสิ่งที่แปลกแต่จริง หรือน่าเป็นไปได้แต่เป็นไปได้แล้ว

7. Synesthesia (อวตัพพจน์) คือการใช้คำแทนผลของการสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา

8. Hyperbole (อธิพจน์) การพูดเกินความจริงเพื่อเน้นความรู้สึก มิใช่เพื่อหลอกลวง

9. Overstatement (อติพจน์) การใช้โวหารแบบนี้ คือ การพูดหรือเขียนประหนึ่งโอ้อวด โดยมีเจตนาจะให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังรู้สึกขบขัน

10. Allusion (ปฏินัยพจน์) เป็นการใช้อรรถาพิพจน์ที่ดัดแปลงมาจากข้อความอันเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เช่น วาทีของนักปราชญ์ รัฐบาล กวี หรือสุภาษิต คำพังเพย หรือผลงานของผู้อื่น

11. Personification (บุคลาธิษฐาน) เป็นการใช่วิธีการในลักษณะที่ทำให้ดูเหมือนว่าสรรพสิ่งทั้งหลายที่ไม่ใช่คนให้เป็นคน โดยให้สรรพสิ่งเหล่านั้นแสดงออกปฏิกิริยาต่าง ๆ ราวกับเป็นคน เช่น พุดได้ ร้องไห้ได้ รู้สึกได้ หรือกำหนดบทบาทและฐานะให้สรรพสิ่งเหล่านั้นทั้งรูปธรรมและนามธรรม จนดูเหมือนว่าเป็นคน

12. Analogy (อุทาหรณ์) เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์หรือความคิดสองอย่างที่ไม่จำเป็นต้องเปรียบเทียบว่าคล้ายกัน โดยยกข้อความที่เชื่อว่าง่ายแก่การเข้าใจเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เขียนหรือผู้พูดต้องการจะอธิบาย

13. Rhetorical Question (ปฏิพจน์) เป็นศิลปะของการใช้คำถาม คือเป็นคำถามที่ไม่ได้หวังคำตอบ ผู้ถามมีเจตนาจะเรียกร้องความสนใจมากกว่า ต้องการคำตอบ

ผออบ โปษะกฤษณะ ได้กล่าวถึงภาพพจน์สรุปได้ว่า ภาพพจน์ แปลมาจาก Figure of Speech เป็นการใช้อำนาจให้เกิดความเด่นชัด ประทับใจ และมองเห็นภาพชัดเจนขึ้น ซึ่งมีวิธีการดังนี้

1. การใช้ความตรงกันข้าม (Antithesis) การใช้ความตรงกันข้ามจะช่วยให้ภาพในความนึกคิดชัดเจนขึ้น ดังตัวอย่างนิทานเวตาลตอนหนึ่งว่า

ความรักทำให้ความชั่วกลับเป็นความงาม ความโง่กลับเป็นความฉลาด ความแก่กลับเป็นความหนุ่ม บ้ากลับเป็นบุญ ความซึมเซากลับเป็นความแจ่มใส ใจแคบกลับเป็นคนใจกว้าง ความรักเป็นไอศธอย่างเอก ชักให้ความตรงข้ามมาลงรอยกัน

2. การใช้ความเปรียบ (Simile) การใช้ประโยคเปรียบเทียบจะทำให้ความชัดเจนขึ้น ดังตัวอย่างในจดหมายจากนางหว่าว่า

เจ้าพุดจาใช้ถ้อยคำวนเวียนเหมือนลูกหมาไล่กัดหางตนเอง

3. การเปรียบเทียบโดยนัย (Metaphor) คือ แทนที่จะใช้คำตรงๆ กลับใช้คำที่มีความหมายเป็นนัยไว้คิด เช่น เลือดในอกแท้ๆ ยังทิ้งได้

4. การใช้คำที่มีการเล่นเสียงจังหวะ (Alliteration) การเล่นเสียงเล่นจังหวะของคำทำให้เกิดอารมณ์ได้ง่าย แม้จะเป็นภาษาความเรียงก็ตาม ดังตัวอย่างในเรื่องวาทกรรมว่า

มีไม้คันท่อออกดอกคูดั่งคาดไว้ สิ่งกลิ่นหอมฟุ้งกระจายไปทั่วบริเวณ

5. การใช้ประโยคที่ตั้งเป็นปัญหา (Interrogation) การใช้ประโยคที่ตั้งเป็นปัญหาเป็นการกระตุ้นเตือนให้ผู้อ่านได้เกิดความคิด ดังตัวอย่างในพระราชนิพนธ์เรื่องโคลนติดล้อที่ว่า

การที่เราหลับตาขอมเชื่อข้อความที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ โดยมิได้พิจารณา
ดูความมุ่งหมาย และความปรารถนาแห่งผู้แต่งนั้นเสียก่อน จะไม่เป็นการดูหมิ่นสติ
ปัญญาของเราเองอยู่หรือ

6. การสมมุติให้สิ่งที่ไม่มีความหมายการกิริยาเป็นสิ่งที่มีความหมาย ดังตัวอย่างในพระราชนิพนธ์เรื่องโคลนบ้านที่ว่า

เขาก่อนว่าหิวแล้วกินหวานๆ ยิ่งหิวมากกินขนมเสียก่อน จึงกินข้าวก็มี
ในกำลังนึกอยู่นั่นเองข้าวกับแกงเผ็ดก็ไหลเข้ามาในในสายตาที่หลับๆ ประเดี๋ยวไข้เจียว
จมน้ำพริก ประเดี๋ยวทอดมันกุ้ง ปลาแห้ง ผักอะไร พวกนั้นมาลือหลอกเสียใหญ่
หลับตาไม่ได้ต้องลืม ลืมก็แลเห็นแกงเทโพหลอกได้ทั้งกำลังตื่นๆ เช่นนั้น จนชั้น
ขำแดงกวาก็พลอยกำเริบ คิแต่ปลาว่า ขนมน้ำยา หรือน้ำพริก สงสารไม่ยกมา
หลอก มีแต่เจ้ากะปิตัวมาเรียงอยู่ใกล้ๆ เห็นจะไม่ได้การ สู้มันไม่ไหว

7. การใช้ข้อความเกินความจริง (Hyperbole) การใช้ข้อความเกินความเป็นจริงบางทีก็เป็นที่สออารมณ์ และทำให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้ง เช่น

เขาร้องไห้จนน้ำตาแทบเป็นสายเลือด

8. การใช้คำที่ได้จากเสียงธรรมชาติ (Onomatopoeia) ภาษาไทยที่คำที่เลียนเสียงธรรมชาติ ที่เป็นสื่อให้เกิภาพ เกิดความรู้สึก เช่น

พอลมพัดกิ่งมะพร้าวระหลังคาค้างแกรกราก ฟังแล้วน่ากลัว

9. การโยงความคิดจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง (Metonymy) เช่น

ชีวิตคือการต่อสู้ นับตั้งแต่ในเปลจนเข้าโลง

10. การเล่นคำ (Funs on Words) คือ การใช้คำเดียวกันในความหมายต่างกัน เช่น ชีวิตไม่เหมือนใคร และไม่มีใครเหมือน
11. การใช้คำให้เบาลง (Euphemism) เช่น เด็กคนนี้มีปัญญาอ่อนจริง ๆ (ปัญญาอ่อน แทนคำว่า โง่)
12. การเขียนเรื่องสมมุติเปรียบเทียบ (Allegory) เป็นการสมมุติเรื่องขึ้นโดยอาศัยความคล้ายคลึง เช่น นิทาน นิยายต่าง ๆ

พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (2514 : 316) ได้กล่าวถึงวรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำและโวหารเปรียบเทียบ ในวรรณกรรมบทร้อยกรองโดยยกตัวอย่างที่ว่าด้วย “รศแห่งโคลง” อันได้แก่ รศคำ และ รศความ สรุปได้ว่า โคลงที่เรียกว่า ไพเราะโดยรศคำ คือโคลงที่ผจงร้อยกรองด้วยถ้อยคำอย่างเสนาะเพราะพริ้ง เป็นเครื่องเพลินใจแก่ผู้อ่าน ผู้ยิน โคลงใดไม่มีรศชนิดนี้ (รศคำ) ก็มักจะทำให้เกิดความ เบื่อหน่าย เพราะความจืด และความน่ารำคาญอื่น ๆ โคลงที่เรียกว่าดีโดยรศความ คือโคลงที่บกเอาใจความน่าฟังมาแต่ง อาจเป็นใจความดีทั้งเรื่อง ทั้งตอน ทั้งบท หรือแต่เพียงบทเดียวก็ได้ รศความคืออาจสะกิดใจผู้อ่านให้คิดให้นึกชม ให้เห็นจริงตามที่แสดง ให้นับถือวาทะที่กล่าว โคลงใดไม่มีรศชนิดนี้ (รศความ) ก็มักจะขึ้นไม่พ้นขบคณู้า มีใจความดาด ๆ หรือดังที่ฝรั่งเรียกว่า แบน ๆ (Platitude)

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและงานพระราชนิพนธ์ บทร้อยกรอง

ประยูร ลิทธิพันธ์ (2501 : 92 - 136) กล่าวถึงพระปรีชาสามารถในทางวรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่า พระองค์ทรงเป็นจินตกวี ที่ทรงมีความชำนาญทั้งทางด้านร้อยแก้ว และร้อยกรอง ทรงเป็นเสมือน เพชรน้ำหนึ่งในวรรณคดี ซึ่งยากจะหาผู้ใดเสมอเหมือน ทรงมีพระปรีชาอย่างลึกซึ้งทั้งทางด้านการประพันธ์ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไว้เป็นสมบัติของชาติอย่างมากมาย นอกจากนี้ในหนังสือตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้าหลวง ประยูร ลิทธิพันธ์ (2514 : 283) ยังกล่าวไว้อีกว่าตั้งแต่สยามประเทศอุบัติขึ้นและดำรงคงมาตราบเท่าทุกวันนี้กล่าวได้ว่า ไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงเชี่ยวชาญแตกฉานเชิงอักษรศาสตร์สมควรได้รับพระสมัญญานามว่า รัตนราชกวีเท่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงสามารถทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

พรพธม ธารานุมาศ (2525 : 247 - 254) ได้กล่าวถึงพระปรีชาญาณทางด้านวรรณกรรมร้อยกรองของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่านอกจากพระองค์จะทรง เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่อันเป็นที่รักของประชาชนแล้ว ยังทรงเป็นกวีเอกพระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย ทรงพระปรีชาสามารถทั้งด้านร้อยแก้วและร้อยกรอง งานพระราชนิพนธ์บท

รื้อยกรองของพระองค์นั้นได้แสดงให้เห็นว่าทรงบริบูรณ์ด้วยลักษณะกวีตามคติทางพระพุทธศาสนาพร้อมทั้ง 4 ประการ คือ

1. ทรงเป็นจินตกวี คือทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้พระราชจินตนาการของพระองค์เองเป็นต้นว่าเรื่องเงาะป่าแม้จะใช้เวลาเพียง 8 วัน และทรงพระราชนิพนธ์ในขณะที่ประทับที่ทรงพระราชนิพนธ์ได้ดีเยี่ยม

2. ทรงเป็นสุตกวี ทรงพระราชนิพนธ์ตามเรื่องที่ได้สดับมา เช่น บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลจากภาษาอื่นๆ เป็นต้นว่า ลิลิตนิทราชาคริต สยามกวมรรณคดีได้วินิจฉัยพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ว่า มีลักษณะคำประพันธ์ที่ดีที่สุด 5 ประการกล่าวคือ แต่งถูกต้องตามข้อบังคับโดยเคร่งครัดมีความดีเด่น สัมผัสดี มีความไพเราะ และไม่แต่งอย่างที่ว่ากลอนพาไปแต่ที่นับว่าดีเลิศก็เพราะมีข้อความดีเด่น คนทุกชั้นอ่านเข้าใจ ถึงตอนเพราะก็เพราะอย่างมีรสชาติ พึงถึงลักษณะละเอียดก็ดีเลิศ ตรงไหนที่เป็นความรู้ก็ทรงพระราชนิพนธ์แทรกเข้าไป ตอนจบขบขันก็ทรงพระราชนิพนธ์ใช้ถ้อยคำเหมาะแก่กาลเทศะและบุคคล ใครอ่านได้ทั้งความรู้ และ ความบันเทิงทั้งนั้น ตอนเพราะก็เพราะอย่างจับใจ

3. ทรงเป็นอรรถกวี อันได้แก่ ทรงพระราชนิพนธ์ตามสภาพความเป็นจริงเห็นจริง เช่น พระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิตต่าง ๆ เป็นต้นว่า โคลงทศนฤพมุนาการ กิจ 10 ประการที่ผู้ประพาดิยังไม่เคยเสียใจ นับว่าเป็นโคลงสุภาษิตที่มีคุณค่า เป็นสิ่งที่จริงมองเห็นได้เด่นชัด

4. ทรงเป็นปฏิภาณกวี ทรงพระราชนิพนธ์โดยไม่ได้ทรงตระเตรียม เช่น นิราศรัตนที่ ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในหนังสือโคลงบ้าน

บัว เพ็ญวุฒิ (2510 : 8 - 14) ได้กล่าวถึงพระปรีชาญาณในทางวรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่า พระราชนิพนธ์ของพระองค์ทุกเรื่องย่อมเป็นที่พึงพอใจและสรรเสริญของคนทั่วไปจนเรื่องใดที่ยังไม่เคยพิมพ์ขึ้นให้แพร่หลาย ถ้าใครได้พิมพ์ขึ้นมักไม่ใคร่จะพอแจกจ่ายให้แก่ผู้ต้องการ ทั้งนี้ย่อมเป็นพยานแสดงให้เห็นว่า พระองค์ต้องทรงสามารถทรงพระราชนิพนธ์ได้อย่างวิเศษไม่ใช่น้อย พระองค์ได้พระราชทานพระราชนิพนธ์มากมายทั้งอย่างร้อยแก้วและบทกลอน จะหากรวบรวมไว้ที่สามารรถรอบตัวเช่นนี้ได้ยาก ถ้าดูตามประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นว่า มีพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ซึ่งถึงแม้เคยปรากฏพระนามว่า เป็นกวีมาแล้วก็คึกมักจะทรงสามารถแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นในเรื่องบทกลอนพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ได้แทบทุกอย่างทุกชนิด บทกลอนต่าง ๆ ของพระองค์ ไพเราะชวนอ่านและชวนฟังเป็นอันมากได้เรื่องราวติดต่อกล้ากลืนกันดี พระองค์ทรงรอบรู้ทั้งภาษาสูงและภาษาดำ ตลอดจนการแปลภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย ที่เป็นคำศัพท์ที่ดี ที่เป็นสามัญก็ดี พระองค์ทรงเลือกใช้ได้อย่างพอเหมาะกับฐานะของเรื่องนั้น ๆ เมื่อไม่จำเป็นแล้วพระองค์ไม่พยายามใช้คำศัพท์เลขที่เดียวข้อความต่าง ๆ ก็ทรงเรียงไปตามลำดับต้นสายปลายเหตุ ตอนไหนควรกล่าวก่อนก็ทรงกล่าวก่อน

หาลักลั่นกันไม่ อ่านก็เข้าใจง่าย ถึงตอนตลกขบขันก็ทรงกล่าวให้ตลกขบขันได้จริง ๆ

ศกดิ์ศรี เข้มนักดา (2526 : 6-9) กล่าวถึง อัจฉริยภาพในการประพันธ์ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่า ทรงมีอัจฉริยภาพอย่างสูงเด่นในการประพันธ์ สมควรจะถวายพระสมัญญาว่า “มหाराชกวี” เพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงมีผลงานมากมาย และดีเด่นทั้งทางด้านร้อยแก้ว และร้อยกรองจึงเป็นทั้งนักประพันธ์และกวีในขณะเดียวกัน

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป (2530 : 173-175) กล่าวถึง พระราชนิพนธ์ร้อยกรองใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า วรรณกรรมประเภทร้อยกรองซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลายประเภทเช่น โคลง กาพย์เห่เรือ โคลงนิราศ กลอนนิราศ ลิลิต และเทศนา โดยเฉพาะโคลงแล้วพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ได้ดียิ่ง ในบทร้อยกรองอันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ได้ให้รายละเอียด ให้ความรู้ แง่คิด คติสอนใจ ค่านิยมทางสังคม และความเชื่อในสมัยนั้นเป็นอันมาก

โมรี ชื่นสำราญ (2536 : 341) ได้กล่าวถึงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า พระราชนิพนธ์ของพระองค์ จัดว่าน่าทึ่งด้วยเหตุผลสามประการคือ ปริมาณหนึ่งประเภทหนึ่ง คุณภาพหนึ่ง ที่ว่าปริมาณคือทรงได้มาก ไม่แพ้ผู้อื่น ที่ว่าประเภทคือทรงได้หลายอย่างทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ส่วนคุณภาพนั้นพระองค์สามารถทรงได้อย่างรวดเร็ว และดีถึงขนาด ที่ควรยกมากล่าว คือพระราชนิพนธ์ร้อยกรองจำพวกโคลงและกลอนเช่น ลิลิตนิทราชาคริต บทละครเรื่องเงาะป่า โคลงสุภาษิตต่าง ๆ โคลงอธิบายภาพรวมเกียรติที่จารึกไว้ตามระเบียบวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น

พระวรเวทย์พิสิฐ (2475 : 12-13) ได้ให้คำวินิจฉัยเกี่ยวกับลิลิตนิทราชาคริต สรุปได้ว่า บุครัตนโกสินทร์มีหนังสือลิลิตหลายฉบับ แต่ที่นับว่าเป็นเอกก็คือ พระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต กับเพลงพ่าย นอกจากนี้ยังไม่ถึงภูมิที่จะยกขึ้นมาอ้าง โดยเห็นว่า คำประพันธ์ที่ดีที่สุดมีลักษณะอยู่ 5 ประการคือ

1. แต่งถูกต้องตามข้อบังคับของคำประพันธ์ชนิดนั้น ๆ โดยเคร่งครัด
2. ความดีและเด่น
3. สัมผัสดี
4. มีความไพเราะ
5. ไม่แต่งอย่างกลอนพาไป

ทั้งนี้ได้วินิจฉัยลิลิตนิทราชาคริต ว่ามีลักษณะการประพันธ์ดังที่อ้างข้างต้นบริบูรณ์ แม้โครงเรื่องจะเป็นเรื่องต่างประเทศ แต่สมัยนั้นก็เป็นสมัยที่ภาษาอังกฤษกำลังตื่นตัว ในชนชั้นราชตระกูล และผู้มีบรรดาศักดิ์สูง ลำานวนไทยแม้จะเพราะก็เพราะเรียบ ๆ ถ้าเจ้อลำานวนฝรั่ง

เข้าด้วยชวนให้รู้สึกเก๋ และที่นับว่าลิลิตนิทราชาคริตดีเลิศก็เพราะ ข้อความเด่น คนทุกชั้นอ่านเข้าใจ
 พุคถึงลักษณะละเอียดลออ ก็ดีเลิศ ตอนเพราะก็เพราะจับใจ

เสนีย์ วิลาวรรณ (2509 : 221 - 224) ได้ให้ข้อคิดเห็นในบทละครเรื่องเงาะป่า และลิลิต
 นิทราชาคริต ว่าบทละครเรื่องเงาะป่านั้นนอกจากใช้เป็นบทละครได้ดีแล้วยังมีคุณค่าทางวรรณคดี
 และทางวัฒนธรรมของพวกเงาะ ในทางวรรณคดีประกอบด้วย บทชมธรรมชาติ บทรัก บทแก่น
 บทโศก บทขบขันและคติธรรม การใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ๆ สละสลวยมีรสสัมผัสเป็นภาพพจน์
 และมีคำอุปมาอุปไมยด้วยแบบมากมาย ส่วนลิลิตนิทราชาคริต แม้ไม่ได้จัดอยู่ในชั้นเยี่ยมยอด แต่ก็
 มีลักษณะพิเศษหลายประการคือเป็นเรื่องสนุกสนานขบขันตั้งแต่ต้นจนจบ ถึงจะมีบทโศกแทรกอยู่
 บ้างเช่น ตอนอาบุญถูกเขียนขณะติดอยู่ในโรงคนบ้าแต่ก็หาเรียกร้องความสนใจแก่ผู้อ่านได้ไม่ ชวน
 ให้ขบขันมากกว่า เรื่องนี้มีคติสอนใจอยู่มาก ในด้านสำนวนโวหารและการใช้ถ้อยคำมีความ
 เปรียบเทียบไพเราะคมคายหลายตอน

บทที่ 2

บทรื้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์รัชกาลที่ 5 แห่งจักรีบรมราชวงศ์ เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรมอันประเสริฐทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ที่สำคัญต่อประเทศชาติด้วยพระปรีชาสามารถเป็นเอกประการ จนอาณาประชาราษฎร์พร้อมใจกันถวายพระนามว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช” พระปรีชาญาณที่จัดเป็นสิ่งเชิดชูพระเกียรติยศของพระองค์ประการหนึ่ง คือพระปรีชาสามารถในทางวรรณคดี ซึ่งพระองค์ทรงสร้างสรรค์ให้เป็นมรดกตกทอดที่ควรแก่การอนุรักษ์ เป็นประโยชน์ทางด้านสุนทรียะและเสริมสร้างสติปัญญา แก่อนุชนไว้อย่างหลากหลายทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้มีพระนิพนธ์ถึง พระปรีชาสามารถในด้านการกวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

... ทรงมีคุณลักษณะเป็นกวีชั้นเยี่ยมกล่าวคือ ทรงเป็นนักปราชญ์ชำนาญทั้งภาษาไทยและเทศ อันเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการพระราชนิพนธ์ พระองค์บริบูรณ์ไปด้วยลักษณะกวีตามคติพุทธศาสน์ พร้อมทั้ง 4 ประการ คือ

ทรงเป็นจินตกวี ทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้ความคิดของพระองค์เอง เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง เงาะป่า

ทรงเป็นสุตกวี ทรงพระราชนิพนธ์ตาม เรื่องที่ได้ทรงสดับมาได้อย่างดีเลิศ เช่น บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลจาก ภาษาอื่นๆ มีบทพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต เป็นต้น

ทรงเป็นอรรถกวี คือทรงพระราชนิพนธ์ตามสภาพความเป็นจริง เช่น พระราชนิพนธ์เป็นโคลงสุภาษิตและข้อธรรมต่าง ๆ

ทรงเป็นปฏิภาณกวี คือทรงพระราชนิพนธ์โดยไม่ได้ทรงตระเตรียมทรงใช้พระราชปฏิภาณอันเฉียบแหลม เช่น นิราศรัตนะ พระราชคำรัสต่าง ๆ และสักรวาลโคลงกลอนอื่น ๆ อีกมาก...

ทรงใช้พระราชปฏิญาณอันเฉียบแหลม เช่น นิราศ รัตนะ พระราชคำรัส
ต่าง ๆ และสักรวาท โคลงกลอนอื่น ๆ อีกมาก

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2505 : บทนำ
พระราชนิพนธ์เรื่องไคยริชมทราบ และตามเสด็จไทรโยค)

ในคำอธิบายหน้าบทพระราชนิพนธ์กลอนไคยริชมทราบ และตามเสด็จไทรโยคตอน 1
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันตติเตตบทยกลอนมาแต่ยังทรงพระเยาว์
เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ ตำหนักเดิมสวนกุหลาบได้ทรงพระราชนิพนธ์บทระบำ และ
ละคอน บทระบำนั้นได้มาเล่นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วครั้งหนึ่ง เดียวนี้หา
บทไม่ได้ น่ากลัวจะสูญ สักวา เพลงยาว โคลง ฉันท์ แกลลอนเบ็ดเตล็ดที่ทรงไว้
มีมาก ... พระราชนิพนธ์เป็นบทยกลอนที่ทรงไว้เป็นเรื่องใหญ่คือ

โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกเชนทร์ศวสนาน

โคลงคั่นพระราชพิธีแห่โสกันต์

ลิลิตนิทราชาคริต

บทละครเรื่องเงาะป่า

โคลงพระนามพระเจ้าลูกเธอรัชกาลที่ 4

โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาค)

กลอนตามเสด็จไทรโยค

กลอนไคยริชมทราบ

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2505 : คำอธิบายบท
พระราชนิพนธ์กลอนไคยริชมทราบ และตามเสด็จไทรโยคตอน 1)

หากพิจารณาจากบทนิพนธ์ดังกล่าวจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์หรือทรงไว้จำนวนไม่น้อย นอกจากเรื่องทีกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีบท
พระราชนิพนธ์ที่ทรงแทรกไว้ในพระราชหัตถเลขาอื่น ๆ เช่น โคลงนิราศ พระราชทานแด่
พระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงถึงสมเด็จพระพันปี (แม่เล็ก) ครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ. 2440

นิราศรัตนะ (บางบท) ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน คือ เมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2449 บทร้อยกรองเบ็ดเตล็ดที่แทรกอยู่ในพระราชนิพนธ์เสด็จไทรโยค ครั้งที่ 2 ในปีฉลู นพศก จุลศักราช 1239 (พ.ศ. 2420) โคลงเบ็ดเตล็ด โคลงสุภาษิตที่ทรงพระราชนิพนธ์ พระราชนิพนธ์แทนบุคคลต่างๆ โคลงที่ทรงพระราชนิพนธ์ในโอกาสต่างๆ เช่น โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี โคลงเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ โคลงภาพพระราชพงศาวดาร โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น ด้วยพระปรีชาสามารถในการประพันธ์ร้อยกรอง งานพระราชนิพนธ์จึงมีความไพเราะ โฉมงามใจผู้อ่านให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ และพรรณนาความได้อย่างทราบซึ่ง ให้คติ และมีคุณค่ายิ่งดังที่พระองค์เจ้าคำคมางคยกุล (กรมหลวงพิชิต ปรีชากร) ได้นิพนธ์สรรเสริญพระบารมี ไว้ว่า

ภาพย์กลอนพจนพากย์ล้วน	แสนเสนาะ
พระนิพนธ์ไพเราะ	โสดล้ำ
ทุกอย่างอ่อนเฉพาะ	แต่นั้น นีเลบ
เป็นมหัศจรรย์ล้ำ	โลกซ้องสดุดี

(พระองค์เจ้าคำคมางคยกุล. 2516 : 17)

จวบ อึ้งประทีป ได้เขียนเรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงพระปรีชาสามารถในทางวรรณคดีของพระองค์ในลักษณะเดียวกันว่า

... บทกลอน รวมทั้งโคลง ฉันท์ อันเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ไม่ว่าจะทรงไว้ในเรื่องใด บ่อมมีผู้สรรเสริญ และเห็นพ้องเป็นอันเดียวกันว่า เป็นหนังสือที่ประกอบด้วยปฏิภาณโวหารอย่างเอก ชวนอ่านชวนฟังไม่รู้เบื่อ และสมควรเป็นแบบ อย่างของผู้ศึกษาการแต่งหนังสือไทยได้ด้วยมีลักษณะบริบูรณ์ทั้งคติโลก คติธรรม กล่าวคือ เผยแพร่ความรู้ในสิ่งต่างๆ และเป็นเครื่องบันเทิงใจ พร้อมทั้งมีจรรยาสุภาษิตอันเป็นแก่นสาร...

(จวบ อึ้งประทีป . 2510 : 55)

บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่น่าสนใจมีดังต่อไปนี้

โคลงคันเรื่อง แห่โสกันต์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 12 ค่ำ เดือนห้า ปีมอก จัตวาศก จุลศักราช 1234 (พ.ศ. 2415) ดังความที่ปรากฏในโคลงว่า

โสกันต์แต่งเล่นล้วน	เหลวไหล	เสร็จแะ
มิกสิรมาศพหุหัตใน	เมื่อนั้น	
ทวาทศสุกรปักขไพ-	บูลย์แจ่ม	
ปิวอกสามวนนชั้นน	ขาดบ้างระหว่างท่า	

จบ เสรจตำรับเจ้า	โสกนนต์
บ รมราชกนิฐอนน	สนิทธิ
ริ เริ่มผูกนิพนธ์	เสาวพจน์
บุรณ์ บอกบรราชชี้	เช่นคั่นนโดยแสดง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2457 : 155)

รูปแบบ แต่งเป็นโคลงสี่คันทวิวิธมาลี 92 บท โคลงสี่สภาพ 2 บท และร่ายคั่นอีก 2 บท
จุดมุ่งหมายในการแต่ง ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยความสนพระทัยในเชิงกาพย์กลอน และเพื่อเป็นการผ่อนคลายอิริยาบถ ดังบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

จบบุบลราพรรณ การโสกนนต์ฝ่ายใน แต่งโดยใจจงรัก
 จักใคร่คิดลองท่า ล้วนแต่คำเล่นเล่น บเป่นเช่นเป่นการ ...
 เป่นแรกพยรลองสนุกนี้ ชักกักถูกรอบข้าง บเว้นหว้างการงาน ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 :114-115)

เนื้อเรื่อง โคลงคันเรื่อง แห่โสกันต์กล่าวถึง พระราชพิธีแห่โสกันต์ในมะเมีย โทศก จุลศักราช 1232 (พ.ศ. 2413) ก่อนหน้าที่จะทรงพระราชนิพนธ์โคลงนี้สองปี อันเป็นงานพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกกรัณ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทวะวงษ์วโรปการ การพระราชพิธีแห่โสกันต์ครั้งนี้ เป็นพระราชพิธีที่ทำแต่โดยย่อ มิได้เต็มตามพิธีใหญ่ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องเสด็จประพาสอินเดียและชาว

ประกอบกับในปีหนึ่ง ๆ นั้น มีเข้ามาต้องเข้าพิธีโสกันต์เป็นจำนวนมากดังโคลงว่า

เดือนสี่ไปเสด็จยัง	ขงกรุง เทพนา
สู่เขตรอินเคียว	ทวิกรัง
จิตรมาศกลับคืนผดุง	แผ่นภพ สขมแฮ
การแห่จึงต้องตั้ง	ก่อนกาล

ซึ่งคำรึนี้เพราะ	ทราบธรรม นขมมา
พระราชธิดากุมาร	ก่อนนั้น
ทกองค์ก็โสกันต์	พิธีตรุศ ลั่นแฮ
แห่มากฟังตั้งชั้นน	ฝ่ายหลง
แห่ใหญ่ขยักด้วย	ไพร่พล นกนา
ปีละหลายองค์ประดง	มากใช้
จึงยกอย่างละกล	กาลก่อน ใช้นา
ผดุงพระญาติให้ให้	รุ่งเรือง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 113-114)

โคลงคั่นเรื่องแห่โสกันต์ขึ้นต้นด้วยรายคั่นชมบ้านเมือง ประสาทราชวัง ว่า

ศรีสวัสดิศิวาล	สถานราชสถิตย์	วิจิตรประไพไพโรจ
โชติชัชวาลขวลิต	ดุสิตมหาปราสาท	ราชมหาณพขรรค์
คลังสมบัติโอฬาร	ราชอุทยานอุดม	เรือนบรมวงษานุวงศ์
ตึกอนงค์กำนนวน	รยบรยงกนสล้าง	...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 91)

แล้วต่อด้วยโคลงคั่นวิธีมาลีชมบ้านเมือง ปราสาทราชวัง และความเจริญของบ้านเมือง เช่น

วบงวงงบรมราชเจ้า	จอมสยาม
ปราสาทรัตนพิมาน	หยาดฟ้า
สรรพสิ่งวิจิตรงาม	ฉลักลวด ลายแฮ
แสงสุวรรณไล่จ้า	จับหาว

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 91)

จากนั้นเป็นพระราชดำริพระราชพิธีแห่งโสกันต์ การจัดรูปขบวนแห่ การแต่งกายของผู้เข้าขบวนแห่ การแสดงการละเล่นในขบวนแห่ เช่น ระเบ็ง โมงครุ่ม แทงวิไลย กระอั่วแทงควาย และสภาพของผู้คนที่มาชมขบวนแห่ ครั้นเสร็จพิธีกลางคืนมีงานสมโภช 4 คืน มีการแสดงคืนละอย่าง ในตอนท้ายพระราชนิพนธ์มีกล่าวถึงสิ่งที่ต้องเร่งพิธี ซึ่งตามปกติจัดให้มีพิธีแห่งโสกันต์ก่อนพิธีตรุษแต่เนื่องจากจะต้องรีบเสด็จไปอินเดีย และชาว จึงต้องเร่งพิธีให้เร็วขึ้น และทำอย่างย่อ ๆ เลือกเอาแต่พิธีสำคัญ ๆ สดุดท้ายทรงชี้แจงพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยรายคั่น 1 บท และโคลงสี่สุภาพ 2 บท

ตัวอย่างโคลงที่กล่าวถึง นางข้าหลวงในขบวน

บางคนขว่ม่องพียง	พอลแล บ้างเฮย
บ้างก็ดูเต็มทน	มีคตื้อ
กินหมากคั่งคึกแก	คำเกรอะ กรังนา
เคอร์โคกเคกคื้อคื้อ	เงอะงะ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 99)

ตัวอย่างโคลง ที่กล่าวถึงการแสดงในขบวน

นางกะฮั่วกันนรุ่มเว้า	เผอเรือ
แป้งเประห่มแดงนม	พลัดกลิ้ง
คั้วหมากผำเผยอ	บาจูก ตู๋ยนา
ทำกตุกกติกคั้งคั้ง	ติดผว

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 100)

แทงวิไสยไล่เสื่อเช่น	ช่วยกาง
สวมเทรอดผอมโยเซ	หนวดเลื้อย
ถือคาบโล่ห้ทำทาง	ช่องแข่ง
หนึ่งเทอดทวนพื่อนเพื่อย	ฟาดฟาย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 101)

ตัวอย่างโคลง ที่กล่าวถึงการแสดงสมโภช เมื่อเสร็จงานพิธี

วณสามสนุกนิลัน	เหลือหลาย
เล่นเรื่องเจ้าพลาขาม	กลับบ้าน
แต่งงานท่านพระนาย	ลี้ยงเล่า กนนแฮ
ขุนโหม่งทำหน้าด้าน	หยอกเมีย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 109)

โคลงพระราชพิธีศรีสังฆานการ แลเกษตรศวนาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ เมื่อปีพุทธศ. 2418 / ดังปรากฏในเรื่องว่า

ศักราชลุล่วงแล้ว	พันสอง ร้อยแล
สามสิบสามปีตรอง	แต่งไว้
นักษัตรอักษาลอง	ลงขนบ นีนา
หวังคู่ภูวคไล์	เรื่องรัฐธรรมนูญ

ทำแล้วหลายขวบทั้ง	มละเลข	เสียบแฮ
ฉบับพบลิ้มเนย	เฉียบซ้ำ	
เพราะเปลี่ยนที่อยู่เคย	เก็บก่อน	นั้นนา
หวนรฤกกันคว่ำ	จึงได้ต่อเดิม	

รังเริ่มเดิมต่อท้าย	แถลงการ
เรื่องกเชนทรวงสวนาน	อีกไซ้
ริบรัดคักเขียนสาร	สำเร็จ ลงแฮ
กฤษฏ์ปศุศักได้	เสร็จสิ้นสมบูรณ์

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 87)

แต่เดิม การที่ทรงพระราชนิพนธ์โคลงพระราชนิพนธ์ศิริสัจปานการ แลกเชนทรวงสวนานนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะพระราชทานพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ให้ครบทั้งสิบสองเดือน ภายหลังทรงมีการเปลี่ยนแปลงใหม่ ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ เป็นคำรับพิสดารมากกว่าโคลงศิริสัจปานการแลกเชนทรวงสวนาน ดังที่พระองค์ชาย สวัสดิ์ประวัติ กรมพระสมมตอมรินทร์ทรงนิพนธ์อธิบายไว้ว่า

โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ทรงไว้ถ้อยถนอมเรียบร้อยมาก เป็นคำราพระราชนิพนธ์ อันเป็นหลักฐาน ซึ่งทำอยู่ในเวลานั้น ส่วนประกาศสดมภ์ และประกาศแข่งน้ำที่ ทรงเป็นรายนันได้ขึ้นพระกระสรับสั่งว่า จะเอามาใช้อ่านในพระราชนิพนธ์ แทนคำ ประกาศ แลกแข่งน้ำของเดิมก็ใช้ได้ แต่เป็นแต่ได้ขึ้นทรงพระปรารภหาเคยได้ขึ้น ใช้ประกาศไม โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ดูเหมือนพระราชประสงค์จะทรงให้ครบทั้ง สิบสองเดือน แต่ภายหลังทรงพระราชดำริห์เปลี่ยนแปลงไปใหม่ เพราะเพื่อจะทรง ทรงให้เป็นคำหรับอันพิสดาร จึงทรงพระราชนิพนธ์ ... ขนานนามเรื่องราว พระ ราชกรณยานุสร มีคาถา แลโคลง เริ่มคำมัสการ และพระราชดำริห์ ต่อไปก็เริ่ม พระราชนิพนธ์ถ้อยความพิสดารกว่าโคลงน้ำหลายเท่า

(กรมพระสมมตอมรินทร์. 2457 : (3))

รูปแบบ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ 293 บท มีรายสุภาพที่เป็นคำประกาศ 4 บท รายสาบาน 1 บท และคาถาอีก 1 บท ในโคลงกล่าวถึงการเสนอเนื้อหว่า

จำแนกแจกวรรคอย่าง	พิธี ปีญา
กเชนทศสวนานศรี	สวัศติเรื่อง
สังเขปเสร็จโดยมี	กลมมุ่ง หมายแฮ
สำหรับฉบับเบื้อง	บอกไว้แปล

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . 2457 : 83)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง พระองค์ทรงมุ่งจะแสดงการพระราชพิธีสถาปนาการเล่นทศสวนานที่มีมาแต่โบราณคราบถึงสมัยที่ทรงพระราชนิพนธ์โคลงนี้ ดังโคลงที่ว่า

จักบรรยายขุบถด้อย	ถี่แถมลง
โดยพิศดารแสดง	เรื่องไว้
ตามการซึ่งทรงแปลง	สรรเปลี่ยน
ตลอดปัจจุบันใช้	เช่นนี้สืบมา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 9)

พระองค์ราชสวัศติประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์อธิบายว่า

ในเวลาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์โคลงนี้ การพระราชพิธียังจัดตามที่มีในโคลงนั้น นั้น คือทำพระราชพิธีถือน้ำในตอนเช้า เสด็จพระราชดำเนินเลียบ พระก่อน เมื่อพระฉันแล้วจึงเริ่มแข่งน้ำแลถือน้ำ ตามที่กล่าวในโคลงนี้ ภายหลังมาขการเลียบพระไปเลียบที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระสงฆ์ฉันแล้วจึงมาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระราชดำเนินออกต่อเวลาบ่าย ต่อมาโปรดให้เลิกการเลียบพระเสียทีเดียว

ส่วนพระราชพิธีกเชนทศสวนาน แต่ก่อนเป็นพระราชพิธีที่เสด็จออกทั้งสามเวลา คือเวลาค่ำเสด็จออกสวคมนตรี เวลาเช้าเสด็จออกเลียบพระ เวลาบ่าย เสด็จออกทอดพระเนตรแห่ แลมีม้าห่อหรือผัดช้างน้ำมัน ต่อมาเลิกการผัดช้างแลเลิกห้อมม้า ...

(พระองค์ราชสวัศติประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์.2457 : (1))

เนื้อเรื่อง โคลงพระราชพิธีศรีสังฆานการ แลกเชนทร์ศวสนาน เป็นพระราชนิพนธ์ที่แสดงเรื่อง พระราชพิธีศรีสังฆานการ แลกเชนทร์ศวสนานที่ปฏิบัติสืบกันมาจนถึงสมัยนั้น โดยขึ้นต้นบทด้วย บทประณามพจน์ เป็นโคลงสี่สุภาพชมความงดงามโอฬาร และความยิ่งใหญ่ของกรุงเทพมหานครว่า

ศรีสวัสดิ์วิวัฒนเรือง	ธานินทร์
กรุงอมรรัตนโกสินทร์	ออกอ้าง
เทียบสุทัศน์เทพนครินทร์	สรวรภาพ โพนัสน
ประกอบปรากฏการสร้าง	สุดอ้อมกรุงหลวง

เมืองออกนอกเนกค้ำว	แดนคาม นิคมเอษ
บุรพทิศอุดรสยาม	เขตรแก้ว
ทักษิณประจิมตาม	ชายฝั่ง ทะเลนา
รายรอบนัครเศเม้น	นิเวศน์เจ้าจักรวาท

ต่างชาติพงษ์เพศเชื้อ	ลาวเลียง
จรดเขตรลาวลาวเรียง	ไซ่น้อย
ลาวโขนกระเหรียงเพียง	แดนน่าน
อิกมลายุคล้อม	เคลื่อนข้างตกแหลม

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 1)

จากนั้นกล่าวถึง การตั้งพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามแบบโบราณที่ดำรงขึ้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 กำหนดรับน้ำปีละ 2 วันที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนเรือพระวงศ์ให้รับน้ำได้ที่ท้องพระโรง ทั้งนี้เริ่มงานตั้งแต่ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 พระราชพิธีดังกล่าวปฏิบัติสืบทอดมาถึงรัชกาลที่ 2 ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 ทรงดำริให้มีการสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา และให้มีการสมโภชพระพุทธรูปขึ้น ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 5 ด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 4 ดำริให้มีการสมโภชพระพุทธรูป ทุก 6 เดือน และให้ทำพร้อมกับพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้มีการสร้างครุสามเล่มใช้ประกอบพิธีถือน้ำ และเสด็จพิธีทำสัตย์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกปีด้วย ต่อมาเป็นการกล่าวถึงพิธีถือน้ำปฏิบัติ ดังโคลงว่า

จะบรรยายบุบลถ้อย	ถี่แถลง
โคขพิศดารแสดง	เรื่องไว้
ตามการซึ่งทรงแปลง	สรรเปลี่ยน
ตลอดปัจจุบันใช้	เช่นนี้สืบมา

คลเคื่อนจิตรมาศขึ้น	คฤถิ
สองคำราชพิธี	เริ่มตั้ง
การแสดงสัตยวาที	สุกสวัสดิ
หมายจำรายแจกทั้ง	ทวนหน้าพนักงาน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 9)

เริ่มต้นเป็นการอธิบายการจัดสถานที่พิธีถือน้ำอันเนื่องด้วยการสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม บามคำเริ่มพิธี มีการอ่านร่ายคำประกาศสรรเสริญพระคุณของพระมหามณเฑียรตนปฏิมากรว่าเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายต่าง ๆ เช่น

... รำพรรณเรื่องพระพุทธรัตน์ ปฎิมากรกฎแก้ว เลิศหลากแล้วอย่างบึง
หาสิ่งเสมอมี เปนมณีพิเศษนัก ล้วนเลิศลักษณะมงคล ท่วมณทลแดนสยาม คาลดับ
ความเข่นเข็ญ ให้อยู่เย็นคับร้อน เลื่องสทอนคู่เมือง ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457 : 15)

คำประกาศนี้ลงท้ายด้วยคำดักเตือนข้าราชการทั้งปวง ให้ทำราชการโดยซื่อสัตย์ สุจริต แล้วอธิบายขอพรเทพคาตามธรรมเนียมคำประกาศทั้งปวง จบคำประกาศพระสงฆ์สวดมนต์เป็นอันเสร็จการในเวลาค่ำ

พิธีในตอนเช้าวันขึ้น 3 ค่ำ กล่าวถึงกระบวนแห่และพิธีถือน้ำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ดังโคลงว่า

นางนาฏตำแหน่งท้าว	อธิบดี
นุ่งขกไหมพื้นสี	เสวตรล้วน
ห่มสไบปีกทองมี	ดอกแย่ง
กาหีบ กโถนทองถ้วน	ยศท้าวนางใน

ท่านผู้หญิงมีศัลวัน	ภรรยา
มุขมาตย์สูงศักดิ์นา	สี่ร้อย
นุ่งขาวแต่งตนมา	มีเครื่อง ขศเส
พร้อมพรั่งหมื่นน้อย	นั่งกลุ่มตามระเบียบ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 26)

พิธีเริ่มด้วยอาลักษณ์อ่านคำประกาศ ข้าราชการขึ้นอ่านรายสาบาน เมื่อจบพระแสงเสร็จ
พระมหाराชครูทำพิธีแบ่งน้ำสาบาน ครั้นพระเจ้าแผ่นดินเสวยแล้วจึงแจกน้ำชำระพระแสงทั่วกัน
ดังโคลงว่า

จึงมามุขมาตย์ผู้	อธิบดี
อีกจตุสดมภ์มนตรี	ทวนหน้า
พลเรือนฝ่ายทหารมี	ตำแหน่ง
ทั้งหมู่เสวกข้า	บาทเบื้องวังบวร

ต่างคนโอนอ่อนเกล้า	กราบกราน
ต่างเชิดหัตถ์เอางาน	รับน้ำ
ต่างรับพระราชทาน	ทุกทั่ว ตนแฮ
ต่างประสีศะซ้ำ	เสร็จแล้วอัญชลี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 36)

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาบรรดาหัวเมืองทั้งปวงต้องถือและกำหนดวันเช่นเดียวกับ
กรุงเทพด้วย ดังโคลงที่ว่า

หัวเมืองขึ้นเขตร้าว	แดนสยาม
เมืองเอกโทตรีตาม	เขตรแคว้น
จัตวานิคมคาม	ขึ้นประเทศ ราชแฮ
ทั่วทุกทิศถิ่นแผ่นดิน	ร่วมพร้อมประชุม

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 47)

และ

วันเดียวทั่วทั้งราช	อาณา จักรแส
ต่างต่างถวายสัตยา	ทั่วผู้
ทุกล้ำทุกสีมา	เมืองออก ท่านแส
จำจกกำหนดรู้	รีดตั้งแต่ปาง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 48)

จากนั้นเป็นการกล่าวถึงพิธีกรรมทศมาส ว่า

จบเสร็จการสัต์ยสิ้น	สารเรียง
เป็นเรื่องราวพอเพียง	แต่ได้
พิธีหนึ่งมีเคียง	การเนื่อง กันนา
กษัตริย์ทศมาสให้	แห่งช้างอัศตร

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 49)

พิธีกรรมทศมาสจะเริ่มในวันแรม 3 ค่ำ เดือน 5 จัดสถานที่ที่ปราสาทสุทโธสวรรย์
เข้าอาลักษณ์ประกาศเรื่องจัดตั้ง คือนายเลียงพระที่สวคมนตรีตอนคำ กลางคืนพราหมณ์พฤติ
บาททำพิธีทอดเชือก แล้วทำพิธีตามเชือกในวันแรม 4 ค่ำเวลาเช้า ดังโคลงว่า

ในวันสามค่ำให้	จัดสรร
ปราสาทสุทโธสวรรย์	ฝ่ายโน้น
สรรพเครื่องพระแสงอัญ	เชิญกลับ
จากราชพิธีโพ้น	เทียบพร้อมมณฑล

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 49)

และ

ชีพอพถนิบาตตั้ง	คชกรรม
ทอดเชือกโดยแบบบรรพ์	บอกไว้
ครันรู่รวิวรรณ	คามเชือก เล่านา
หนแห่งห่อเชือกให้	แต่งตั้งพิธี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 55)

ตอนสายเป็นการกล่าวถึงกระบวนม้า ช้าง เข้าพิธีประพรมน้ำมนต์เพื่อเป็นสวัสดิมงคล
ดังโคลงว่า

ครันวันลีค่าเรื่อง	สุริยฉาย
กรมพระคชทุกนาย	ท้าวหน้า
พร้อมกันที่หอหมาย	เหมือนอย่าง เดิมแฮ
พิณพาทย์เกร็ด้า	ฤกษ์ได้ทำการ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 61)

โองการท่านสั่งให้	เดินขบวน แห่แฮ
ตำรวจกุมหอกสวน	มารคฝ่าย
เร็วเร่งขาดกลับทวน	ไปต่อ มานา
นายชูชน่านายาย	ชาตรวิวเรียงเดิน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2457 : 62)

ในส่วนท้ายของเรื่องเป็นการชี้แจงจุดมุ่งหมายและวันเดือนปีที่ทรงพระราชนิพนธ์

โคลงเรื่องรามเกียรติ์

โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เป็นโคลงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชักชวน
พระบรมวงศานุวงศ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ตลอดจนข้าราชการที่สนใจในกวีนิพนธ์ ให้ช่วยกัน
แต่งอธิบายภาพ รามเกียรติ์ ซึ่งเขียนไว้ที่ผนังระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นโคลงทั้งสิ้น
รวม 4984 บท อธิบายภาพรามเกียรติ์ 178 ห้อง

ภาพรามเกียรติ์ที่ผนังระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เป็นภาพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุพิตวรวงศ์ เป็นแม่กองจัดการเขียนขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในโอกาสที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อฉลองกรุงครบรอบ 100 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2425 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า สาเหตุของการเขียนภาพรามเกียรติ์ที่ ฝาผนังระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ได้แบบอย่างมาจากนครวัด พระระเบียงชั้นสูงของนครวัดเป็นที่พักของนักบวช ชั้นล่างซึ่งเป็นที่พักของคฤหัสถ์มีภาพสลักเป็นเรื่องต่าง ๆ ให้ผู้ที่มาพักได้ดู เพื่อจงใจให้เกิดความเลื่อมใสในศาสนา และพระบารมีของพระมหากษัตริย์ การที่ทรงเลือกเขียนรูปภาพเรื่องรามเกียรติ์ไว้ที่ผนังระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น เพราะไทยถือว่า พระมหากษัตริย์ไทยเป็นพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามาริบัติ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. 2504 : 179)

รูปแบบ โคลงเรื่องรามเกียรติ์ห้องหนึ่งๆ แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ 28 บท เนื้อความของโคลงทั้ง 28 บท อธิบายภาพรามเกียรติ์ตอนหนึ่ง ๆ โคลงที่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 8 ห้อง จำนวน 224 บท

จุดมุ่งหมายในการแต่ง มุ่งถวายเป็นพุทธบูชา เนื่องในโอกาสที่พระนครมีอายุครบ 100 ปี

เนื้อเรื่อง โคลงเรื่องรามเกียรติ์เริ่มแต่ ตอนท้าวชนกไถนาพบนางสีดาจนถึงตอนพระรามกลับครองเมืองและปูนบำเหน็จรางวัล แก่ทหารที่ร่วมสงคราม ดำเนินเรื่องตามรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 เป็นส่วนใหญ่

โคลงอันเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 8 ห้อง เป็นโคลง 224 บท คือ

ห้องที่ 90 เริ่มตอนทศกัณฐ์ทำพิธีอวมงคลบูชากายเป็นเพชร สุกกริพ หนุมาน นิลนันทน์ ทาลาบทิธี

ห้องที่ 94 ตอนหนุมานตามจับวิรุณจำบังไปพบนางวาริน และฆ่าวิรุณจำบังตาย

ห้องที่ 102 ตอนทศกัณฐ์ต่อว่านางมณโฑ เรื่องเลิกลิงข่าวทัพยั้งทราบกลศึกของหนุมาน

ห้องที่ 103 ทศกัณฐ์ออกรบ ถูกศรพระรามเสียดขาด กรขาด แต่ไม่ตาย เพราะถอดดวงใจได้

ห้องที่ 104 ฤาษีโคบุตรพาหนุมานถวายตัวทศกัณฐ์ หนุมานหลอกเอากลองดวงใจทศกัณฐ์จากฤาษีโคบุตร

ห้องที่ 105 หนุมาน แสร้งออกรบกับพระลักษณ์ ทำตามอุบายได้ผล พระลักษณ์เชื่อว่าเป็นหนุมานทรยศ ทศกัณฐ์ เชื่อว่าหนุมานจงรักภักดี

ห้องที่ 106 ทศกัณฐ์ยกสมบัติของอินทรีและนางสุวรรณกันดาลมาให้หนุมาน หนุมาน
ออกอุบายให้ทศกัณฐ์ออกรบกับพระราม

ห้องที่ 107 ทศกัณฐ์ออกรบ หนุมานชุกलोंควงใจเบาะแสบทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ยกทัพ
กลับลงกา

ลิลิตนิทราชาคริต

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อปีชวด สัมฤทธิ
ศก จุลศักราช 1240 ตรงกับ พ.ศ. 2422 ตามเค้านิทานอาหรับเรื่องหนึ่งซึ่งได้ทรงแปลจากฉบับ
ภาษาอังกฤษดังได้ทรงมีพระบรมราชโองการไว้ในแจ้งความหน้าหนังสือพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทรา
ชาคริตว่า

หนังสือฉบับนี้ ได้เก็บเนื้อความในนิทานเรื่องหนึ่งของอาเรเบียไนต์ เอนเตเตน
เมนต์ (Arabian Night Entertainment) ซึ่งเรียกชื่อว่า สลึเปออะเวเกน (Sleeper Awaken)
มาแต่ง หนังสืออาเรเบียไนต์นี้ เป็นเรื่องการรวบรวมนิทานต่าง ๆ ในประเทศตะวันตก
ของเมืองเรา แต่มีใช้ฝรั่ง ฝรั่งเรียกว่า ฝ่ายตะวันออก คือแผ่นดินอินเดีย อาหรับ
แอฟริกา ซึ่งเป็นที่จำเรียดด้วยวิชาและความรู้ คือ ศิวิไลเซชัน (Civilization) ก่อน
ประเทศอื่น ๆ มาช้านาน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536 : (7))

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2536 : (7)-(9)) มีพระบรมราชโองการ
ได้ว่า หนังสืออาเรเบียไนต์ เอนเตเตนเมนต์นี้ ชาวฝรั่งเศสชื่อ อันตอญี กัลแลนด (Antony
Galland) เป็นผู้แปลมาจากภาษาอาหรับ และให้ชื่อว่า เทาซันด์ แอนด์ วันไนตส์ อาเรเบีย
สตอรีส์ แดรนสเลตเตดอินตูเฟรนช์ (Thousand and One Nights Arabian Stories, Translated into
French.) แปลว่า เรื่องนิทานอาหรับต่าง ๆ เล่าอยู่พันกับหนึ่งราตรี ดันเดนิทานเรื่องนี้ไม่ทราบ
ว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง และแต่งเมื่อใด นักปราชญ์ที่พิจารณาเรื่องนิทานนี้เห็นว่า เป็นนิสัขรวมอยู่
สามอย่าง คือที่กล่าวถึงความงาม และสมบัติศฤงคารใด ๆ ดูเหมือนมาแต่สำนวนชาวอินเดีย
เมื่อพิเคราะห์ดูถ้อยคำที่กล่าว และน้ำใจที่เกี่ยวข้องด้วยความรัก และคำอ่อนหวานซึ่งเป็นอาการ
ของผู้หญิง ดูเหมือนมาแต่สำนวนเปอร์เซีย ถ้อยคำที่ว่าด้วยเรื่องกินอยู่ และเล่ห์กลมารยาตลาด
ไหวพริบต่าง ๆ ดูเหมือนเป็นสำนวนอาหรับ แต่อาการทั้งสามซึ่งพิเคราะห์เห็นนี้ ก็คงลงรวมกันอยู่
ว่าสมกับอาการกิริยาของชาวที่ถือศาสนาอะหมัดทั้งสิ้น หนังสืออาเรเบียไนต์เอนเตเตนเมนต์

ฉบับที่เอดเวิร์ด วิลเลียม เลน เป็นผู้แปลเมื่อ ค.ศ. 1839 ตรงกับเอกสาร จุลศักราช 1201 ปีถุน (พ.ศ. 2373) นี่ถือกันว่าเป็นฉบับที่ดี และแปลมาจากภาษาอาหรับโดยตรง ส่วนฉบับที่ทรงอ่าน และทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงนี้ไม่ทราบผู้ใดแต่ง เป็นสมุดเล่มข่อย ๆ ตีพิมพ์ที่ร้าน กอล แอนด์ อิงกลิส, 30 ปาเตอโนสเตอร์ โร ลอนดอน, 6 ขอชสตรีต, เอเดนเบอร์ระ (Gall & Englis, 30 Paternoster Row, London, 6 George Street, Edinburghs) ข้อความตอนเริ่มเรื่องในพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในร่าย บทที่ 4 ว่า “จักบรรยายนิทานมานในเรื่องอาหรับ ฉบับอังกฤษแปลแปลง แสดงเป็นสยามพากย์ หลากแต่เพรงไปมี ... ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2536 : 1) กับในตอนท้าย ของเรื่องอีกตอนหนึ่งในโคลงที่ว่า

เรียงตามฉบับข้าง	อังกฤษ
ทางสมุดออกประดิษฐ์	ภาพขี้
ตามฉบับได้คิด	กะเนแต่ง เองนา
อย่างเรื่องเขาคิด	เช่นเพื่อพระอภิ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536 : 162)

แจ้งความหน้าหนังสือพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์นั้นทรงอธิบายไว้ว่า

... แต่ต้นฉบับซึ่งอ่านแล้วแต่งโคลงครั้งนี้เป็นสมุดเล่มข่อย ๆ ของท่านเล็กเธอเอามาให้อ่าน จะเป็นผู้ใดแต่งก็ไม่รู้ ตีพิมพ์ที่ร้าน กอล แอนด์ อิงกลิส, 30 ปาเตอโนสเตอร์ โร, ลอนดอน, 6 ขอชสตรีต, เอเดนเบอร์ระ (Gall & Englis, 30 Paternoster Row, London; 6 George Street, Edinburghs) จะเป็นฉบับดีไม่ใช่อะไรไม่ทราบแต่เห็นว่าไม่ต้องการสำนวน เพราะไม่เพราะ จะเอาแต่เนื้อความมาแปลเป็นภาษาไทย ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536 : (8))

“สมุดเล่มข่อย ๆ ของท่านเล็กเธอเอามาให้อ่าน” ในที่นี้ วัฒนา บุรกลีกร (2513 : 16) อธิบายว่า “หมายถึง หนังสือภาษาอังกฤษฉบับที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชอนุชาองค์เล็กในรัชกาลที่ 5 ได้ทูลเกล้าฯ ถวาย” ชื่อเรื่อง “นิทราชาคริต” นั้น พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลตรงจากชื่อภาษาอังกฤษ คือ Sleeper Awaken ศุภชัย รัตนโกมุท และสะอาด อินทรสาตี ได้ให้ความหมายว่า “แปลเป็นไทยว่า หลับ ๆ ตื่น ๆ ไม่รู้ความจริง (นิทาน - หลับ ชาคริต-ตื่น)” (ศุภชัย รัตนโกมุท และสะอาด อินทรสาตี 2517 : 256) ในโคลงทำนองเรื่องลิลิตนิทราชาคริตได้กล่าวไว้ว่า

เพิ่มพูนแนะนำทำนอง	นามคิด ไว้แธ
ชื่อนิทราชาคริต	เรื่องนี้
แปลตรงคุงอังกฤษ	เขาเรียก กันแธ
เสนอเนื่องนักเลงชี้	ชื่ออ้างอ่านจำ
คำโคลง สุภาพเพียง	พวงประพาฬ
ลิลิต เก็บบรรสาน	สอคร้อย
นิทรา เรื่องหลับปาน	เคลิ้มจิต เขานา
ชาคริต กลับเคลื่อนคล้อย	สร้างเคลิ้มมัวหลง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : 164-165)

ความดังกล่าวมุ่งแสดงให้เห็นว่า การที่มีได้ทรงแปลตามหลักการแปลในภาษาบาลีสันสกฤตที่แปลความจากหลังมานี้ (ผู้หลับตื่นขึ้น = ชาคิตนิทรา) นั้น ก็ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ผู้อ่านทั่วไปที่มีได้มีความรู้เรื่องหลักภาษาบาลีสันสกฤตอ่านเข้าใจง่ายเป็นสำคัญ ดังโคลงที่กล่าวชี้แจงไว้ว่า

นิกลีขยเกรงปราชญ์ผู้	พานพบ
จักติเตียนปรารภ	ว่าฟัง
หนีแบบบ่เคยสบ	หูแต่ เคิมแธ
ฟังแต่ด้านจนคั่ง	จบล้วนตลกหลาม

ผู้ใดทราบอ่านรู้	ภาษา
อังกฤษคงพบหา	อ่านทั้งย่าย
แต่คำร่ำเรียงมา	ไปหมด เหมือนแฮ
เป็นแต่เรื่องราวละม้าย	ไม่เพี้ยนผิดความ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : 162-163)

รูปแบบ ลิลิตนิทราชาคริต เป็นลิลิตสุภาพแต่งด้วยร่ายสุภาพ 81 บท โคลงสองสุภาพ 237 บท โคลงสามสุภาพ 65 บท และโคลงสี่สุภาพ 638 บท

จุดมุ่งหมายในการแต่ง ในพระราชหัตถเลขาหน้าหนังสือลิลิตนิทราชาคริต กล่าวว่า ทรงมีพระราชดำริจะหาของพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่จะเสด็จในงานปีใหม่ พ.ศ. 2423 จึงทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตขึ้น ดังความในพระราชหัตถเลขาว่า

“หนังสือลิลิตนิทราชาคริต ฉบับนี้แต่งให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์”

แทนของแจกให้แก่	พระวงศ์ ปวงเฮย
ซึ่งเสด็จทุกพระองค์	พรั่งพร้อม
ในวันวิวิธรมง	กลเปลี่ยน ปีแสด
ทราบเรื่องยลรูปน้อม	จิตให้ยินดี

ศรีสวัสดิ์สถุณพร้อม	ไพศาล โสคเทอญ
ทั่วพระวงศ์นฤบาล	เบิกหน้า
ขึ้นชีพหุ่มสุขมาน	ปราโมทย์
ยังยศยังขึ้นซ้ำ	สิ่งเศร้าเสียดลายน

โดยความยินดีตั้งใจของผู้แต่ง

(พระปรมาภิไธย) C.R.S.

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : (10))

ส่วนพระราชประสงค์ที่ปรากฏในแจ้งความ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชโองการ สรุปได้ว่า

1. พระองค์ทรงแปล และทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นเป็นเรื่องอ่านเล่น ดังข้อความที่ว่า

... เห็นเป็นเรื่องขำมาก ก็ลองเขียนเป็นกลอนร่ายดู เห็นว่าเวลานั้นเป็นเวลาว่าง คล่องใจนึกอะไรง่ายก็เขียนไป เมื่อทำได้มากแล้วจึงคิดเห็นว่า เรื่องนี้ก็เป็นแต่เรื่องเล่น ๆ ส่วนวนแต่งก็ไม่ต้องโอศุครวญ เพราะเพรียบอย่างไร ที่จะต้องมีผู้อ่านไปเทียบกับเรื่องที่นักปราชญ์แต่งไว้แต่ก่อน ดีชั่วอย่างไรก็ไม่ต้องอาบ เพราะเหมือนอย่างหนังสือโนเวลล์ (Novels) ต่าง ๆ ของอังกฤษ แต่ถ้อยคำบทกลอนนั้นกำหนดไม่ได้ด้วยเวลาที่ทำน้อยนัก ต้องถือว่าเป็นโนเวลล์ไทย ไม่เป็นหนังสือสำคัญอันใดเลย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : (7)-(9))

ในตอนท้าย ลิลิตนิทราชาคริต พระองค์ได้ทรงชี้แจงไว้ว่า

ถือไว้ไปอยู่ช้า	เหลวละลาย	หมดเซบ
พึงเที่ยวเคียวคินคลาย	จืดแล้ว	
น้ำแข็งอุบรยาย	โคลงเรื่อง	นี้แฮ
ได้แต่ขลุ่ยยามแผ้ว	แผ้วร้อนคราวเคียว	

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : 162)

พระองค์ทรงเห็นว่า เนื้อเรื่องของลิลิตนิทราชาคริตที่อยู่ในชุดนิทานอาหรับนั้น เป็นเรื่องที่เดิมแต่เดิมเป็นที่นิยมแพร่หลายในตะวันตก เพราะเป็นนิทานเรื่องใหม่เกี่ยวกับชาวมุสลิม และเป็นเรื่องใหม่สำหรับเมืองไทยด้วย พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นเพื่อ จะให้เป็นเครื่องสดับสติปัญญาแก่ผู้อ่านคนไทยให้ได้อ่านกันเพื่อความบันเทิงใจ เพราะเป็นเรื่องขำ เรื่องสนุก ดังพระราชนิพนธ์ในแจ้งความที่ว่า

... หนังสือนี้เป็นที่ชอบใจของผู้ที่อ่านมาก แต่เข้าใจกันว่า หนังสือนี้เป็นด้วยผู้แต่งนั้นฉลาด ไม่เข้าใจชัดว่าเป็นเรื่องเดิมคิดมาเอง ภายหลังมาผู้ชอบใจลงพิมพ์เสมอ

ไม่ขาด จนถึงครั้งหลังคนทั้งปวงพากันคิดหาฉบับที่เป็นภาษาอาหรับ มาแปลสอบลงพิมพ์ต่อมาถึงสี่คราว จนคนยุโรปคุ้นเคยกับประเทศที่เล่านิทานนั้น ก็ยังเห็นเรื่องราว นั้นว่าเป็นนิทานที่ได้ความจริงมากสมกับ อากักริยาของพวกโมสเลม (Moslem) คือ พวกแขกที่ถือศาสนาอะหะหมัด ถึงโดยในเรื่องรานั้นจะเป็นการไม่น่าเชื่อ เหลือวิสัย มนุษย์ ก็แต่ได้เห็นจริงสนุกมาก อ่านไม่เบื่อ ...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : (7))

อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงไม่มีเวลาที่จะพระราชนิพนธ์เรื่องนี้อย่างจริงจัง ดังที่ได้ทรงอธิบายถึงสาเหตุของการพระราชนิพนธ์ และลักษณะในการพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต ไว้ในโคลงว่า

วาทกิจกำหนดได้	หลายวาร
จึงนิพนธ์จนสาร	สืบไว้
ขนานกลับมีการ	กิดแทรก มาเสย
แต่บ่หยุดยั้งให้	เน้นซ้ำเชือนไป
จนใจจะค่อยได้	แคะทำ
ให้เพราะเจาะทุกคำ	ไปได้
เกรงการจักมีสำ-	ทับหนัก มานา
แม้ว่าปีใหม่ใกล้	จักค้างเสียคราว
จำสาวราวรีบร้อน	รนคิด
เพราะบ่เพราะตามจิต	ลวกแท้
การเล่นบ่เป็นผิด	โคแผก พ้องแฮ
จงคิดขนาดแม้	เท่านี้วันท่า
เริ่มคำขึ้นแรกทั้ง	วันลง จบแฮ
สองศุกร์สบกันตรง	ดั่งแกล้ง
ข้างขึ้นหกคำผจง	จบเจ็ด คำนา
เดือนเจ็ดจนแปดเสร็จ	สถงแล้วเสร็จลง

คงคิยี่สิบเก้า	วันวาร
นับว่าเดือนหนึ่งประมาณ	หมดถ้อย
เรียงศกตกปีขาล	สัมฤทธิ์ - ศกแธ
ศักราชพันสองร้อย	สี่ร้อยมีศูนย์

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : 164)

2. ทรงมุ่งจะได้รับความเพลิดเพลินและอรรถรสจากการประพันธ์ ดังโคลงที่ว่า

เกลฉันทกลั่นน้ำนบ	เสมอสมาน กันฤ
เหลวแหลกบมีสาร	สอบก้อน
สำหรับระงับคาล	แดร่า ร้อนแธ
หีบส่งลงหัตถ์ช้อน	เช็ดได้ในมือ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2536 : 162)

เนื้อเรื่อง อาบุญะชั้น เกิดในสกุลพ่อค้า กำพร้าบิดาอาศัยอยู่กับมารดาชื่อนางจอมแก้ว ที่เมืองแบกแดด อาบุญะชั้นมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ชอบคบหาและเลี้ยงดูด้วยเหล้ายาอาหารอย่างดี ระหว่างที่เมาสุรา อาบุญะชั้นได้ปรารถนาอยากจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสักวันหนึ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสปราบพวกทูจริด พระเจ้ากาหลิบจึงทรงลอบเอายานอนหลับใส่ในแก้วเหล้าให้อาบุญะชั้น ครั้นอาบุญะชั้นหลับก็ให้มหาดเล็กนำตัวไปไว้ในวัง เมื่ออาบุญะชั้นตื่นขึ้น ได้รับการปฏิบัติอย่างพระเจ้าแผ่นดิน กังงววยสงสัย แต่ก็ได้ออกว่าราชการ สั่งให้ลงโทษพวกที่ทูจริด และนำทองในห้องพระคลังไปให้มารดาเข้าวันรุ่งขึ้น อาบุญะชั้นกลับลืมตาตื่นขึ้นที่บ้านตนเอง แต่ก็ยังหลงคิดว่าตนเองเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ และได้ทูลติมารดาที่ไม่ยอมเชื่อว่าตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชาวบ้านเข้าใจว่า อาบุญะชั้นสติ จึงจับตัวอาบุญะชั้นไปโรงบ้ำ ต่อมาอาบุญะชั้นกลับใจเชื่อว่าตนไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินจึงได้รับการปล่อยตัวจากโรงบ้ำ

พระเจ้ากาหลิบได้เสด็จมาที่บ้านอาบุญะชั้น เป็นครั้งที่สอง พยายามเกลี้ยกล่อม จนอาบุญะชั้นเลิกอาหารอีก เมื่อพระเจ้ากาหลิบทราบว่ อาบุญะชั้นถูกโขบ ถูกขัง เพราะการเล่นของพระองค์ ก็ทรงสงสาร และได้ลอบวางยานอนหลับแก้อาบุญะชั้นอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นครั้งที่สอง จากนั้นก็เผยความจริงให้อาบุญะชั้นได้ทราบ พร้อมทั้งได้รับความเดือดร้อนจากการเล่นสนุกของพระองค์ พระองค์ทรงตั้งให้เป็นนายกคลัง พระราชทานนางนอชาตอลอว์ดัด นางกำนัลคนโปรดของมเหสี โขบีเคให้เป็นภรรยาอาบุญะชั้น การดำเนินชีวิตของอาบุญะชั้นและภรรยาได้ใช้จ่ายเงินทองอย่างฟุ้งเฟ้อ

พุ่มเพ็ญจนสิ้นทรัพย์ อาบูจึงออกอุบาย “แกลังทำตาย” เพื่อหวังเงินและสิ่งของที่พระเจ้ากาหลิบ และมเหสีจะนำมาช่วยเหลือ อาบูแกลังตายแล้วให้ภรรยาไปทูลมเหสีโซบิเดในขณะที่เคียวกันอาบูกี้ให้ภรรยาแกลังทำตาย แล้วตนนำความไปกราบทูลพระเจ้ากาหลิบ สองสามีภรรยาได้รับพระราชทานเงินและสิ่งของช่วยเหลือมากมายดังที่ประสงค์ แต่ก็สร้างความสับสนให้แก่พระเจ้ากาหลิบ และพระมเหสีโซบิเดเป็นอย่างมาก จนต้องมีการพิสูจน์หลายครั้งหลายหน แต่ภายหลังเมื่อทราบความเป็นจริง พระเจ้ากาหลิบ และมเหสีโซบิเดก็ได้ทรงกริ้ว ด้วยความเมตตาได้ทรงดักเตือนสั่งสอนให้สองสามีภรรยาประพฤติตนเป็นคนดี แต่นั้นมาอาบูและภรรยาก็ได้สติประพฤติตนเป็นคนดี มีสุขสืบมา

บทละครเรื่องเงาะป่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นขณะทรงพักผ่อนจากการประจวบเมื่อ พ.ศ. 2449 ดังคำนำหน้าบทพระราชนิพนธ์ว่า

เมื่อเดือนก่อนนี้จับไข้ไปสองวัน ครั้นหายจับแล้ว หมอให้หยุดทำงาน ปรับเป็น เวลากินข้าววินต่อไปอีกแปดวัน นอนจนหลังแข็ง และจะเขียนให้ดีขึ้น กำลังไม่สู้จะบริบูรณ์ จึงได้เอากะดาษมาเขียน เรื่องไม่เป็นแก่นสาร คุมเป็นเรื่องขึ้นเล่นพอให้เพลินใจ เมื่อถึงกำหนดแปดวันก็ต้องจบเรื่องทันที จะทำไปอีกไม่ได้...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2517 : 1)

ในส่วนเนื้อเรื่องนั้นพระองค์ทรงตั้งเรื่องขึ้นเองตามความนึกคิดใหม่ แต่นำความจริงมาใส่เข้าไว้ในบางตอน เพื่อให้สมจริงดังบท “คำเริ่ม” ที่ว่า

จะเริ่มร่างต่างว่ไปเที่ยวป่า
แล้วลงเรือมาคใหญ่ไปพักทุ่ง
แหวะเกาะขอซื้อหม้อเขาปั้นขาย
บรรลุดึงพัทลุง รุ่งราตรี
ถึงชายแดนแคว้นเขาเข้าหยุดพัก
เที่ยวเล่นตามถิ่นฐานบ้านพวกไทย
จึงวานช่วยพาไปให้ถึงทับ
พบขายลมุดแก่แม่เฒ่าคง

ขึ้นสงขลาตามใจคิดหมายมุ่ง
ตามเขตทุ่งทะเลสาบคลื่นราบคี่
แล้วแจวกราบไปเที่ยวเลาะชมเกาะสี่
ออกจากนี้ขึ้นช้างวางเข้าไพร
ที่วัดถ้ำสำนักคนอาศัย
เขาเล่าไขเรื่องเงาะที่เงาะจง
มันต้อนรับขึ้นชมสมประสงค์
ชวนให้ตรงขึ้นไปนั่งยังนอกชาน

นายสินช่วยช่วยภาษาเงาะ
 ขาดมุดเล่าความตามเหตุการณ์
 จึงจดจำมาทำเป็นกลอนไว้

ฟังก็เพราะคล้ายฝรั่งดั่งฉาดฉาน
 คล้ายนิทานเก่งเหลือไม่เบือเลย
 หวังมิให้ลืมคำรำเผลย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2517 : 19)

บทละครเรื่องเงาะป่าเป็นผลอันเนื่องมาจากการที่พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งเจ้าจอมสดับ ได้กล่าวถึงการเสด็จประพาสหัวเมืองภาคใต้ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ 5) เคยเสด็จประพาสเมืองพัทลุง ครั้งหนึ่ง ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432) ซึ่งเป็นถิ่นฐานของพวกเงาะ ครั้งนั้นเสด็จไปถึงถ้ำพระฤๅษีสวรรค์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระปรมาภิไธยย่อ “จ.ป.ร.” ไว้ที่เพิงหินหน้าถ้ำ ต่อมาพระองค์ได้เสด็จนครศรีธรรมราช ระหว่างวันที่ 3 ถึง วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2488 ทางบ้านเมืองได้นำเงาะพัทลุงเข้าถวายให้ทอดพระเนตร ได้ทรงถ่ายภาพพวกเงาะป่าอย่างถี่ถ้วน ด้วยความสนพระราชหฤทัย . . . เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสังเกตรูปพรรณสัณฐาน และบุคลิกลักษณะของเงาะป่าอย่างถี่ถ้วนแล้ว ทรงพระราชดำริใครจะลองเลี้ยงเงาะป่าดูบ้าง จึงมีกระแสพระราชดำรัส ให้ เจ้าพระยาบรมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งขณะนั้นเป็น พระยาสุขุมนัยพินิจสมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราชให้หาลูกเงาะส่งเข้าไปถวายสักคนหนึ่ง ไม่ได้ทรงเจาะจงว่าเป็นหญิงหรือชาย และมีให้เกาะกุมเป็นที่ตกอกตกใจ แต่ให้ใช้วิธีเกลี้ยกล่อมให้ผู้ใหญ่ยินยอมมอบเด็กให้ . . .

(เจ้าจอมสดับ.2513 : 122-113)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แทรกเรื่องที่พระองค์ทรงให้พระยาบรมราช (ปั้น สุขุม) เสาหาเงาะป่าไว้ว่า

ในลักษณะนั้นมีห้องตรา	พระราชสีห์หาสั่งให้
แสวงหาลูกพวกเงาะไพร	จะมีใครสมัครภักดี
เลือกให้ได้รูปโฉมเหมาะ	ตามเพศพวกเงาะถ้วนถี่
ดูฉลาดเฉลียวทั่วทั้งที่	อย่าให้มีบังคับจับกุมกัน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2517 : 129)

ในเรื่องนี้กล่าวถึง นายสินธุ์ผู้ใหญ่ว่านปรึกษาหัวหน้านะเพื่อนำตัวคนงไปถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวิธีการที่จะได้ตัวคนงโดยละม่อมก็คือ จัดให้มีการแสดงโนรา เพราะเป็นที่ชื่นชอบของพวกเงาะ วันนั้นคนงไปดูโนรากับเพื่อน ๆ ได้รับการ เลี้ยงดูด้วยอาหารอย่างดี ดังบทพระราชนิพนธ์ว่า

เมื่อนั้น	เงาะยังซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่
หยิบเอาสิ่งของที่กองไว้	มาแจกให้เงาะป่าที่มาคอย
ฝ่ายนางขีเลียผู้ลูกสาว	หามะพร้าวข้าวปลากล้วยอ้อย
ออกมาเลี้ยงเฉพาะเงาะน้อยน้อย	พากันกินอ้อยสำราญ

และ

พวกเด็กได้ของกินสินวิตก	หลายทอดหลายยกอ้อมเหลือหลาย
ดูโนราสนุกมากมาย	นั่งสบายไม่ขัดเขียดเบียดคน
ตกพลบค่ำเข้าก็หาวนอน	ดูละเมิงละครไม่เป็นผล
ลงพับพาราบอยู่บัคคล	ก็เอนหัวลงกรนหลับไป
เมื่อนั้น	อ้ายขังขลขอบอชฌาสัย
พยักเรียกสินธุ์เข้ามาใน	อุ้มคนงส่งให้ทั้งนิทรา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2517 : 135-136)

ตอนที่พระยาชมราช (ปิ่น สุชุม) นำตัวคนงมาถวาย เจ้าจอมสลับ ได้กล่าวไว้ว่า

วันแรกที่คันทิ้งเข้าวังหลวง เอะอะเอะกรียวกราวกันมาก พอถึงห้องรับแขกที่คันทิ้ง
พระวิมาดาเธอฯ ผู้คนก็เข้านั่งล้อมดูกันแน่น ฝ่ายนายคันทิ้ง นั่งมองคนที่ห้อมล้อม เฉลยอยู่
สักครู่หนึ่งก็ล้มตัวนอนหงายกับพื้นทำตื่นงุ่ม กำมือแน่นต่างคนต่างตกใจ คิดว่าเป็นลม
พระวิมาดาเธอฯ ทรงทราบเล่ห์เหลี่ยมของนายคันทิ้ง จึงรับสั่งให้เอาของกินที่เตรียมไว้มา
ตั้งให้ พอนายคันทิ้งเห็นกล้วยเป็นหวี ก็ลุกขึ้นกินทันที เป็นอันรู้ได้ว่า ที่ทำตื่นงุ่ม กำมือ
แน่นนั้น แท้จริงทำ นับว่าเป็นเด็กที่มีมาชามากพอควร ขณะที่อยู่วังตอนแรกนั้นจะอายุ
เท่าใด ไม่มีใครทราบได้ เพราะพวกเขาก็ไม่รู้จักนับเดือน นับปี แต่ถ้าดูตามรูปร่าง ก็
ขนาดเด็ก 7 ขวบนี่เอง ...

(เจ้าจอมสดับ. 2513 : 123)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดปรานนายคันทิ้งมาก ในพระราช
นิพนธ์เรื่องไกลบ้าน พระราชหัตถ์เลขาฉบับที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
ทรงกล่าวถึง คันทิ้งว่า “ ... ผู้ที่มาทั้งหมด ... อ้ายคันทิ้งรับเป็นสหายว่าร้องไห้ เมื่อพอขึ้นรถถึง
โฮๆ ครั้งหนึ่งแล้ว พอเรือมาถึงปากน้ำมาร้องไห้โฮๆ อีกว่า คิดถึงคุณแม่จนนอนหลับ ตอน
คำก็เลขทริมไม่สนุกเลย” และ “อ้ายคันทิ้งหายทุกข์ร้อน บอกว่าอ่อนช้วนแล้ววันนี้แล้ว ... ”
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2513 : 6 - 12) เจ้าจอมสดับ กล่าวไว้ว่า นายคันทิ้ง
เป็นมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประสูติ พ.ศ. 2449 นายคันทิ้งก็
ได้คอยบิบบนวดปรนนิบัติอยู่ใกล้ๆ ตลอดเวลา (เจ้าจอมสดับ. 2513 : 127) ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์
ไว้ในบทละครเรื่องเงาะป่าว่า

พระนิพนธ์เงาะป่าว่าตามเค้า	คันทิ้งเล่าแต่ดื้อดื้อมันเล่น
ใช้ภาษาเงาะป่าว่ายากเย็น	แต่พอเห็นเงื่อนเงาเข้าใจกัน
ทำแปดวันครั้นมาถึงวันศุกร์	สิ้นสนุกไม่มีที่ซื้อขัน
วันที่สองของเดือนกุมภาพันธ์	ศกร้อยยี่สิบสี่มันจบหมดเอิบ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2517 : 141)

รูปแบบ เป็นกลอนบทละคร 1796 คำกลอน กาพย์ ฉบับ 30 บท โคลงกระทู้ 1 บท
จุดมุ่งหมายในการแต่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์
เรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2449 ขณะทรงพักผ่อนในระหว่างทรงประสูติ เพื่อแก้รำคาญตามเค้าเรื่อง

ของชาวป่าที่ขายละมุดหญิงเงาะเผ่าซาไกเล่าถวาย เมื่อครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ เรื่องนี้ไม่ได้มีพระราชประสงค์ให้เล่นละคร ทรงพระราชนิพนธ์เพียง 8 วัน ก็แล้วเสร็จ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2449

เนื้อเรื่อง นายคณิง เงาะชาวพัทลุง กำพร้าพ่อแม่ อยู่กับพี่ชายชื่อแค วันหนึ่งคณิงชวนเพื่อนชื่อไม้ไผ่ไปเที่ยวป่า พบชมพลา เงาะหนุ่มล่ำสันแข็งแรง เก่งในทางใช้ลูกดอก ชมพลาหลงรักนางลำหับพี่สาวไม้ไผ่ ซึ่งเป็นคู่หมั้นของฮเนา ชมพลาสอนวิธีเป่าลูกดอกให้ไม้ไผ่และคณิง และเผยความในใจที่มีต่อนางลำหับให้ไม้ไผ่ฟัง ไม้ไผ่เต็มใจช่วยออกอุบายให้ ชมพลาได้พบกับลำหับ ลำหับยินดีรับรักชมพลา พอถึงวันแต่งงานของฮเนากับลำหับ ไม้ไผ่กับคณิงได้ช่วยให้ชมพลาพาลำหับหนี ฮเนากับรำแก้ว พี่ชายออกติดตาม ชมพลานำลำหับไปซ่อนไว้ในถ้ำ แล้วออกไปหาอาหาร พบฮเนาเกิดต่อสู้กันขึ้น รำแก้วเข้าช่วยน้องชายใช้ลูกดอกเป่าลูกชมพลา ลำหับเห็นชมพลาหายไปก็ออกตามหา พบชมพลาขาดใจตายไปต่อหน้าต่อตา เกิดความเสียใจจึงฆ่าตัวตายตาม ฮเนาได้เห็นความรักอันเด็ดเดี่ยวของลำหับ และชมพลา รู้ว่าตนเองเป็นต้นเหตุให้ทั้งสองเสียชีวิตจึงตัดสินใจฆ่าตัวตายตาม

บทละครเรื่องวงศเทวราช

เป็นบทละครล้อเลียนบทละครเรื่องวงศเทวราช ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) ซึ่งแต่งเรื่องนี้เมื่อครั้งยังเป็นขุนจบพลรักษ์ในกรมพระสุรัสวดี ขุนจบพลรักษ์ แต่งเรื่องนี้ขึ้นตามความคิดของตนเอง เนื้อหาบางตอนมีความบกพร่องผิดพลาด เพราะขาดความรู้ในทางวรรณคดี และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ส่วนนกกลอนก็ยังไม่เข้าชั้น สมเด็จพระปรมหาราชานุภาพทรงอธิบาย เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า

เมื่อปีออก พ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรไข้ ต้องเสด็จประทับอยู่แต่ในพระราชมณเฑียร ทรงรำคาญพระราชหฤทัยจึงโปรดฯ ให้หาหนังสือบทกลอนซึ่งยังไม่เคยทรงฟังมาก่อนถวายพอแก้รำคาญ ได้หนังสือเรื่องวงศเทวราช มาอ่านถวาย ไม่ทรงทราบว่าเป็นของผู้ใดแต่ง แต่ทรงสังเกตเห็นวิปลาสด้วยความเขลา เดาสวดของผู้แต่ง โดยสำคัญว่าตนรู้ราชประเพณี มีหลายอย่าง ดังเช่น เห็นว่ากษัตริย์เสด็จไปไหนจะต้องขึ้นเกวียนเป็นนิจ เป็นต้น ฟัง “มันไส้” จึงลองทรงพระราชนิพนธ์แต่งล้อล้อขุนจบพลรักษ์ แล้วเลขาเรื่อง ขบขันต่าง ๆ อันมีตัวจริงมาแต่งเป็นเรื่องวงศเทวราช ทรงพระราชนิพนธ์จนหาประชวรก็เลิก

ในเพลงยาวบานแพนบทละครเรื่องวงศเทวราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ชี้แจงไว้ว่า

ขอบอกความตามจิตต์ที่คิดสาร	ให้ผู้อ่านรู้แจ้งแกล้งใจ
ว่าเรื่องนี้มิรู้ว่ามีผู้ใด	คิดไว้เป็นกลอนแต่ก่อนมา
มีอยู่เจ็ดเล่มเขาลงพิมพ์	ดูเรื่องราววิริมข้างจะบ้า
ใครใครฟังขวางหูบ่นอุมา	จนเราได้ทัศนาศเห็นบ้าตรง
ไม่รู้จักเจ้าของอยากลองสื่อ	จึงแต่งต่อลงดูหน่อยจะพลอยส่ง
หวังจะต่อแต่พอให้จบลง	อุตส่าห์เขียนให้คงคำเขาใช้
ทำได้นิดหนึ่งลงนอนอื้อ	จะเขียนอ่านหนังสือเองไม่ได้
อยู่หนึ่งนึ่งก็ขี้รำคาญใจ	จึงได้เลยเล่นใหญ่ไปตามแกน
.....	

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2469 : 231)

ส่วนเรื่องอื่นๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อล้อเลียนเหน็บแนมบุคคลในสมัยนั้น ได้ทรง
อธิบายไว้ในเพลงยาวบานแพนกว่า

ถ้าแม้ใครไม่รู้ที่ข้อขัน	จะสำคัญมั่นใจว่าไส่ศรี
แต่เรื่องจริงหลากหลากก็มี	เป็นแต่รวมไว้ในนี้ปนเรื่องเดียว
คนดีจึงอย่ามีความวิตก	มิได้ขกเอาว่าอย่าเฉลียว
เก็บแต่พวกที่ท่านพินันท์หมู่เดียว	พอได้เพราะหัวเราะเกรียวแก้รำคาญ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2496 : 232)

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องนี้เป็นหนังสือทรงแต่งล้อผู้อื่นทั้งผู้แต่ง บทละครเดิมเรื่องวงศเทวราชและบุคคลต่าง ๆ ที่มีตัวตนอยู่ในเวลาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ บ้านดามีอักษรคำและเรื่องประวัติขบขันหลายคน เอามาทรงแต่งแฝงเป็นตัวละครในเรื่องวงศเทวราชต่อ ใครรู้เหตุแลตัวบุคคลซึ่งแฝงอยู่ในพระราชนิพนธ์จึงอ่านสนุก

(สมเด็จพระปรมัยยิกายติราชานุภาพ. 2496 : คำนำ)

บทละครเรื่องวงศเทวราช เป็นบทละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เล่นในขณะทรงประจวบ เช่นเดียวกับบทละครเรื่องเงาะป่า ซึ่งใช้เวลาพระราชนิพนธ์เพียง 43 วัน ดังความในบานแผนกว่า

วันที่แต่งหนังสือนี้มีน้อยนัก	เขียนเขียนพักพักหยุดผ่อนผัน
แล้วสำเร็จเสร็จสี่สิบสามวัน	มิได้ตรวจตรากันเลขสักที

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2469 : 232)

รูปแบบ เรื่องวงศเทวราชเป็นกลอนบทละคร 898 บท มีกลอนเพลงยาวบานแผนก 14 บท เป็นการแต่งต่อจากของเดิม ดังมีพระราชนิพนธ์ไว้ในบานแผนกว่า

ไม่รู้จักเข้าของอชากลองล้อ	จึงแต่งต่อลงดูหน้อยจะพลอยส่ง
หวังจะต่อแต่พอให้จบลง	อุตส่าห์เขียนให้คงคำเขาใช้

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2469 : 231)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง มีพระราชประสงค์ให้ทำนองการแต่งกลมกลืนกับบทละครเรื่องวงศเทวราชของเดิมเป็นสำคัญ มิได้มีพระราชประสงค์จะให้บทกลอนไพเราะ นอกจากนี้ยังทรงเกลี้ยพระราชนิพนธ์ให้พิลึกพิลั่นออกไป เพื่อ “ล้อให้สามแก่ใจ” ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายในบานแผนกว่า

ไม่ตั้งใจไปทางไหนเป็นจำเพาะ	ไม่เตรียมกลอนจะให้เพราะฟังเหมาะสม
มันนึกหลุดมาอย่างไรไปตามเพลง	วิ่งปะเลงปะเลงตามเรื่องเดิม
มันเลยเหลิงเปิงไปได้อีกมาก	ก็มีโซ่ใจอยากจะส่งเสริม
ใครใครว่าอย่างไรต้องให้เดิม	แต่เพิ่มเพิ่มเข้าจนไปได้พอแรง
ใครอ่านฟังอย่างนึกหวังว่าเราบ้า	จะให้สาแก่ใจจึงได้แก่ง
กลอนไม่เพราะเหมาะจะวิญญาอย่าได้แคลง	เพราะจะแต่งต่อเท่าให้เข้ากัน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2469 : 232)

เนื้อเรื่อง บทละครเรื่องวงศเทวราช ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เริ่มเรื่องตั้งแต่ เทพธิดากระทำความผิดถูกพระอิศวรสาปมาเกิดบนพื้นโลก พระพรหมลิขิตมุนีเก็บนางมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมให้ชื่อว่า นางสุวรรณมณฑา พระอินทร์ได้ลงมาสมสู่กับนางจนเกิดโอรสชื่อวงศเทวราช เมื่อโอรสเจริญวัย พระอินทร์เสด็จลงมาเนรมิตเมืองให้ครอบครองแล้วพานางสุวรรณมณฑากลับสวรรค์ ก่อนไปพระอินทร์มอบอาวุธ และพาหนะวิเศษให้กับพระวงศเทวราช ภายหลังพระวงศเทวราช ได้च्छลิห์ ราชสีห์ และสังขปัดวานร เป็นบริวารอีก

ฝ่ายเมืองสมุทรคีรี ท้าวมหานพสุรจัดพิธีสุมพรให้นางบุษบง ธิดา แต่ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถยกศรได้ พระวงศเทวราชพร้อมด้วยสังขปัดผ่านมา จึงปลอมเป็นแม่ค้าขายขนม และได้พบกับนางบุษบง นางเกิดความเมตตารับพระวงศเทวราชในคราบของแม่ค้าไว้เป็นนางกำนัล ต่อมาโหรได้ทูลท้าวมหานพสุรว่ามีชายอยู่ในปราสาทพระธิดา เมื่อพระองค์ทราบทรงกริ้วและสั่งให้นางไปถ่วงน้ำ พระวงศเทวราชชิงนางไว้ได้และเกิดสงครามกับท้าวหนพสุร หลังจากสงครามอันช็อคเยื่อเส้นสุดลง ท้าวมหานพสุรยอมแพ้พระวงศเทวราช แต่ยังไม่ยอมถวายบังคม อ้างว่าพระวงศเทวราชยังมิได้แสดงฤทธิ์อำนาจให้ปรากฏ จึงได้ให้มีการยกศร (จบตำนานหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เพียงเท่านี้

บทละครเรื่องวงศเทวราช เริ่มเรื่องตั้งแต่ พระวงศเทวราชสามารถยกศรได้ด้วย นิ้วพระกนิษฐาเพียงนิ้วเดียว และแผลงฤทธิ์ขึ้นไปพันดวงจันทร์ ท้าวมหานพสุรจึงถวายความเคารพ พระวงศเทวราชให้ท้าวหนพสุรและท้าววิเรนทร์ไปรับนางบุษบง จากเมืองเนรมิต เพื่อมาอภิเษกที่เมืองสมุทรคีรี เจ้าเมืองต่าง ๆ ต่างส่งพระราชสาส์นมาเจริญไมตรี และช่วยการอภิเษกสังขปัด ซึ่งหลงรักนางกวันไวด์พระชายาของคิงโฆเสฟ ก่อนการอาละวาดในงานฉลองการอภิเษกและเผาเมืองเพื่อชิงนาง เกิดเหตุขุนวายุชนพระวงศเทวราช หลบไปทางเมืองบางซื่อ ปลอมกลายเป็นคนฉวนไปอาศัยอยู่กับนางบุญนาถีเจ้าเมือง พระวงศเทวราชได้นางเลื่อนลอยฟ้า หลานของนางบุญนาถีเป็นชายา เทพเปื้อนุชานางบุญนาถีไม่พอใจ จับพระวงศเทวราชคุมขัง แต่ไกรสร

และคชสีห์ บรวิารของพระวศเทวราชได้ตามช่วยเหลือพาไปหาพระธรรมภาณฤาณี พระวศเทวราชได้นางวันงอ และนางแสงจันทร์แจ่ม บุตรบุญธรรมของพระฤาณี เป็นชายาอีกภายหลังพระวศเทวราชต่อสู้กับเทพเป็องจนชนะเมื่อพบนางบุษบงจึงพากันกลับบ้านเมืองอภิเษกนางเลื่อนลอยฟ้า นางวันงอ และนางแสงจันทร์แจ่ม เป็นชายา

ท้ายเรื่อง สังข์ขบักความร กำเริบ มีความริษยาพระวศเทวราชที่มีพระชายามาก จึงเข้าข่มขู่จะแย่งพระชายาถูกพระวศเทวราชฆ่าตาย แต่เปตรสังข์ขบักก็ตามมารังควานอีก นางอินทวดีรับอาสาช่วยปราบก็ไม่สำเร็จ พระพรหมลิจิตมุนีต้องมาช่วยปราบเปตรจึงหนีไป พระวศเทวราชได้บำเหน็จรางวัลแก่ทหารที่มีความดีความชอบและครองเมืองเป็นสุขสืบมา

กลอนนาปริมย์

กลอนนาปริมย์ เป็นหนังสือพิมพ์รายปักษ์ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงให้คำอธิบายไว้ในคำนำการพิมพ์ว่า

หนังสือนาปริมย์นี้ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยทรงพิมพ์แต่เมื่อเสด็จประทับอยู่ที่วังเก่า ริมตรอกคำในพระนคร พระประสงค์เดิมจะให้หนังสือพิมพ์ออกโดยกำหนดเดือนละ 2 ครั้ง สำหรับผู้หญิงอ่าน จึงขนานนามว่า "นาปริมย์" และแต่งเป็นกลอนล้วน ตลอดจนบอกข่าวคราวในหนังสือนั้น ด้วยเห็นว่าวิสัยผู้หญิง (สมัยเก่า) ชอบอ่านหนังสือกลอนกันเป็นพื้น หนังสือนาปริมย์ จึงเป็นหนังสือพิมพ์อย่างแปลกแปลก ไม่มีที่ไหนเหมือน ใครรับไปอ่านก็มักออกสนุกด้วย จึงมีผู้ช่วยแต่งกลอนส่งมาให้พิมพ์เนื่อง ๆ

... หนังสือนาปริมย์ที่จริงเป็นของทำเล่นสำหรับความสนุก กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ไม่ได้ทรงหมายจะออกให้ยืดยาวอยู่ประจำพระนคร เพราะฉะนั้นพิมพ์อยู่พักหนึ่ง พอดีตราการมาก็เลิกกัน ...

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. 2505 : ก-ค)

ตามที่ปรากฏข้อความในหนังสือ หนังสือพิมพ์นาปริมย์ฉบับแรกออกเมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ปีชวด จุลศักราช 1250 (ตรงกับ วันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

รูปแบบ หนังสือพิมพ์นาปริมย์เขียนเป็นกลอนสุภาพ มีโคลงแทรกบ้างบางตอน ผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นเจ้านายและข้าราชการ และจะใช้นามแฝงในการเขียน จึงไม่ทราบว่าเป็นชื่อเขียนของผู้ใดบ้าง นามแฝงของนักเขียนที่เขียนในหนังสือนาปริมย์ ได้แก่ นายทูป นาปริมย์

น.ร.ร. โสคติ จ.ร.ส. สามเณรคำ นายภูกลาง ท.ก.ส ท.ส. นายผึ้ง นายขำอี ลือ และลักขุ ฯลฯ
 ในจำนวนนี้มีนามปากกาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ด้วย ดัง พระนิพนธ์
 ของสมเด็จพระบวรราชดำรงราชานุภาพว่า “มีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 และพระนิพนธ์ของ
 เจ้านาย กับทั้งสำนวนของผู้อื่นที่เป็นกวีสมัยนั้น”

จุดมุ่งหมายในการแต่ง คำนำในกลอนนาฬิกาฉบับแรก กล่าวไว้ว่า

ข้าพเจ้าผู้กระทำเป็นคำกลอน	ขออวยพรมายังท่านอ่านหนังสือ
อันเรื่องนี้มีนามกรคือ	จงเรียกชื่อว่านาฬิกา
ผู้สำหรับร้านพนันกลอนกล่าว	บอกข่าวคราวฟังเล่นพอเป็นศรี
ประดับโศทรทราบแจ้งแห่งคดี	รู้วิธีผิดชอบได้ก่อการ
ประพุดในที่ชอบประกอบเบื่อง	ขนบธรรมเนียมบ้านเมืองเครื่องแก่นสาร
ทั้งปวงทางที่ดำรงประภูพาน	แก้รำคาญชุนใช้ที่ใจตรม
เหมือนหนังสือเรื่องราวบอกข่าวสาร	ศุภขาลังการเคยมีถม
ชีวาไทยเล่าก็เห็นเช่นนิชม	กล่าวการมรือขแก้วแจ้วสำเนียง
.....	

(กลอนนาฬิกา .2505 : 389)

ซึ่งสามารถสรุปจุดมุ่งหมายของการออกหนังสือนี้ได้เป็น 3 ประการ คือ

1. เพื่อบอกเรื่องคดีหรือข่าวคราวต่าง ๆ
2. เพื่อให้ความรู้ทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นแก่นสารของบ้านเมือง
3. เพื่อให้ความเพลิดเพลินทางด้านร้อยกรอง

ส่วนสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กลอน ใน
 หนังสือกลอนนาฬิกานั้น สมเด็จพระบวรราชดำรงราชานุภาพ ทรงให้คำอธิบายไว้ในคำนำการ
 พิมพ์ หนังสือนาฬิกาว่า

หนังสือนาริรมย์ เป็นหนังสืออย่างแปลกปลาด ไม่มีที่ไหนเหมือนใครรับไป
อ่านมักออกสนุกด้วย จึงมีผู้ช่วยแต่งกลอนส่งให้พิมพ์เนื่อง ๆ มูลเหตุที่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชนิพนธ์กลอนเรื่องนิราศไทรโยค ...
ก็ด้วยทรงพระราชนิพนธ์ “กลอนคหิวิชัย” ทรงล้อสำเนากลอนผู้หญิงแต่งส่ง
ไปลงหนังสือนาริรมย์ก่อน

(สมเด็จพระบรมราชโองการฯ 2505 : ข)

วิเคราะห์สำนวนกลอนที่ขบเคี้ยวระหว่างกลอนนาริรมย์และกลอนคหิวิชัยตาม
เสด็จไทรโยคเห็นว่า นามปากกาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราช
นิพนธ์ในหนังสือนาริรมย์น่าจะเป็น “ลักขุ” ดังกลอนที่ปรากฏในหนังสือนาริรมย์ว่า

นาริรมย์

กรุงเทพฯ วัน 5 เดือน 12 แรม 11 ค่ำของทางคติขวศัสมฤตศกศักราชปี นบ
เบญที่ 1250 เอย.

นาริรมย์โคขนิคมชื่อเสียงลือ

ด้วยเค็มมาข้าพเจ้าคิดเห็นว่า

แต่คำกลอนหล่อนเข้าใจชำนาญ

หยิบมาอ่านสองสามคำทำอีกอัก

อีกชื่อเสียงลือสัพทใดใจเห็นงาม

ตัวหนังสือถากก็เขียนเพี้ยนไปหมด

จะไปข้างอย่างท่านคิดจะให้ใช้

ชอบอ่านเรื่องวงษ์วงษ์ถาจักรจักร

ถึงจะโคมโบเท่าพ้อมยังขอมบุญ

ตามถ้อยคำสำนวนกระบวนอักษร

สำหรับให้เด็กเรียนเพียรพินิจ

ครั้นทราบหนังสือท่านคิดการใหม่

จึงคัดคำที่ได้ร่ำบรรดา

ที่ท่านเห็นก่อนข้างเป็นการยุติ

จะเป็นที่โหม่นชัศคเคืองใจ

ขอแจ้งการแก่ท่านเจ้าของหนังสือ

ที่อยู่คือกรอกคำที่ทำการ

แต่บรรดานารีที่ชอบอ่าน

เป็นร้อยแก้วแล้วกันดารไม่รู้ความ

เห็นประดักประเดิดเปิดใบข้าม

ก็เรียกตามภาษาตัวไม่กลัวใคร

จะกำหนดอย่างเก่าใหม่ก็ไม่ได้

หนังสือไทยปากกีนิกนิก

ของพวกนักปฤตปราชชาติลัญ

นำอศุขันขันจึงลองคิด

เป็นโคกริกลอนความต่อคิด

ซึ่งถูกผิดให้เห็นเป็นเรื่องทาบ

จะใช้เป็นกลอนหมดก็สมหมาย

มาขอขายตามราคาที่ว่าไว้

ท่านผู้อ่านเขียนไม่ใคร่ได้

เห็นว่าไม่ควรลงขอส่งคืน

แม้ว่าจะลงได้ไม่ขัดข้อง	ขออย่าต้องแก้หนังสือเป็นอย่างอื่น
หนังสือฉบับนี้มีความขึ้น	ให้รู้ต้นลึกได้ในความคิด
ขอท่านจงลงนำนาไปด้วย	จะได้ช่วยชี้แจงให้แจ้งจิตร
ของรับความนับถือชื่อตรงซิด	ข้าพเจ้าผู้เป็นมิตรของท่านขอ
	ลัทธิ

(กลอนนาวิกรมย์. 2505 : 474 - 475)

ในกลอนไดอริซึมทราบตามเสด็จไทโร โบก มีเนื้อความในลักษณะเดียวกันว่า

ก็จริงอยู่แต่ผู้หญิงอย่างเช่นฉัน	รื้อบแก้วนั้นให้ชี้คร้านจะอ่านรำ
ผูกเป็นกลอนขึ้นไว้ใช้ท่องจำ	ดูค่อยสำเหนียกง่ายสบายดี

(ตามเสด็จไทโร โบก ตอน 1. 2505 : 55)

จกรื้อบแก้วฤกษ์ใจออกไม่รัก	อ่านเหนือขานนักเปื้อนเหลือเช็ดขาม
จะทำกลอนก็ขึ้นออกครันคร้าม	กลัวจะทรมานชุดคำในสำนวน

(ตามเสด็จไทโร โบก ตอน 1. 2505 : 59)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาจุดประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์กลอนไดอริซึมทราบ นั้น ก็เพื่อล้อเลียนหนังสืออย่างซึมทราบ เพื่อให้ผู้เขียนหนังสือผิด ๆ และใช้คำแผลง ๆ ให้ความละอาย เพื่อจะได้แก้ไขการใช้ภาษากันเสียใหม่แล้ว สำนวนกลอน “ลัทธิ” นี้ น่าจะเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ เพราะเนื้อความในบทกลอนก็มีจุดประสงค์ในลักษณะเดียวกัน

เนื้อเรื่อง หนังสือพิมพ์นาวิกรมย์เกือบทุกฉบับมีหัวเรื่องดังนี้

- คำนำ
- คำขับตามฤดู บรรยายธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ งานรื่นเริง
- แข่งความ
- จดหมายจากผู้อ่าน
- เรื่องที่คัดลอกมาจากที่อื่น บทกวีขั้นสั้น ๆ
- คำบอกล่วงหน้า บอกข่าวสำคัญ

- นิทาน (นิทานเรื่องยาว นิทานแทรกภาค)
- ผลไม้ตามฤดู พรรณนาชื่อผลไม้ในฤดูนั้น ๆ
- ประกาศ เช่นประกาศให้รางวัลผู้ที่ส่งเรื่องมาลงพิมพ์

ตัวอย่าง เรื่องในกลอนนารัมย์

- คำนำ

ในครานี้ควรนิมิตขึ้นจิต	ของผู้คิดเริ่มข่าวกล่าวหนังสือ
นารัมย์สมหวังกำลังฮือ	ข่าวเลื่องภาวชื่อเสียงทั้งเวียงไชย
ใจจวนจจะหวังจะตั้งเรื่อง	ให้ฟังเพื่องขึ้นนานปานไศล
แต่หวนคิดที่ระทดสลดใจ	คิดว่าได้ผู้รับซื้อลงชื่อมี
ยังไม่พอจะถึงร้อยน้อยนักหนา	ทั้งราคาเล่าก็น้อยกระจี้หรี
แต่จำต้องลงชิงให้ถึงปี	เพื่อจะมีมากได้ดังใจคิด

.....

.....

(กลอนนารัมย์ . 2505 : 404)

- คัดออกมาจากหนังสือติดบิต (ข้อความที่คัดมาจากหนังสืออื่น)

เด็กคนหนึ่งนั้นไปมิวเซียมมา	ฝ่าขมารดาเห็นกลับก็ร้องถาม
ว่าแดงเอ๋ยเองไปเห็นอะไรงาม	ลูกออกความว่าฉันเห็นนอกเปนกong
มารดาถามว่าเขาเรียกอะไร	ลูกตอบไปว่าบรรดาเป็นสิ่งของ
เขาชื้อปิดไว้ให้อ่านลอง	เรียกว่า “อย่า” จับต้องเกือบทั้งนั้น

(กลอนนารัมย์ . 2505 : 408)

ถึงนายอุปนายกงานหนังสือ	โรงพิมพ์ชื่อพิมพ์พิเศษประเทศสยาม
ริมถนนในกำแพงตำแหน่งนาม	ตรอกคำสามแยกส่งที่ตรงนั้น
ขอลงชื่อรับซื้อหนังสือนี้	จนตลอดชีวิตไถ่อาสัญ
ทั้งสองเรื่องเครื่องประกอบโดยชอบธรรม	ออกเจ็ดวันซื้อทุกวิกไม่หลีกเลย
เป็นของชอบรอบรู้คู่สังเกต	เหมือนหมายเหตุค่ากลอนสุนทรเลอบ
จงขอส่งที่ตรงสำนักเคย	อย่าเฉยเมยซื้อมิได้นับ

นายภูหลาบ

(กลอนนาฬิกา. 2505 : 454)

- นิทานเด็กเลี้ยงแกะ

ในนิทานนั้นมีเด็กเล็กคนหนึ่ง	เลี้ยงแกะอยู่ทุ่งนาริมป่าบึง
เคยหลอกอิงว่าหมาไนไล่แกะมา	แต่ร้องเล่นเช่นนี้สามสี่ครั้ง
พวกชาวบ้านได้ฟังไม่กังขา	ก็ชวนกันไล่ล่าถือศาสตรา
ถึงทุ่งนามิได้เห็นเช่นสำคัญ	ก็รู้จริตชนิดเล่นหลอกล้อ
.....	

นายขำอี

(กลอนนาฬิกา. 2505 : 462)

กลอนไดอารี่ชิมทราบ

กลอนไดอารี่ชิมทราบ เป็นงานประเภทล้อเลียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีชวด สัมฤทธิศกจุลศักราช 1250 เป็นแบบบันทึกรายวัน (Diary) โดยสมมุติพระองค์ว่าเป็นข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินทอดพระกรุณ ณา วัดต่าง ๆ และพระราชพิธีลอบพระประทีปในสมัยนั้น มูลเหตุการที่ทรงพระราชนิพนธ์ กลอนไดอารี่ชิมทราบนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรได้ทรงนิพนธ์ คำอธิบายไว้หน้าบทพระราชนิพนธ์ไดอารี่ชิมทราบว่า

เกิดแต่ทรงเบื่อหน้าหนังสือชนิดหนึ่ง ซึ่งเจ้านายเรียกกันว่า

“ชิมทราบ” คือผู้แต่งไม่รู้จักถ้อยคำ ไม่รู้จัก อักษร รู้แต่กลอนก็แต่งไป แต่ยังมีคนพอใจอ่าน จึงทรงแต่งบทกลอนอย่างชิมทราบ ล้อเล่นบ้าง ในจำนวนนี้มีกลอนโคธรีชิมทราบ ทรงพระราชนิพนธ์ให้เป็นของข้าราชการฝ่ายในแต่งเรื่องหนึ่ง

(สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 : ข)

ที่เรียก วิธีอักษรอย่างชิมทราบนั้น ผู้อ่านคงต้องใช้ความสามารถของตนพยายาม “ชิมทราบ” เรื่องที่อ่านให้ได้ แสดงว่าหนังสืออย่างชิมทราบนั้น แต่งไม่ดีถ่ายทอดความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจโดยง่ายไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นข้อบกพร่องของหนังสือประเภทนี้ และไม่มีพระราชประสงค์จะให้มีหนังสือเช่นนี้อีก จึงทรงพระราชนิพนธ์ล้อเลียน โดยให้ชิมทราบมากกว่าเรื่องอื่น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นชัดเจนว่า เข้าใจยากง่ายเพียงใด

รูปแบบ ลักษณะคำประพันธ์เป็นทำนองกลอนสุภาพ ขึ้นต้นคล้ายเพลงยาว คือเริ่มด้วยวรรครับ ลักษณะการเขียน เป็นแบบบันทึกรายวัน มีวันที่ ที่ทรงบันทึก เหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้หน้าข้อความ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เป็นอย่างหนังสือของข้าราชการฝ่ายในแต่ง แก่ถึงทรงพระราชนิพนธ์ทั้งวิธีใช้ถ้อยคำ และสัมผัสให้เป็นอย่างหนังสือกลอนอย่างชิมทราบซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในสมัยนั้น

จุดมุ่งหมายในการแต่ง ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อล้อเลียน หนังสือแบบ “ชิมทราบ” เพื่อให้ผู้เขียนหนังสือเลียนหนังสือแบบ “ชิมทราบ” เพื่อให้ผู้เขียนหนังสือผิด ๆ และใช้คำแผลง ๆ ได้อ่านแล้วเกิดความขบขัน และเกิดความละอายรีบแก้ไขการใช้ภาษาของตนเสียใหม่ให้ถูกต้อง

เนื้อเรื่อง กล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงทอดพระกฐิน ณ วัดต่าง ๆ และลอบพระประทีป ในเรื่องจะบันทึกเหตุการณ์ เรื่องราวต่าง ๆ ที่ทรงพบเห็นไว้ เช่น กล่าวถึง ขบวนพยุหยาตราทางชลมารค การเสด็จทอดพระกฐินวัดอรุณราชวราราม วัดท้ายตลาด (วัดโมฬีโลกยาราม) วัดหงส์รัตนาราม และวัดพลับ (ราชสิทธิาราม)

อันเรือหังทรงไกรพระกระฉิน
กลองชนะแกรสังคังรุ่ม
ชื่อนันนาคราชผาดเงื่อม
ที่ประทับลอบเด่นเหนพระองค์

คู่คังบินโขนขาวฉาวข่ม
นำขึ้นชมเรือที่นั้งบันลึงทรง
แลละเลื่อมบุคส์บกกระนกรหง
ล้วนฉัดท่งรายไสววิไลดา

.....

.....

คำหรวคนาสองข้างข้างขยับ	เสียงกุกกับเข้าไปในวิหาร
ประธานกระดินสังคาสาทุกาน	แล้วสวดกรณตามอย่างทางวิโน
ครั้นสำเริงเสรจจากวัดแฉ่งนั้น	ล่องผาผันตามมหาชลาลัย
มาเข้าคลองบางหลวงล่งเข้าไป	ถึงวัดในท้ายตลาดสอาดงาม
ประธานกระดินวัดนี้เป็นที่สอง	แลถัดรองไปวัดหังทรงที่สาม
แต่วัดพลับนับเป็นที่สี่อาราม	ตกลอยข้ามสุริยันต์วันชาบ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 2)

กล่าวถึงประเพณีการเล่นสนุกสนานการจุดดอกไม้ไฟในวันลอยกระทงว่า

จุดกระถางประทัดลั่นสนั่นก้อง	วัดทาร์้องอื้อออคตอออกกุ่ม
พุ่มตะไลไปเป็นหมู่จุลุมุน	จุดที่ทูนสายกลางดูพล่างพราว
เพนียงลอยกลางชลาน้ำพิศสง	ด้วยว่าสิ่งลูกดีเป็นสีขาว
บ้องหนึ่งคงส่งลูกถึงสามคราว	เหมือนดวงดาวสุกสว่างกระจ่างตา
ทั้งพลุน้ำก็สำคัญมิใช่หยอก	ตะลวดอกลอยทลึงถึงเวหา
เหมือนปืนใหญ่ยิงก้องท้องคงคา	ดังที่ไรในขนาพบริบททุกที่

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 19)

ในส่วนท้ายได้กล่าวถึง คำศัพท์สแลง ซึ่งเป็นคำแผลง ๆ ที่ใช้อยู่ในสมัยนั้นว่า

ทุกวันนี้เข้านายเลขูนนาง	ท่านพูดกันต่างต่างหลายประสา
ไม่เข้าอกเข้าใจไปไหนมา	ที่เจรจาสังเกดไว้ได้หลายคำ
อัน “โคมลอย” นั้นว่าเหลวเป็นแน่ละ	ยังคำ “บ๊ะ” อีกก็เหนเป็นความจำ
ที่จะคล้ายกับบ่อพ่อนีกกล้า	ยัง “สับพี” มีซ้ำแปลกออกมา
ออกชื่อ “นุ่ง” ละส่คู้ได้ทุกครั้ง	มันจะยังไรอยู่ไม่รีทา
ยัง “ภูฏ” คู่กันหวั่นวินชา	ดูน่าตานั่นจะไปข้างไม่ดี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2505 :41)

กลอนไฉริชิมทราบแม้จะเป็นพระราชนิพนธ์ลือ แต่ในด้านเนื้อหาที่ทรงบันทึกไว้นั้นตรงกับความจริงทุกประการ อาจเทียบดูได้กับจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน เช่น

จากจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ รัชกาล 7302 วัน 4 เดือน แรม 12 ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก 21 1250

(7 พฤศจิกายน 2431)

เวลาบ่าย 2 โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินล่องน้ำไปเข้าคลองผดุงกรุงเกษม ข้างใต้ ประทับวัดเทพศิรินทราวาสเป็นที่ 1 พระราชทานพระกระสุนพระอริขุณิศรอง สมเด็จพระจักรพรรดิถวายบริวาร แล้วเสด็จพระราชดำเนินวัดโสมนัสวิหารที่ 2 สมเด็จพระวันรัตรองกระสุน พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ถวายบริวารเสด็จกลับข้าค่า
วันนี้เรือพระที่นั่งอนงคชาดิราชภูษงค์เป็นพระที่นั่ง เรือพระที่นั่งเทพรัตน คารารายเปนนั่งรอง เรือคู่ชักเรือรูปสัตว์

(จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาคที่ 22.2513 : 106-107)

ไฉริชิมทราบ วันพุธ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 12 บรรยายไว้ตรงกันว่า

พ่อสายแสงสุริยาเวลาบ่าย	เรือคั้งรายเรียงมาออกคลองลำ
คู่ชักเรือรูปสัตว์ค้ำให้น้ำ	ถัดถึงลำพระที่นั่งอลังกา
เรืออะเนกลาขนาทกลากแต่ก่อน	ชมพู่อ่อนพั่นอะแห่มแกมทองจำ
ผีพายกราบพราชมาศเพียงบาดดา	ทั้งนาวาติดตามหลามเป็นทิว
เข้าปากคลองขุดใหม่ข้างได้น้ำ	ต่างพายรำรีเรือแล่นเฉียบฉิว
พระพายพัดผ้าทุ่งฟองฟูปลิว	ตามข้างริ้วเรือคูอยู่เรียงราย
ประทับที่วัดพระเทพเปนนที่หนึ่ง	เสร็จแล้วจึงลอยเลื่อนเคลื่อนขยับ
ไปวัดโสมนัสนั้นตะวันตก	ที่สุดท้ายวัดพระนามสามตำบล
ออกปากคลองข้างเหนือล่องกลับ	คู่คั้งกับเฮฮาโกลาหน
พ่อพลบค่ำถึงตำหนักริมสาขชล	เสร็จนิพลวันนี้ที่มีการ

(กลอนไฉริชิมทราบ. 2505 : 5)

ในเดือนสิบสองนั้น มีพระราชพิธีสำคัญหลายอย่าง เช่น พระราชพิธีลอยพระประทีป พระราชกุศลฉลองไตรปี พระราชกุศลแดกเบ็ญหวัด พระราชพิธีนั้ตรมงคล ในโคอิธิม ทรานก็กล่าวถึงพระราชพิธีเหล่านี้ไว้อย่างถูกต้อง มิได้เสแสร้งบิดเบือนความจริง แต่ก็มีหลาย ตอนที่เข้าใจยากถ้าอ่านไม่ “ซึมทราบ” เพราะวิธีเขียนสะกดการันต์ที่ผิดแปลกไป รวมทั้ง การใช้ศัพท์ภาษาเป็นอย่างฝายในที่บันทึกตามความรู้ความเข้าใจของตน เช่น เกี่ยวกับพระนาม เจ้านายพระองค์ต่าง ๆ ก็กล่าวสั้น ๆ และบางทีก็เพี้ยนไป ดังเช่น

อันพระหน่อในพระโกศที่โปรดตั้ง	เปนกรมครั้งแผ่นดินนี้มีมากหลาย
กรมพระทั้งสองพระน้องชาย	องใหญ่หมายกรมพระจักรพัก
พระองน้อยนั้นกรมพานู	สื้อบกระครุจำไม่ได้ส้นด
กรมหลวงสององนามกรงซัด	ที่วังหลังวัดสัทศเทาวง

.....

.....

(กลอนโคอิธิมทราบ. 2505 : 9)

ตามเสด็จไทรโยค เป็นกลอนบรรยายระยะทางการเสด็จประพาสตามลำน้ำน้อย แขวงเมือง กาญจนบุรี ตลอดจนถึงเมืองไทรโยคครั้งที่ 3 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1250 (พ.ศ. 2431) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้เหมือนข้าราชการ ฝายในแต่ง

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงกล่าวถึง การเสด็จประพาสไทรโยค ของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

... ในลำน้ำแควน้อยนี้เป็นที่สนุกสนานงดงามน่าชม แต่เป็นทางลำบากไปมา ได้ด้วยยาก ... ในรัชกาลที่ 5 ได้เคยเสด็จพระราชดำเนินในแควน้อยนี้ 4 คราว คือ คราวที่ 1 เมื่อปีระกาเบญจศก จุลศักราช 1253 เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ด้วยเรือกลไฟทางทะเล ไปขึ้นที่ราชบุรีแล้วเสด็จทางสถลมารค ไปลงเรือพระที่นั่ง ที่ท่าสะพานล่องลงมา วันเสด็จจากกรุงเทพฯ วันใดกันจดหมายเหตุไม่พบ อยู่ในราว เดือนกุมภาพันธ์ รวมระยะทางประทับแรมก็ราตรีก็ไม่ได้ความ คราวที่ 2 คือในปีฉลู นพศก จุลศักราช 1239 ... เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ วันพฤหัสบดีที่ 17 เดือนมกราคม เมื่อเสด็จกลับจากลำน้ำแควน้อย แล้วเสด็จไปประทับแรม อยู่ เมืองราชบุรี จนวันพฤหัสบดีที่ 21 เดือนกุมภาพันธ์ จึงเสด็จกลับ กรุงเทพฯ รวม

ประทับแรม 35 ราตรี คราวที่ 3 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1250 ออกจากกรุงเทพฯ วันอาทิตย์ที่ 6 เดือนมกราคม แล้วเสด็จมาประทับ แรมอยู่เมืองราชบุรี จนวันศุกร์ที่ 8 กุมภาพันธ์ เสด็จกลับ กรุงเทพฯ รวม ประทับ 33 ราตรี ระยะทางที่เสด็จ อย่างเดียวกับคราวที่ 2 เว้นแต่ตำบลที่ประทับแรม เปลี่ยนแปลง ไปจากคราวก่อนบ้าง เสด็จคราวนี้มีจดหมายเหตุระยะทางโดยสังเขป ลงใน ราชกิจจานุเบกษา ปีชวดสัมฤทธิศก หน้า 366 หน้า 374 หน้า 390 คราว 4 เสด็จพระราชดำเนินเมื่อปีระกา จุลศักราช 1271 รัตนโกสินทร์ศก 128 ไปประทับ แรมเมืองกาญจน์

(กรมพระสมมตอมรพันธุ์.2504 : คำชี้แจง)

และในคำอธิบายเรื่องตามเสด็จไทรโยค ตอน 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ได้ทรงอธิบายเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินไทรโยคครั้งที่ 2 ซึ่งกล่าวว่าเป็นอย่างเดียวกับ ครั้งที่ 3 นี้ว่า

เสด็จทรงเรือปิกนิกเป็นเรือพระที่นั่งเรือกลไฟโยงจากกรุงเทพฯ ไปทางคลอง บางกอกน้อย เข้าคลองมหาสวัสดิ์ ออกลำน้านครไชยศรี เข้าคลองเจดีย์บูชา ขึ้น ประทับพระนครปฐมแล้ว เสด็จกระบวนสถลมารค จากพระนครปฐม ไปประทับ พระแท่นดงรัง ค่ายหลวงเมืองกาญจน์บุรี แล้วเสด็จจากค่ายหลวงโดยทางชลมารค ขึ้นตามลำน้ำ ไปประทับที่กลอนโค วังหมึก สองพี่น้องบ้านเหนือค่าย หาดตาเล็ก หาดหน้าเมืองไทรโยค เสด็จกลับโดยกระบวนเรือล่องจากไทรโยค มาประทับหาด กระแจะ สองพี่น้อง กลอนโค สำรอง โพธาราม ราชบุรี

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1.2505 : 52-53)

ตามหลักฐานที่ปรากฏการเสด็จประพาสไทรโยคครั้งที่ 3 ของพระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2431 เป็นที่กล่าวขานถึงกันอย่างมากในสมัยนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องการ เสด็จประพาสไทรโยคของพระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 3 ไว้ในเรื่อง “เรื่อง ไทรโยคเป็นอย่างไร” ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ สรุปได้ว่า เวลานั้นถึงสมัยกำลังออก ชื่อไทรโยคกันอยู่ชุกชุม เพราะเป็นเวลาที่ได้กำหนดว่า จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสใน

เร็ว ๆ นี้เป็นแน่แล้ว คำบลาไพรโยคนั้นเป็นที่มีคนเป็นอันมาก นิยมกันว่าสนุกนัก และเป็นทางกันดารลำบากด้วยพวกหนึ่งกล่าวกันว่าสนุกเพราะอยากไปแลเห็น เมื่อเป็นโอกาสที่จะได้ตามเสด็จพระราชดำเนินก็ดีใจ พวกหนึ่งกล่าวกันว่าลำบากเพราะเห็นว่าเป็นทางกันดาร แต่อยากจะไปไม่ได้ไป หรือที่จะต้องไปแต่ไม่อยากไปก็รำคาญใจ คำพูดออกชื่อไพรโยคจึงแข็งแรงแเพราะกล่าวพร้อมกันทั้งสองพวก ประการหนึ่งเรื่องเสด็จไพรโยคนี้ เป็นการจะบอกมาหลายครั้งหลายหนแล้ว คราวนี้เป็นการแน่นอนลง จึงได้เอิกเกริกกันวุ่น ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้กล่าวถึงว่า เมืองไพรโยค เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในระหว่างเขาริมน้ำ และลำธารห้วยเขา มีน้ำพุ และแก่งเกาะหาดหินและหาดทราย ซึ่งเป็นที่น่าควรชม ควรดูต่าง ๆ ยิ่งกว่าเมืองอื่น ๆ ในหุบนั้น เพราะตั้งอยู่หว่างกลางเขาบรรทัดทั้งสองฟาก เมื่อผู้เที่ยวได้ไปแลเห็นว่าเป็นที่สนุกกว่าทุกแห่ง ดังนี้ก็ต้องนับว่าไพรโยคเป็นที่สุดที่ควรจะไปชมไปดู พร้อมทั้งคัดจดหมายรายงานตรวจการ แต่ครั้งเสด็จพระราชดำเนินคราวที่ 2 มาลงพิมพ์ไว้ด้วยโดยเห็นว่า เวลานั้นชนเป็นอันมาก ขอมอยากจะทราบเรื่อง ที่มีผู้อ้างอิงว่า ไพรโยคเป็นการสนุกหรือลำบากอย่างไร บางทีจะได้เป็นเครื่องแก้ปัญหของผู้ที่กล่าวสงสัยกันไปต่าง ๆ ได้ แลบางทีบางคนก็จะพอเห็นเป็นมุกตลกเทศก์ ผู้ซึ่งจะต้องไปตามเสด็จคราวนี้ “ชมทราบ” ก็จะได้ “ทั้ง” ตามกาลสมัย (ประยูร สิริพิพันธุ์. 2523 : 167 - 169)

สิ่งที่แสดงให้เห็น “ความเอิกเกริก” ของการเสด็จประพาสไพรโยคครั้งนี้ อีกประการหนึ่งคือ การที่ทรงนิพนธ์เพลง เขมรไพรโยคของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบดินทรวิจิตรวงศ์ ซึ่ง ประยูร สิริพิพันธุ์ กล่าวไว้ว่า

เพลงนี้เป็นเพลงเขมรกล่อมลูก แต่คนเรียกตามบทที่ทรงพระราชนิพนธ์เขมรไพรโยค ไม่ยอมเรียกเป็นอื่น สมเด็จพระเจ้าก็ทรงเรียกตามในเวลาต่อมา เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เพลงนี้ก็เพราะในขณะนั้นกำลังออกชื่อไพรโยคกันรุกรูม เพราะเป็นเวลาที่ได้กำหนดเสด็จพระราชดำเนินประพาส . . . สมเด็จพระเจ้าก็ทรงพระนิพนธ์เพลงนี้ขึ้น หากพูดกันอย่างสมัยนี้ ก็เรียกว่า เป็นการประชาสัมพันธ์การเสด็จไพรโยคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้

(ประยูร สิริพิพันธุ์. 2523 : 143)

คำบอกล่องหน้าของ “โสตถิ” ในหนังสือกลอนนารีรมย์ มีกล่าวถึงเรื่องการจะเสด็จประพาสไพรโยคของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ได้บินข้าวงศ์นรินทร์ขึ้นประเทศ	จะประเวศประพาสพนาสันต์
ลำน่าน้อยกาณจนบุรีที่สำคัญ	เป็นที่พรรษาทั่วทุกตัวคน
ระยะทางที่จะไปถึงไทรโยค	น้ำเชี่ยวโตรกเกิดแก่งทุกแห่งหน
สองฝั่งเป็นภูผาคู่นายล	น้ำพันฟูกระเซ็นเป็นฝอยฟอง
จะพรรณนาความสุขไปให้หมด	เหลือจะจดจำไว้ให้ถูกต้อง
ใครจะไปเชชมให้สมปอง	เร่งเตรียมของเตรียมการให้พร้อมไว้
กำหนดขึ้นเดือนยี่เป็นอย่างช้า	จะขาดราระบวนเสด็จจากกรุงใหญ่
ใครจะไปเร่งร้อนอบ่านอนใจ	ถ้าเมื่อนั้นแล้วจะแคล้วเอย

(โศตถิ. 2505 : 408 - 409)

ในตอนต้นเรื่องตามเสด็จไทรโยคทรงกล่าวไว้ว่า

วันอาทิตย์ เดือนยี่ขึ้นห้าค่ำ	ปีชวดสัมฤทธิ์ศกตกแต่งถ้อย
จุลศักราชนั้นพันสองร้อย	กับเศษสร้อยห้าสิบพอดิบพอดี
ขอขออนกล่าววันหน้าไปหน่อยหนึ่ง	ถึงการซึ่งเตรียมตระเอะอะมี
ทราบเรื่องแน่นแซ่หู่รู้คดี	เมื่อพระราชพิธีสมบัดิฉัตรมงคล
ฉันเชื่อใจว่าคงได้ไปแน่	มันอุ่นแท้เสื้อผ้าโกลาหล
กลัวจะไปน้อยหน้าเข้าตาจน	ต้องขวยขวน อุตุลุดจนสุดแรง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 59 - 60)

อย่างไรก็ตามท่ามกลางคำกล่าวขาน และรำลืออัน “เอิกเกริก” นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

เรือที่ไปก็ไม่คิดถึงแตกยับ	เป็นแต่คับคั่งขึงขังกันล่ง
อยากจะใคร่ไปดั่งบินสิ้นทั้งปวง	แย่งทลวงขึ้นหน้าดาประดั่ง
น้ำเชี่ยวฉวนพานพัดปิดกะกะ	ต้องเอะอะสวนชบกระทบกระทั้ง
จึงชำรุดเล็กน้อยไม่ค่อยฟัง	ที่ระวังคิดไม่มีไภย

ที่มีลมสองลำทำอวคกล้า
ถึงเช่นนี้ดีกว่าก่อนครรไล

เปนนาวน้อยไม่ใช่ลำใหญ่
จึงกันไม่เปนน่านำรำคาญ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 351)

เรื่องตามเสด็จไทรโยค นอกจาก จะเป็นผลมาจากการเสด็จประพาสไทรโยคของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 3 ในปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1250 แล้วในคำนำการพิมพ์หนังสือนารัมย์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ทรงนิพนธ์ ถึงที่มาของตามเสด็จไทรโยคนี้ว่า

มูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชนิพนธ์ กลอนเรื่องนิราศไทรโยค . . . ก็เนื่องด้วยทรงพระราชนิพนธ์ “กลอนได้อริชิมทราบ” ทรงล้อสำนวนกลอนผู้หญิงแต่ง ส่งไปลงหนังสือนารัมย์ก่อน แล้วจึงเลขทรงต่อไป เป็นนิราศ . . .

(สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ. 2505 : ข)

ในบทเริ่มต้นเรื่อง ตามเสด็จไทรโยคก็ทรงมีอธิบายไว้ในทำนองเดียวกันว่า

	ชลได้อริที่เป็นกลอนอักษรสนอง
ขอบกลจริงนึ่งคำร้หนักคริตรง	เห็นจะต้องตามอย่างเอาทางนั้น
ด้วยตั้งใจไว้ว่าในครั้งนี้	จะเรียบเรียงได้อริเรื่องไพร่สนัท์
ให้ติดต่อตามจังหวะระบะกัน	ขาวถาสันตามที่จะมีความ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 59)

รูปแบบ เป็นกลอนสุภาพ บรรยายระบะทางการเสด็จประพาสไทรโยค ทรงใช้
สำนวนให้ดูประหนึ่งว่า ข้าราชการฝ่ายในเป็นผู้แต่งบันทึกเหตุการณ์ประจำวัน (Journal)
ดังบทคำนำที่ว่า

ขอแสดงความกตัญญู
ซึ่งเปลี่ยนแปลงแยกอย่างต่างอาการ ที่เคยอ่านเคยเห็นเป็นแบบมา
ก็เพราะความขัดข้องจึงต้องเขียน แต่งเป็นเรื่อง เขอนัล ผันพลิกทำ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 54)

ทำนองการแต่ง แม้จะมีลักษณะคล้ายนิราศ แต่ลักษณะการแต่งจะมุ่งเน้นการบันทึกเหตุการณ์ ระยะเวลาและภูมิหลังของชื่อสถานที่มากกว่าที่จะรำพันถึงคนรัก ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้คำอธิบายชี้แจง สาเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอน ระยะเวลาในลักษณะบันทึกประจำวันโดยไม่เป็นนิราศหรือร้อยแก้วว่า

1. ผู้แต่งยังไม่เชี่ยวชาญเชิงกาพย์กลอนเพียงพอที่จะเขียนนิราศ อีกทั้งผู้เขียนเป็นสตรี ข่อมเป็นเรื่องราวที่น่าอายที่จะคร่ำครวญนิราศ ดังบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

ครั้นจะทำเทียบข้างเหมือนอย่างนั้น	ตัวของฉันพึงจะริตร่างเขียน
คำลึกล้ำเหลือล้าปากพูดพากเพียร	ว่าให้เพี้ยนผิดความตามที่มี
ครั้นจะลงคงตำราไม่ว่าย้าย	ก็นึกอาวอออกอุทาจแสนบัดสี
โดยทำไปไหนจะถึงเทียบกวี	อย่างสตรีนี้สำนวนควรตรงตรง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2505 : 54)

ลักษณะการจดบันทึกทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในคำนำว่า

.....	อันข่าวคราวข้อคดีที่ได้มา
เป็นสถานที่ได้ไปเห็นบ้าง	ก็จดอย่างนั้นไปไม่มูสา
เขาถวายราชระชะพนาวา	เป็นตำราที่ฉันได้มาใช้เขียน
รับสั่งบ้างบางทีคนอื่นเล่า	พอเป็นเค้าข้ออ้างเริ่มร่างเขียน
ค้นหนังสือก่อนเก่าที่เล่าเรียน	คิดพากเพียรประกอบเรื่องให้เนื่องกัน

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 57)

ในตอนท้ายเรื่องทรงกล่าวถึง จุดมุ่งหมายในการแต่งด้วย โคลงสี่สุภาพ จำนวน 5 บท

อุดมภ์หมายในการแต่ง ทรงมีจุดประสงค์ที่สนับสนุนได้ดังนี้

1. ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อความเพลิดเพลิน ดังในบทคำนำว่า

เรียงเรื่องไว้ให้เป็นทีสำราญจิต หาได้คิดจะประชันขันต่อไม่
จึงเลียบทางไม่ทำอย่างผู้ใด คั่นคั่นไปตามวิญญาประสาน

2. เป็นความชอบส่วนตัว และเรื่องราวที่จะบันทึกนั้นไม่เหมาะที่จะเขียนเป็นนิราศ
ด้วยบทกลอนที่ว่า

จรร้อยแก้วฤทัยออกไม่รัก อ่านเหนือขนักนิกเบือเหลือเช็ดขาม
.....

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 59)

และ

เรื่องของฉันนั้นจะไปไหน	กลัวจะขัดข้องคิที่หมื่น
จะมีแต่ยากเย็นไม่พ้น	การครึกครื้นอย่างใดคงไม่มี
จะนิราศฤกษ์ขางในทางทุกข์	ไม่สนุกเสียสักอย่างช่างเปรี้ยวจี
ประสงค์แต่กลอนเพราะเสนาะคิ	มิได้มีจิตตั้งตรงเนื้อความ
ประสงค์ฉันนั้นจะใคร่ได้เนื้อเรื่อง	จำเป็นเอียงข้างฉบับกลับกันข้าม
ตกลงเป็นได้อริแลดีงาม	จึงจะตามแต่งไปไม่หลีกกรอบ

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 59)

สำหรับสำนวนที่ใช้ในการบันทึกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
ราชนิพนธ์ไว้ใน คำนำว่า

.....	ทั้งความเห็นถ้อยคำที่ร่าว่า
คงจะพาผู้อ่านพินิจ	เป็นสำนวนพูดใช้ในมณฑล
ของพวกคนชั้นใหม่ในเดิวนั้น	ไม่เข้าใจก็จะไปกวนโทโส

และ

ใช้ตำรา สำหรับคู่ให้รู้เรียน เป็นแต่เขียนอ่านเล่นเช่นเพลงยาว

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 56-57)

ในโคลงทำนองเรื่องตามเสด็จไทรโยค ก็ทรงอธิบายไว้อย่างเด่นชัดว่า

ลำนานิราสร้าง	ธานี
เชิดชื่อชัศอิสตรี	แต่งแต้ม
ห่อนหวังเทียบกวี	วุฒิเชียว ชาญนา
แต่งแต่พอขั้วแย้ม	เยี่ยงเข้าขามตรอม

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 352)

2. ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อบอกเล่าเรื่องราวตามระยะทางที่ เสด็จพระราชดำเนิน ดัง
บทคำนำที่ว่า

อนึ่งเห็นเปนประโยชน์อยู่อย่างหนึ่ง	เมื่อไปถึงแห่งหนตำบลไหน
ไม่มีผู้รู้ตำแหน่งแคลงฤทัย	เผื่อจะได้เป็นค้ำบัมตามทางจร

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 55)

ในโคลงทำนองเรื่องตามเสด็จไทรโยค ทรงกล่าวไว้ว่า

เขาวพร้อมพุดทิภาพัน	รู้เรียน
คังสฤษดิเพิงพอเพียร	เพื่อไว้
เปนฉบับนับจ่านีขร	กาลเกิด จงนแฮ
สืบสอบประกอบได้	เรื่องพร้อมบริบูรณ์

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2 . 2505 : 352)

3. ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อเป็นการสร้างสรรคงานวรรณกรรม ดังโคลงที่ว่า

ดำเนินชลมารคทั้ง	แถวสกล มารคเซย
หอนว่างวาวนิพนธ์	เพิ่มถ้อย
ตราบเสด็จกลับอุคล	กรุงเทพ นีนอ
ค่างใหญ่ไซ่เล็กน้อย	หนังสือออกเยือน

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2 . 2505 : 351)

เนื้อเรื่อง เป็นการจคราขระเียบคการเดินทางเหมือนอย่างจดหมายเหตุราขวัน เมื่อทอดพระเนตรเห็นสิ่งใดก็บันทึกไว้อย่างละเอียด เช่น พรรณนาถึงระยะทาง ภูมิหลังสถานที่ต่างๆ ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน นกนานาพันธุ์ ที่ส่งเสียงเพรียกกันในแนวป่า สัตว์ป่า ปลาต่างๆ ขุนเขา ถ้ำ ธารน้ำตก เกาะแก่ง โขดหิน เิงผา หุบเหว หินงอกหินย้อย ฯลฯ

ต้นเรื่องแสดงว่าเป็นข้าราชการฝ่ายในที่ตามเสด็จแต่งโดยขึ้นต้นว่า “ตามเสด็จไทรโยค หนังสือนี้เป็นของมารดา แต่งให้ลูกอันเป็นที่รักที่ปลื้มใจเป็นนิคม”

เนื้อเรื่องตอนแรก กล่าวถึงข้าราชการฝ่ายในที่เป็นผู้แต่งเตรียมเสื้อผ้าตามเสด็จ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของผู้แต่งที่เป็นผู้หญิงอย่างชัดเจน เช่น

ฉันเชื่อใจว่าคงได้ไปแน่	มันวุ่นแท้เสื้อผ้าโกสาล
กลัวจะไปน้อยหน้าเข้าตาจน	ต้องขวาชวนอุตุลจนสุดแรง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 60)

ระยะทางผ่านปากคลองเจดีย์บูชา แลเห็น “พฤษภาทูลาทเกล้าหลายรายไสว” ก็บันทึกไว้ว่า

.....	
ครั้นจะว่าคำการมทมนกไม้	ก็หนักใจสุดจนพันปัญญา
ด้วยตั้งจิตต์คคินิพนธ์คนละอย่าง	จะใช้ทางความหมคงคมารษา
ไม่ว่าโวหารอย่างข้างอักษรา	ด้วยปรารภรณจะให้แผกแปลกทำนอง
ทมิไม่จริงไม่มีสิ่งจะเลือกพัน	จะรำพันให้เสนาะเพราะจัดข้อง

แต่ได้จเชื้อไม้ไว้เรียงลง	ที่เห็นสองฟากข้างหนทางมา
กระทุ้มกระท่อมแถวกระตังเทียมกระทอน	ดันรักซ้อนไทรช้อยทั้งน้อยหนา
มะเกลือกุ่มดงสะแกแลสุคดา	ดันทรงบาดาลสะเดาคัดเค้าแคะ
มะตูมตาลดันตะกุ่มมะพร้าว	หมากมะนาวแลมะเขือมีเหลือแหล่
มะเค็ดันคันมะขวิดชิดอัดแอ	ดันน้อยแห่งขนุนหนังฝรั่งมะเฟือง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2505 : 70)

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงพระประโทน ได้ทรงเล่าเรื่องตำนานการสร้างพระปรางค์พระประโทนว่า

แลข้ามคลองมองเมืงตามหมู่ไม้	เห็นปรางค์ใหญ่สืบสร้างแต่ปางก่อน
คือพระประโทนที่เขาเล่าข่าวจร	ว่าพราหมณ์หนึ่งทีนครกุสินาราย
ห้ามทั้งเจ็ดกษัตราที่มาแย่ง	เข้ารับแบ่งพระธาตุดวงฉวาย
แต่พราหมณ์นั้นนุ่งแก้แอกอุบาย	คิดชักย้ายเอาพระทันตธาตุไว้
หาที่เก็บเหน็บซ่อมแซมเกศา	องค์อินทราทราบเหตุหาหนึ่งไม่
มาทรงโมขจากมวตพราหมณ์ไป	บรรจุนองค์พระจุฬามณี
พราหมณ์แจกหมคกล้าไม่พบพระเชี้ยวแก้ว	เสียทีแล้วจะอิงไปก็ไรที่
เหลือโตนทองที่ดวงได้ท่วงที	จึงทูลขอทนานนี้ไปมัสการ
สร้างพระปรางค์สูงใหญ่โกสินีวาส	ทนานมาศบรรจุนองค์ในสถาน
จึงเรียกว่าพระประโทนเป็นนิทาน	เรื่องโบราณช่างเลอะอย่าถือเลย

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2505 : 71)

การเสด็จประพาสไทรโยค กาญจนบุรีเมื่อปี พ.ศ. 2431 ซึ่งเป็นการเสด็จไทรโยคคราวที่ 3 นั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็นแม่กองสร้างพลับพลาที่ประทับโดยตกแต่งก่อสร้างอย่างวิจิตรตระการ เติมพระสติปัญญา พลับพลาตำหนักเรือนรับรอง มี 12 หลังด้วยกัน กำหนดก่อสร้างลงในท่ามกลางบรรพชาศของธรรมชาติอย่างแท้จริง และได้ตั้งชื่อให้ไพเราะคล้องจองกัน ได้แก่

หลังแรกชื่อ ตะโกนา
 หลังที่สอง ป่าเวฬุ
 หลังที่สาม อุทมพร
 หลังที่สี่ คอน้องกลอง
 หลังที่ห้า ช่องชงโค
 หลังที่หก โตแต่ค้อม
 หลังที่เจ็ด อ้อมซ้องแมว
 หลังที่แปด แถวไผ่ราย
 หลังที่เก้า หลายไผ่เรียง
 หลังที่สิบ เคียงตะกาย
 หลังที่สิบเอ็ด ปลาขะต๋อ
 หลังที่สิบสอง คอยหมูพี

การที่ทรงตั้งชื่อดำหนัก พลัปปลา เรือนรับรอง และศาลาต่าง ๆ ซึ่งก่อสร้างเรียงราย
 ให้เป็นที่รับเสด็จประทับเป็นชื่อของพันธุ์ไม้นานาชนิดเช่นนั้น ก็เพราะการปลูกสร้างอยู่ใกล้
 บริเวณต้นไม้ที่มีชื่อนั้นขึ้นอยู่มาก เช่น ต้นตะโก กอไผ่ มะเดื่อ ชงโค ข่อย ต้นหมูพี เป็นต้น
 ทำให้ดูสมจริงเป็นธรรมชาติ มีชีวิตชีวา ในบทพระราชนิพนธ์ตามเสด็จ ไทรโยค วัน เสาร์ ขึ้น 11
 ค่ำ เดือนยี่ มีกล่าวถึง พลัปปลา ว่า

พระตำหนักตะโกนาดูน่ารัก	ช่างเล็กน่าน่าเอ็นดูกระชู้กระชี
แต่โดยขาวเก๋ศอกข้างด้านรี	ด้านกว้างนี้ห้าศอกก็สืบได้ชัด
เลือกไม้ลำทำฝาหยาบย่อม	ให้เล็กพร้อมไปทุกอย่างไม่ขวางขัด
ส่วนสูงคำทำรูปกระทัดรัด	เช็ดหน้าตัดส่วนลงวงน้อยน้อย
เป็นสองชั้นกันฝนมาแต่ครั้ง	อีกด้านหนึ่งเป็นเฉลียงระเบียงห้อย
มากี่ปูนฝาประจันกันเรียบร้อย	ที่เฉลียงเสาทยอยมีพนัก
.....	
ที่ติดกันนั้นตำหนักป่าเวฬุ	ชื่อฉลุลากเห็นเส้นเสนา
กอเวฬุหลายหมู่เรียงกันมา	เป็นพลัปปลาสมเด็จเสด็จเนา
พระตำหนักอุทมพรตอนข้างใต้	มะเดื่อใหญ่หลายกำล่ำเท่าเสา
ตั้งนามตามนามไม้เพราะไม้เบา	ได้เป็นค้ำยันกำหนดจดตำบล

เมื่อพระราชดำเนินถึงบ้านสำนักปักกิเลน ที่คำมอญเรียกว่า บ้านหลุมคันเสลียง ได้
บันทึกเรื่องสภาพบ้านเรือนของราษฎรไว้ว่า

ที่บ้านนี้มีเรือนอยู่สิบหมู่	ตั้งอยู่ไม่ใคร่ห่างอย่างใกล้ใกล้
หมู่ละสองสามหลังทั้งครัวไฟ	ใช้ฝาไม้ไผ่สับมุงด้วยคา
นอกชานใช้ไม้ลำทำให้นั่ง	พื้นห้องในใช้กันเช่นกับฝา
เสด็จขึ้นเรือนใหญ่ใกล้ทางมา	ของบันดาที่บนเรือนกองเกลื่อนไป
ทั้งเครื่องมือเครื่องกินสิ้นทุกอย่าง	เทีวกองวางเกลื่อนกล่นปนกันไขว่
พื้นที่จะพรรณนาว่าอะไร	อยู่แห่งใดกองตั้งเป่นฝั่งขาว
ที่ห้องในเข้าไปเป่นห้องนอน	มีฟูกหมอนมุ้งใช้แต่ไม้ขาว
ปีนสู่คันทิ้งไว้บอกใหญ่ขาว	เครื่องเบ็ดราวรุงรังอยู่หลังมุ้ง
เสด็จมาทัศนารือนผู้หญิง	ยั้งหญิงหนึ่งหนักขึ้นไปเก็บไว้ยั้ง
หีบในไม้bungกวาดกระจากระบุง	แอบลึงลึงหม้อกะนจนจนลอม
มีเท้าใดกองไว้ที่ข้างฝา	ส่วนเป่นที่ไสยานั้นห้องย่อม
อะไรอะไรในนั้นก็มีพร้อม	กองห้อมล้อมเว้นแต่ที่มีมุ้งกาง

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 162)

ที่เมืองกลอนโคมีบทมนกว่า

เสด็จกลับทางเรือเมื่อใกล้ค่ำ	ฟังเสียงน้ำด้วยสำเนียงเสียงปักษา
กางเขนพลอดนอดนอดขึ้นวิญญา	สักสี่ห้าตัวเรียกออกเพริชทาง
นกเขาอยู่เรียกคู่จนคอง	ตัวเมียหลงบินวัดนวัดฉวาง
นกเขาเขียวเปลี่ยวใจจับไม้คราง	นกกระยางบินแลลบนแถบเข้าไพร
นกคุเหว่าเร่าร้องออกซ้องเสียง	หัวขวานเมียงเข้าละเมาะเจาะจิกไผ่
กระสุนพยับอยู่บนยอดไม้	เหยี่ยวตะไกรจับจ้องคอยมองปลา

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 280-281)

และมีบทที่กล่าวถึง นกตะรุมนที่แก่งหลวงว่า

ในแถบนี้มีนกตะกรุมฝูง	จับไม้สูงบ้างก็แผ่บินแหล่หลาย
บางเหล่าลงบินกลาดตามหาดทราย	คอยปลาวาฬมาจะจับกระหังกิน
ขุนแผนพาวันทองเที่ยวท่องป่า	ชมปักษาพวกนี้มีจริงสิ้น
นกสำหรับถอนคนเปนมลทิน	มันเป่นสิ้นไปด้วยกันไม่จันอะไร
แม้คนเปนนกเสียทั่วหน้า	ถ้าใครขึ้นคกมาได้ฮาใหญ่
ขันแต่คนนกกไปขันมันทำไม	ถ้าเหมือนขุนแผนใช้แลเข้าที

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.2505 : 286)

ภาพย่นเรือ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานคำอธิบายในตำนานย่นเรือว่า

... เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรกเสด็จเล็งถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชปรารภว่าประเพณีการลอยพระประทีปแต่ก่อนมา เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ต้องทำกระทงใหญ่ถวายเป็นพุทธบูชาทุก ๆ ปี ต้องลงทุนรอนกันมาพัก จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้แก้ไขระเบียบการเกณฑ์ให้ทำเป็นเรือขนาดเล็ก บ่ม ปักเทียนรายตามกระทงเรือ ถวายทรงจุดแล้วลอยเป็นพุทธบูชาแทนกระทงใหญ่ ให้เจ้านายทำตามแบบอย่างเรือพระที่นั่ง . . . เรือกระทงที่เกณฑ์ให้ทำดังกล่าวมานี้ ทำหนาเดียว แล้วก็ลอยเสมอไปทุก ๆ ปี ไม่ต้องทำใหม่ อนึ่งเมื่อถึงคราวลอยพระประทีป เดือน 12 โปรดฯ ให้แต่งเรือพระที่นั่งกิ่งจริง ๆ 2 ลำ ลำหนึ่งตั้งพระรัชवंชน์ในบุษบก อีกลำหนึ่งตั้งพานทองสองชั้น มีพุ่มดอกไม้พุทธบูชาทำฉัตรเทียนเป็นเครื่องสูงตั้งรายสำหรับทรงจุด เมื่อเสด็จลงลอยพระประทีป โปรดฯ ให้เรือกิ่งใหญ่ลำที่ทรงพระรัชवंชน์ เทียบที่เรือบัลลังก์ก่อนเรืออื่น เสด็จทรงจุดไฟเครื่องนมัสการแล้วเสด็จขึ้นประทับบนเรือบัลลังก์ ในเวลาที่จุดไฟตามเครื่องสูงในเรือนั้น โปรดฯ ให้เหเรือไ้บทของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์บ้าง บทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบ้าง ถวายทรงตามพอพระราชหฤทัย แล้วจึงให้เคลื่อนเรือไป . . .

(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.2503 : (5)-(6))

สำหรับบทเห่พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบาย

ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อใช้บทเห่เรือ เล่นเห่เรือหลวงเป็นประจำแต่
รัชกาลก่อนแล้ว สำหรับให้เห่ถวาย เวลาเสด็จลงลอยพระประทีปดังกล่าวมา ไม่ใคร่
จะได้ใช้ในที่อื่น นาน ๆ ได้ยินเอาไปเห่กระบวนพระกรฐิน พุทธชาดครั้งหนึ่ง

(สมเด็จพระราชดำรัสพระราชทานภาพ.2503 : (8))

รูปแบบ พระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น
กาพย์เห่เรื่อนำด้วยโคลงสี่สุภาพ และกาพย์ยานี (11) อย่างละ 1 บท โดยกำหนดให้ข้อความใน
โคลงและกาพย์ ทั้งสองบทนี้มีเนื้อความเดียวกัน หลังจากนั้น จึงบรรยายด้วยกาพย์ยานี (11) จน
จบข้อความ ซึ่งประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 4 บท กาพย์ยานี (11) 48 บท

ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ยังคงดำเนินตามธรรมเนียมนิยมกาพย์เห่เรือพระนิพนธ์
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ทั้งทางด้านฉันทลักษณ์ และเนื้อหา ตัวอย่างเช่น

นาเวศคลาเคลื่อนคล้อย	ชลธาร
ล่องกระแสนโนทยาน	ถิ่นไม้
เมื่อเหล่าพฤกษ์ตระการ	ดวงดอกล
หอมรื่นชื่นจิตต์ให้	นิกน่องคลึงหลัง
นาเวศเคลื่อนคล้อยคลา	ล่องลอยมาตามชลธาร
ชมไม้ในอุทยาน	บานกลั่นกลั่นเหล่านเรียวราย

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 25)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง ในคำอธิบายจำนวนเห่เรือ สมเด็จพระราชดำรัสพระราช
ทานภาพ (2503 : (5)) ทรงประทานอธิบายว่า “เป็นบทแต่งสำหรับเห่เรือ”

เนื้อเรื่อง เป็นการชมสวนโดยทางเรือ ชมไม้ดอก ต่าง ๆ ชมนก ชมไม้ปนไปกับ
โวหารคร่ำครวญอาลัยรัก และเห่ชมโฉม ซึ่งชมอย่างละเอียดตั้งแต่ใบหน้าจรดเท้า

ชมสวน ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท และกาพย์ยานี (11) 20 บท โดยบรรยายให้
ทราบว่างเรือไปชมไม้ดอกต่าง ๆ และผลไม้ปนไปกับโวหารคร่ำครวญรัก บทเห่ชมนั้นมีชื่อ
ผลไม้ปนอยู่ชนิดเดียวคือมะปราง นอกนั้นเป็นไม้ดอกทั้งสิ้น ได้แก่ ช้องนาง นางแย้ม
นมสวรรค์ เล็บมือนาง ลำเจียก รสสุคนธ์ กาหลง กล้วยไม้ แก้ว พุทธชาด มะลิ สาวหยุด
สำเภา รักเร่ กระถิน และซ่อนู

ขมนก ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท และกาพย์ยานี (11) 8 บท บรรยายขมขื่นนกลต่าง ๆ ปนไปกับโวหารรัก ได้แก่ โนรี สาลิกา พรีราบ เค้าโหมง ดอกบัว นางนวล เบญจวรรณ จากพรากร รังน่าน นกแก้ว และ สัตวา

ขมไม้ ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท และกาพย์ยานี (11) 10 บท บรรยายถึงพรรณไม้ต่าง ๆ ปนไปกับโวหารรัก ได้แก่ สลัดได สุกกรม โสภ รัก หมายลึง เกด ขานาง ระกำ จาก ชงคค นางแย้ม ลำดัว นมสวรรค์ กระถิน อินทนิล และพิกุล

ขมโหม ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 1 บท และกาพย์ยานี (11) 10 บท บรรยายชมความงามของนางอย่างละเอียด ได้แก่ ไบหร่านงามดูด้วยจันทร์ ตาคมยิ่งกว่าศร คิ้วก่งเหมือนดั่งवादไว้ จมูกโค้งแก้งามน่ารักปากงาม ฟันดำเป็นมัน คอระหง ออกสวเหมือนดอกบัว แขนอ่อน นิ้วสว น่องสว น้ำเสียงไพเราะ

ตัวอย่าง บทขมไม้

รักปามาซื้อห้อง	กับรักน้องนงคังพา
สลาลึงเล่ห์สลา	น้องเจียนไว้ให้พี่ชาย
ไม้เกดเหมือนเกศเจ้า	กลืนรุ่งเร้าวนอบอาบ
ขานางอย่างน้องกราย	ข้างเขื่องกริดจริดทำ

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 29)

บทขมนก

ดอกบัวดูบัวเจ้า	เคล้านคลึงเกล้าไฉนบุบผา
นกแก้วดั่งแก้วตา	มาราร้างห่างสมศรี
สัตวาวานไต่เต้า	ไปแจ้งเจ้าเรียบทุกขทัวิ
ห่อนเห็นนกพาที	รอบอกดั่งฟุ้งดวงแด

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 28)

บทนมโอม

เอวอ่อนก่อนเพลากลม	สูงต่ำสมพอควรกาย
ผิวผ่องดังทองพราย	สายสุดสวาทบาดตาเรียม
พิศพักตร์ตลอดบาท	งามผุดผาดหาไหนเทียม
ขอต้องน้องอาเขนียม	เรียมรักเข้าเท่าชีวี

(ภาพย์เห่เรือ. 2503 : 30)

โคลงสุภาษิต

โคลงสุภาษิต เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่มีได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ต่อเนื่องกัน หากแต่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในโอกาสต่าง ๆ เป็นครั้งคราว ตลอดในสมัยของพระองค์มี ความศรัทธาเริ่มในการพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองและต้องต่อสู้กับวิถีทางการเมืองที่ต่างประเทศบีบบังคับจิตใจอยู่ตลอดรัชกาล สิ่งที่ทรงประสบทำให้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ โคลงสุภาษิตทั้งหลาย

รูปแบบ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพ

จุดมุ่งหมายในการแต่ง เพื่อสอนใจข้าราชการและพลกนิกร

เนื้อเรื่อง โคลงสุภาษิตประกอบด้วยสุภาษิตต่าง ดังต่อไปนี้

วชิรญาณสุภาษิต

วชิรญาณสุภาษิต ทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงสุภาษิต 3 บท สำหรับลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้แทนสถานายก พ.ศ. 2432 โคลงวชิรญาณสุภาษิตนี้มีเนื้อความกล่าวถึง ความซื่อสัตย์สุจริตข่มเป็นมงคล และคงอยู่ชั่วกาลนาน ส่วนความชั่วคือทุจริตนั้นข่มทำให้ตกทุกข์ได้ยาก เชิญใจเพราะประเพณีชั่ว โคลงบทที่ 3 ว่า

ปัญญาความรอบรู้	เป็นทุน เดิมแฮ
คำคิดสุจริตหนุน	กระเดื่อง
ไผ่คำทุจริตร่น	दनตก เชิญฮ
แสดงเทียบคุณโทษเบื้อง	เขียงอ้างทางสอง

สุภาษิตพิพิธธรรม

สุภาษิตพิพิธธรรมนี้คือพระราชนิพนธ์โคลงที่แบ่งคำสอนต่าง ๆ รวม 40 บท เป็น หัวข้อธรรมที่สอนใจและโคลงพระราชนิพนธ์ หัวข้อธรรมเหล่านั้น คือ

1. ความสุภาพ 2. ความรู้ 3. ความฉลาด 4. ปัญญา 5. สติ 6. ความสงสัย
7. ความพึงชำน 8. ความเลือกเฟิ่น 9. ละครณี 10. นิินทา 11. สรรเสริญ 12. ความเลือกเสน
13. อลัษชี 14. ศรัทธา 15. หน้าค้ำน 16. ทินฐิ 17. ความดุ 18. ความกรุณา 19. ความถื่น
20. เล่น 21. วาจาร้าย 22. ผู้คิ 23. ความทะเขอะทะยาน 24. ความประมาณตัว 25. ความเกิด
26. ดันหา 27. แม่นยำ 28. ขอ 29. ประจบ 30. หนักแน่น 31. ความสำรวบ 32. ความละเลิง
33. เซอะเซิง 34. ความสมมม 35. ความสะอาด 36. ความระลึก 37. มาษา 38. ข้ง ใจ
39. สามัคคี

ตัวอย่างโคลงเรื่อง สามัคคี

บรรดาหมู่มากแม่น	เมืองใด ก็ดี
ต่างร่วมสามัคคีมีใจ	ต่อต้อง
จักปราศอริภัย	พาลพวก อื่นแฮ
เจริญสุขเพราะเสพช้อง	สิ่งข้อสามัคคี

โคลงบทนี้สอนเรื่องความสามัคคี กล่าวคือในกลุ่มชนหมู่มากย่อมต้องการความสามัคคีในหมู่นชน ไม่ว่าบุคคลใดสมัยใด ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์แล้ว ครั้งใดที่คนขาดความสามัคคี ชาติก็ย่อยยับ ความสามัคคี คือพลังที่จะนำชาติให้คงเป็นชาติและมีเอกราชอยู่ได้

โคลงสุภาษิต อีสปปรณัม

โคลงสุภาษิตอีสปปรณัมนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ทำนิทานที่ทรงแปลมาจากภาษาอังกฤษ เป็นการสรุปเรื่องนั่นเอง มีทั้งหมด 18 บท คือ 18 เรื่องได้แก่ เรื่องสุนัขป่ากับลูกแกะ เรื่องค่างคาวกับวิเชียร เรื่องลากับคักแคน เรื่องสุนัขป่ากับนกกระเรียน เรื่องคนเผ่าถ่านกับช่างฟอก เรื่องเด็กจับตัวเพลิง เรื่องไก่กับพลอย เรื่องมดกับคักแคน เรื่องอาณาจักรแห่งราชสีห์ เรื่องนายประมงเป่าขลุ่ย เรื่องกระต่ายกับเต่า เรื่องคนเดินทางกับสุนัขที่เลี้ยง เรื่องเทวดากับคนเขินเกรวียน เรื่องสุนัขกับเงา เรื่องลูกคู่กันแม่ตุ่น เรื่องนกแข่งแซวกับกา เรื่องชวานากับงู เรื่องโกบาลกับโคที่หาย

ตัวอย่าง โคลงเรื่องสุนัขป่ากับลูกแกะ

ชาลีกักหาพะคุร่าย	สันคาน
กองจะหาสิ่งพาล	โทษให้
ถึงจกกล่าวคำหวาน	คำชอบ กี่ดี
หาญหักเอางนได้	ดังข้อเขาประสงค

โคลงบทนี้สรุปเรื่องในนิทานอีสปปรกรณ์ ซึ่งให้เห็นคนพาลที่มีอำนาจข่มจะทำร้ายผู้อ่อนแอกว่า ทั้ง ๆ ที่ผู้นั้นหาความผิดมิได้ ฉะนั้นใครเอาอำนาจมาข่มขู่เราโดยไม่ยุติธรรมเรามักเปรียบว่าเหมือนสุนัขป่ากับลูกแกะ

โคลงว่าด้วยความสุข

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ พระราชนานเป็น ส่วนหนึ่งในพิพิธพากย์สุภาษิต เมื่อปีชวด พ.ศ. 2431 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศได้ทรงรับเลือกเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ แต่ยังทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงรับเป็นผู้แทนสภานายก โคลงว่าด้วยความสุขนี้มีทั้งหมด 14 บท เนื้อความกล่าวถึงความสุขของนรชนทั้งหลาย เมื่อมีความสุขแล้วก็มีทุกข์แฝงอยู่ด้วยเสมอ แต่ความสุขที่แท้จริงก็คือนิพพานนั่นเอง ดังมีโคลงตัวอย่าง ดังนี้

ผู้ใดมีความสุขมั่น	เสื่อมสลาย ลงเนอ
นับว่าทุกข์เข็ญมกราบ	กลับร้อน
ผู้ทุกข์เมื่อทุกข์คลาย	คงประสบ สุขแฮ
สุขและทุกข์ก่อนกระหือน	ทุกข์ครั้งคราวแปลง

ผู้ใดบินร้ายและ	บินดี ดับนา
ทุกข์ข่มไปมี	หมดเชื้อ
ด้วยจิตปราศราที	เป็นสุข ช้งแฮ
นั่งหยุดสุดทางเมื่อ	สุขพ้นฤพาน

โคลงพระราชปรารภความสุขทุกข์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ขณะทรงประจวบ และมีความท้อพระราชนิพนธ์ เพราะเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส ทรงรำพึงว่าพระองค์จะทำให้เสียดินแดนเป็นครั้งที่ 3 โคลงพระราชนิพนธ์มี 4 บท ดังนี้

ความรักจักทำให้	เห็นชัด เจนตา
รักสิ่งทรัพย์สมบัติ	มากล้า
ชะล่าหลาจากชีพพลัด	เพราะทรัพย์ แลเส
รักเช่นนี้มีกล้า	เกลื่อนกลุ่มประชุมชน

อีกกลหนึ่งนั้นนั้น	รักสุข สบายนอ
เห็นที่ไหนคลทุกซ์	เร่ร้าง
เวียงสวรรค์บ่สนุก	เพราะปราศ สุขแ
แสวงสุขเมื่อสร้างข้าง	นำให้ใจสบาย

ชีวิตมนุษย์นี้	เปลี่ยนแปลง จริตนอ
ทุกข์และสุขพลิกแพลง	มากครั้ง
โบราณท่านจึงแสดง	เป็นเยี่ยง อย่างนา
ชวนับเจ็ดทีทั้ง	เจ็ดข้างฝ่ายดี

เป็นเด็กมีสุขคล้าย	ศิรฉาน
รู้สุขทุกข์หาญ	ขลาดด้วย
ละอย่างละอย่างพาล	หย่อนเพราะ เผลอแ
คล้ายกับผู้จวนม้วย	ชีพสิ้นสติสูญ

โคลงสุภาษิตบางปะอิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิตบางปะอิน เมื่อ พ.ศ. 2420 ขณะที่พระองค์ทรงประทับอยู่ที่พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต 77 บท และโคลงกระทู้ 10 บท ดังนี้

1. ความรัก	2. ความเกลียด	3. ความงาม
4. ความเบื่อหน่าย	5. ความเข็ดขิง	6. ความอาลัย
7. ความริษยา	8. ความพยายาท	9. ความอาช

10. ความขลาด	11. ความกล้า	12. ความเกียจคร้าน
13. ความเพียร	14. ความยุติธรรม	15. ความโหม่น
16. ความโสมนัส	17. ความคด	18. ความซื่อ
19. ความโกรธ		

โคลงสุภาษิตบางปะอินนี้มีเนื้อความเป็นคติสอนใจ ดีทั้งกระบวนการที่สอนและความไพเราะ

ตัวอย่างโคลง ความรัก

ความรักที่มีต่อสตรีนั้นมีใช้รักด้วยความสวยงามของเรือนร่าง แต่รักจิตใจและความซื่อสัตย์เป็นความจริงในชีวิตของการครองเรือน โคลงบทนี้ว่า

พี่รักนุชนาถด้วย	เห็นใจ จริงแสด
ใช้รักรูปวิไล	เลิศล้ำ
ชื่นจิตแต่หล่อล่อนใจ	คำซื่อ
อีกสิ่งปฏิบัติซ้ำ	ส่งให้รักแรง

ตัวอย่างโคลง ความเย่อหยิ่ง

ความเย่อหยิ่งนั้น พระองค์ทรงพรรณนาความได้จับใจ แจกแจงลักษณะบุคคลออกให้เห็นเป็นคติสอนใจดียิ่ง และบุคคลในปัจจุบันที่เข้าลักษณะพรรณนาของพระองค์ ก็มีปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ โคลงบทนี้ว่า

ชนหยิ่งไปชอบด้วย	ชนใด
พาลชอบพาลเพราะใจ	ต่อต้อง
ชนปราชญ์ชอบปราชญ์ใจ	คำชอบ กันมา
หยิ่งต่อหยิ่งกลับจ้อง	จอหน้าผาสาน

โคลงสุภาษิตโสฬสไตรยางค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์แปลจากภาษาอังกฤษ โสฬสไตรยางค์ แปลว่า องค์สาม 16 ประการ คือการรวบรวมสิ่งที่ควรและไม่ควรเพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับผู้ประสงฆ์สวดสังคโลก มีดังนี้

1. สามสิ่งความรัก-ความกล้า, ความสุภาพ, ความรักใคร่
2. สามสิ่งควรชม-อำนาจ ปัญญา, เกียรติยศ, มีมารยาทดี
3. สามสิ่งควรเกลียด- ความดูไร้, ความหึงงำเริบ, อกัณฺณ
4. สามสิ่งควรรังเกียจลิเคียน-ชั่วเลวทราม, มารยา, วิชา
5. สามสิ่งควรเคารพ-ศาสนา, บุติธรรม, ความประพฤติ ประโยชน์ทั่วไปไม่เฉพาะ

ตัวเอง

6. สามสิ่งควรยินดี-งาม, ตรงตรง, ไทโยแก้ตน
7. สามสิ่งควรปรารธนา-ความสุขสบาย, มิตรสหายที่ดี, ใจสบายปรุโปร่ง
8. สามสิ่งควรอ้อนวอนขอ-ความเชื่อถือ, ความสงบ, ใจบริสุทธิ์
9. สามสิ่งควรนับถือ-ปัญญา, ผลาค, มั่นคง
10. สามสิ่งควรจะชอบ-ใจอารีสุจริต, ใจดี, ความสนุกเบิกบานพร้อมเพรียง
11. สามสิ่งควรสงสัย-ขอ, หน้าเนื้อใจเสือ กลับกลอก
12. สามสิ่งควรละ-เกียจคร้าน, วาจาพินเผื่อ, หยอกหยาบและแสดงหรือขัดคอ
13. สามสิ่งควรกระทำให้มี-หนังสือดี, เพื่อนดี, ใจเย็นดี
14. สามสิ่งควรหวงแหนหรือต่อสู้เพื่อรักษา-ชื่อเสียงยศศักดิ์, บ้านเมืองของตน,

มิตรสหาย

15. สามสิ่งควรครองไว้-กิริยาที่เป็นในใจ, มั่งง่าย, วาจา
 16. สามสิ่งควรเตรียมเผื่อ-อนิจจัง, ชรา, มรณะ
- ขอนำมาเป็นตัวอย่างบางบท ดังนี้

ตัวอย่างโคลง สามสิ่งควรปรารธนา

ความสุขสบาย, มิตรสหายที่ดี, ใจสบายปรุโปร่ง

สุขกายวาบโรคร้อน	รำคาญ
มากเพื่อนผู้วานการ	ชีพได้
จิตแผ้วผ่องสำราญ	รมย์สุข เกษมแฮ
สามสิ่งควรจักให้	รีบร้อนปรารธนา

ตัวอย่างโคลง สามสิ่งควรครองไว้

กิริยาที่เป็นในใจ, มั่งง่าย, วาจา

(คือไม่แสดงออกมาให้ปรากฏนั่นเอง)

อาการอันเกิดด้วย	น้ำใจ แปรฤา
ใจซึ่งรีบเร็วไว	ก่อนรู้
วาจจักพูดใน	กิจสบ สรรพเส
สามสิ่งชั่วทั่วผู้	พิทักษ์หมั่นครองระวัง

โคลงสุภาษิตนฤพุนนาการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์แปลจากภาษาอังกฤษ แปลว่าอาการอันไม่มีเสียใจ ประกอบด้วยกิจ 10 ประการที่ผู้ประพฤติดังไม่เคยเสียใจ เนื้อความเป็นสุภาษิตที่อ่านเข้าใจ เพราะเป็นภาษาง่าย ไม่มีข้อสงสัย ตัวอย่างดังนี้

บัณฑิตวินิจแล้ว	แถลงสาร สอนเอย
ทศนฤพุนนาการ	ชื่อชี้
เหตุผู้ประพฤติปาน	ดั่งกล่าว นั้นนอ
โหม่นสเพราะกิจนี้	ห่อนได้เคยมี

เพราะความดีทั่วไป

ทำดีไปเลือกเว้น	ผู้ใด ไคเฮย
แต่ผูกไมตรีไป	รอบข้าง
ทำคุณอุคหนุนใน	การชอบ ธรรมดา
ไว้ศัตรูปองมล้าง	กลับซ้องสรรเสริญ

เพราะไม่พูดรื้อต่อใครเลย

เห็นห่างโมหะร้อน	ริษยา
สละส่อเสียดมารยา	ใส่ร้าย
คำหยาบจาบจ้วงอา	มาดงู เจ็ญเฮย
ไปหมิ่นนินทาป้าย	โทษให้ผู้ใด

โคลงสุภาษิตเบ็ดเตล็ด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ในระบะทางเสด็จ ประพาสเมืองจันทบุรีเมื่อ พ.ศ. 2420 และโคลงที่พระราชทานให้แก่ผู้ใกล้ชิด โคลงระบะทาง เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีนั้นเป็นโคลงชมถื่นเช่น เกาะสีชัง สัตหีบ ทุ่งกระเบน โดยเฉพาะ โคลงชมถื่นทุ่งกระเบนเป็นความเปรียบเทียบกับให้กตีสอนใจเป็นอย่างดี ดังนี้

ชนพาลปานน้ำซึ่ง	เต็มเขี้ยว
ขาวใหญ่ไหลเป็นเกลียว	ว่างโวง
ใสจริงแค่จิบเดียว	ฤๅดื่ม ได้เลย
มากก็มากคดโค้ง	กบคำพาเสียบ

บัดเจดจกเทียบม้วน	นที จิตฤา
เห็นขุนจอกแหนมี่	มากด้วย
กระหาคืบเข็นดี	คลสุข เกษมแฮ
น้อยบึงน้อยนกกม้วย	มอดได้แทนตัว

โคลงสุภาษิตพระราชทานกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา มีความเป็นคติสอนใจ ดังนี้

ความรู้คู่เปรียบด้วย	กำลัง กายแฮ
สุจริตคือเกราะบัง	ศาสตร์พ้อง
ปัญญาประดุจดั่ง	อาวุธ
ภูมิสดต่างโล่ป้อง	อาจแก้กลางสนาม

โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้นามท้าวสุภัตติการภักดี (นาก) หัวหน้าห้องเครื่องสมัยพระองค์เมื่อคราวตามเสด็จไปเมืองกาญจนบุรี เมื่อปีระกาเบญจศก จุลศักราช 1235 (พ.ศ. 2416) ทั้งนี้ทรงพระราชนิพนธ์แจ้งไว้ในโคลงท้ายเรื่องว่า

รู้เรื่องนิราศให้	หาศรี
ท้าวสุภัตติการภักดี	กล่าวอ้าง
แสดงศักดิ์กระษัตริ์	ตรงดริ ทำแฮ
ไว้เพื่อนภริมย์ร้าง	รักเร้นแรมไกล

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2547 : 147)

รูปแบบ โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี ประกอบด้วยร่าย 1 บท และโคลงสี่สุภาพ 124 บท ร่ายบทแรกกล่าวถึงจุดหมายของการเดินทางไปเมืองกาญจนบุรีซึ่งออกเดินทางโดยทางบก จากนั้นเป็นบทร่ายกรองที่เกี่ยวกับความรักและธรรมชาติลักษณะนิราศ ซึ่งเป็นการ

แสดงออกทางอารมณ์ และความรู้สึกหรือทัศนะของกวี เป็นการพรรณนาถึงการเดินทาง
ถิ่นฐานบ้านเมือง กิจการและสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็น

จุดมุ่งหมายในการแต่ง พระองค์ทรงมุ่งหมายจะสร้างสรรค์วรรณกรรมดังปรากฏใน
โคลงทำนองว่า

คิดการไปว่างเว้น	วันวาร
ดูเครื่องทำการงาน	มากแท้
จักแต่งเรื่องพิศดาร	เนืองนัก นามแม่
เต็มป้อหรือป้อแป้	สุดสิ้นแรงโรย

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 148)

ทั้งนี้การที่ทรงใช้ชื่อผู้อื่นแต่ง สมเด็จพระบวรราชราชนาถาทรงประทาน
อธิบายในหน้าบทพระราชนิพนธ์ได้อธิบายตรวว่า “บางเรื่องทรงพระราชดำริเห็นว่าแต่งเป็น
เรื่องของผู้อื่นทางโวหารจะเหมาะกับเรื่องดีกว่าแต่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระราชฯ จึงทรง
พระราชนิพนธ์เป็นเหมือนผู้อื่นแต่ง”

เนื้อเรื่อง โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก) เป็นร้อยกรองเชิงพรรณนาเขียนรำพัน
ความรักความอาลัยไปตามระยะทางที่ผ่านในทำนองนิราศ ขณะเดินทางไปเมืองกาญจนบุรีโดย
ทางบก ในโคลงบอกไว้เพียงเดือนที่เสด็จว่า

คลเดือนมามาคลัน	วิสันต์
เสด็จแดนพนมวัน	ปากว่าง
ชมพฤกษ์อรุณบรร	พดใหญ่ น้อยแฮ
สนั่นพยุหมีช้าง	เพียบพันภูวค

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 118)

แต่ไม่ปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์โคลงนิราศนี้เมื่อใด

ตัวอย่างร้าย กล่าวถึงจุดหมายปลายทางที่จะเสด็จไป

ศรีศรีสุภสวัสดิ์ พิพัฒน์กุลเพิ่ม เริ่มเรื่องรังสฤษฎีสาร จากสถานราชธานี
โดยพระภูษิตผ่านเกล้า เจ้าจอมภสเสด็จดับ ศาวกัญจนบุรี ตามพิธีสกลมารก
จากขวบกกลับคืนกรุง . . .

. (โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 117)

ตัวอย่าง บทรำพันถึงนางอันเป็นที่รักที่ต้องการนางไปด้วยความรักความอาลัย

โหมแม่จกฝากไว้	แห่งใด คีนา
ฝากกับใครเถาใคร	จักเว้น
ฟ้าดินพิศตรวไฉน	ดูหมด มาแม่
โหมแม่ชอบแต่เร้น	อยู่ห้องนฤพาน

โหมลานุชนาฏแล้ว	จักลา แม่นา
จงอย่าแสนโศกา	ไฟไฟ
ไปนานก็เดือนตรา	มาสู่ แม่แม่
ขอเทพยภักษ์น้องไว้	ตราบข้าคืนคง

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 118-119)

ตัวอย่าง บทชมธรรมชาติและสถานที่

เดินทางกลางป่ากว้าง	ลำเลาะ
ถึงทุ่งนามนาเราะ	ราชบุรี
ชื่อนาหาเนาะ	คำกล่าว
ถาว์น้องนางสู้	เราะรื้อหาเรียบ

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 135)

พนมรังกานามแห่งห้วย	ชลธี
รักพี่รักแสนทวี	กว่าฟ้า
จากเจ้าฟ้างเพียงชี	ทิดมอด ม้วยแม่
รักช่วยแบ่งรักข้า	ควบด้วยพนมคง

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 138)

ริมรินนาเวศล้วน	กลาคำ มากนา
ปลาขี้กมีเคียบประจำ	จ่อจ้อง
เจ็บบเจ็บบจิบจิบท่า	กระตุกกระตัก
คังจะถามข่าวรื่อง	เรียกให้หยุดเรือ

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 142)

โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี

เป็นโคลงที่ทรงพระราชนิพนธ์ในระหว่างเสด็จประพาสจันทบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2420 ซึ่งพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในจดหมายเหตุรายวัน อันเป็นจดหมายเหตุบันทึกภารกิจประจำวัน ระหว่างเสด็จประพาสครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ

รูปแบบ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพ

จุดมุ่งหมายในการแต่ง เพื่อเป็นบันทึกระหว่างเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. 2420

เนื้อเรื่อง เป็นโคลงชมถื่นต่าง ๆ ตามระหว่าง เช่น เกาะสีชัง สัตหีบ ทุ่งกระเบน ฯลฯ เช่น วันอาทิตย์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือนยี่ ปีชวด อัฐศก 1238 ทรงบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

... ครั้นเวลา 2 ทุ่มครึ่งกินข้าวทอดถึงเรื่อง เกาะสีชัง ได้นัดกับ กรมขุน กรมพิชิต พระยาภาณุ ให้คิดโคลงชมเกาะคนละบท กรมขุน กับพระยาภาณุคิดยังไม่ออก จนสิ้นเวลา ถูกปรับ เราคิดได้ 2 บท แต่เลือกเอาบทหนึ่งว่า

ถิ่นสุททาสสุคด้วย	ถิ่นคิ
จิตต์ไปรงปราศราคิ	ชุ่มชื่น
สองสุททแห่งชาวสี -	ซังเกาะ นีแสด
อาขุยอมอินพื้น	แต่รื้อยเรือนริม

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2484 : 16)

เมื่อถึง เกาะเกล็ดแก้วในวันจันทร์ขึ้น 10 ค่ำ เดือนยี่ ปีชวด อัฐศก 1238 ทรงบันทึกไว้ว่า

โคลงเราคิดสำหรับเกล็ดแก้ว 2 บทข้างต้น ต่อไปอีก 2 บทนั้น เป็นของ
กรมพิชิตโคลง 4 บทนั้นว่า ดังนี้

เรือน้อยลอยล่องเลี้ยว	หลังเกาะ
ตามช่องซื่อไพละห์	เกล็ดแก้ว
ผาขึ้นคลื่นซัดเซาะ	เซ็นซ่า
ชายหาดสะอาดแผ้ว	ผ่องพื้นทรายขาว
พิศเพ่งพนศพื้น	ภูผา
หลายลำแสงเสลา	เลื่อมพร้อย
ไม้ตะอุมพุ่มลัดดา -	วัลลีลัม เลื้อยแฮ
เนกษนิคฉากน้อย	ช้างฟ้าผจงเขียน
เกล็ดแก้วแก้วเกล็ดนั้น	อยู่หน ไรนอ
แลบเห็นแก้วยล	แต่ไม้
กับทิวถมอบน	ฝั่งสลับ สลอนแฮ
หาจักหาแก้วให้	พบนั่นแสนเงี้ยว
เนกเชนนรชาติทั้ง	โลกา
จักจัดผู้สัจย์หา	ยากแท้
คิดดูคู่เสลา	หลายหลาก
เพ่งจะพบแก้วแม่	สักน้อยฤามี

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2484 : 20)

อนึ่ง เมื่อค่านี้อาณาจักรได้ปลามาก คุณแพททำเจียนมาให้กินบอกชื่อว่า ปลา
โหมงามเป็นเวลาใกล้โคลงจืด ก็เลยคิดต่อไปบทหนึ่งว่า

โหมงามนามเพราะเพี้ย	โหมงาม พี่เอ
ปลาอ่อยร่วมนาม	แต่เนื้อ
งานนุชที่สุดตาม	เต็มรัก งานนา
งานเสนาะนรลักษณ์เกื้อ	กอบให้เห็นงาม

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2484 : 35)

เมื่อถึงน้ำตกพร้าว ทรงบันทึกไว้ว่า

... โคลงสำหรับน้ำตกที่พร้าวเราได้ทำว่า ดังนี้

น้ำพุคุ้งน้อย	บรรพต
กระตบเหลี่ยมศิลาลด	ลุ่มพื้น
ขาวดั่งกษิรศ	ริมร่วง โรยแ
พรางพราง ละอองขึ้น	เช่นน้ำสุคนธ์ไปรบ
เบื้องล่างอ่างรับน้ำ	เย็นใส
เจ็ดศอกกิบแต่ใน	ซึ่งซึ่ง
ลำธารชลาลัย	ไหลหลั่ง เหลิงแ
ลงสู่ครุฑเขียวถลิ่ง	เหดูล้ำเหลือหนาว

ขามสาขากายเร้าร้อน	สุริยฉาน
เพียรสถิตต์ปากธาร	ที่ใกล้
กลับเย็นยิ่งสำราญ	ร่วมสุข เกษมแ
ธารก็ธารบ่ได้	เทียบพลั่วเทียมถึง
ชลธารปานน้ำทิพ	มาไปรบ สรงฤ
เสียวแต่นามชวนโหย	ละห้อย
เรียกพลั่วไยออกไย	ฉวยบิศ เบื่อนนา
แม้ว่าบิศพลั่วน้อย	หนึ่งแล้วจำตาย.

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2484 : 83)

โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

เป็นโคลงนิราศที่ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ.2440 พระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และทรงพระราชนิพนธ์ค้างอยู่แค่ถึงสิงคโปร์เป็นโคลง 44 บท

รูปแบบ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพ

จุดมุ่งหมายในการแต่ง เพื่อพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งมีข้อความปรากฏในพระราชหัตถเลขา ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงถึงสมเด็จพระพันปี (แม่เล็ก) ว่า

พระราชนิพนธ์โคลงนิราศ ซึ่งทรงอ้างในพระราชหัตถ์เลขานี้ ได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้บุรุษรัตนราชพัลลภคัดสำเนาไว้แล้ว ดันฉบับพระราชหัตถ์เลขาคอลงนั้น พระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เป็นโคลง 44 บท.

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2504 : 208 - 209)

เนื้อเรื่อง โคลงบทต้นพรรณनावลามาเช้า ซึ่งจะต้องจากกรุงเทพฯไป เป็นการเล่นคำชนิดซ้ำคำหน้าว่า

พรายพรายสุริยเขตเอื้อง	เยี่ยมพโยม
พรางพรางจับพรรณโฉม	นึมน้อง
พราวพราวครุณโสม	ส่องคำ
พรั่งพรั่งพาพะจากห้อง	จักข้าเห็นโฉม

(โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 209)

ความต่อไปนี้พรรณนาการจากนางอันเป็นที่รัก คือ สมเด็จพระบรมราชินีนาถตามลักษณะนิราศ

พลอนงค์กำสรดเสร์	โลกสะขบ
เรียบหวันว่าอรสลบ	เกลือกม้วย
ไปทางหว่างอรณพ	นับโยชน
กลับบเห็นหน้าสร้อย	พี่สิ้นสุคปราม

(โคลงนิราศพระราชนันทน์แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 209)

กล่าวถึงการส่งเสด็จพระพุทธรเจ้าหลวง มีพวกขุนนาง ทูต กงสุล และฝ่ายใน

ฝ่ายในขึ้นเนื่องหน้า	ทำวนาง
อีกท่านผู้หญิงพลาง	นอบน้อม
เรียบเมิลกระมลหมาง	พาหม่น หมองแฮ
ใครต่อใครมาพร้อม	ขาดน้องนางเดียว

(โคลงนิราศพระราชนันทน์แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 211)

เมื่อส่งเสด็จแล้ว ผู้ส่งเสด็จก็กลับพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จในเรือพระที่นั่งจักรี เรือใช้ฝีจักรแล่นออกปากอ่าวไป จนได้เวลาบ่าย เป็นเวลาเสวยพระกระยาหารกลางวัน

สุริย์ฉานบ่ายเคลื่อนคล้อย	นาฬิกา หนึ่งนา
ตั้งเครื่องกลางวันหา	ถั่ววัน
ห้าโมงบายน้ำชา	ขนมและ เนยแฮ
ผู้ที่ตามเสด็จล้วน	ร่วมพร้อมโต๊ะหลวง

(โคลงนิราศพระราชนันทน์แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 215)

เรือมหาจักรแล่นมาได้ 4 วัน ก็ถึงเมืองสิงคโปร์

ระวีวาลุเขตรแคว้น	สิงคโปร์
ถิ่นท่านาวาโต	เค็มตัง
เป็นเมืองมั่งคั่งโก	กาเขตร ค้าแส
อังกฤษสถิตย์ยัง	อยู่เฝ้าแหวนหวง

(โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 217)

โคลงราชพระนาม พระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4

เป็นโคลงรวบรวมพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดา แห่งพระบาทสมเด็จพระ
ปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

รูปแบบ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วย ราชสุภาพ 1 บท โคลงสี่สุภาพ 32 บท และโคลง
สองสุภาพ 2 บท

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

1. ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทานแด่พระเชษฐาและพระขนิษฐา เพื่อเป็นที่ระลึก
ถึงบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

โคลงรืทำหน้อยนี้	หวังใจ
จักแจกกันตามใน	พี่น้อง
เป็นที่ระลึกไป	นานเนิ่น
โคบควรขัดข้อง	โทษข้าขอภัย

(โคลงราชพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4. 2514 : 635)

2. เพื่อช่วยความจำและเป็นประโยชน์ในการประกอบกิจการงานต่าง ๆ ดังบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

ขอแจ้งความตามจ่านง แด่องค์วรเชษฐขนิษฐ ขงทราบจิตทั่วกัน ด้วยตัวฉัน
เรียงเรียบ ระเบียบนามเธอทั้งหลาย บรรยายเป็นคำโคลง หวังชักโยงจิตให้จำ
ลำดับเรา พี่น้อง เมื่อพะพ้องการงาน ขามค้องการประกอบกิจ บพักคิดค้นสมุด
นานเนิ่นหยุดเสียดเวลา...

(โคลงราชพระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4. 2514 : 644)

เนื้อเรื่อง เป็นพระราชนิพนธ์ที่รวบรวมรายพระนามพระราชโอรส พระราชธิดาใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 84 พระองค์ ดังบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

รวมชายสามสิบเก้า	พระองค์
หญิงสี่สิบสามองค์	บ่ พลัง
ตกเสียอีกสองคง	นับควบ กันแฮ
รวมแปดสิบสี่ทั้ง	เสร็จถ้วนชายหญิง

สมบุญฉบับนี้	ตามบุบลบอกชี้
เชิดอ้างนามกร	
ดำเนินกลอนกล่าวอ้าง	โดยลำดับบ่ค้าง
ขาดถ้วนทุกองค์	

ลำดับเนื้อหา จะกล่าวถึงรายพระนามพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามลำดับ ในบางพระองค์จะกล่าวถึงลักษณะเด่นประจำพระองค์อย่างสั้น ๆ เช่น

นรวงศ์องค์ใหญ่ต้น	จำนวน หนึ่งแฮ
กรมหมื่นมเหศวร	ศักดิ์ได้
สุประดิษฐ์วิถียรุควร	ยศยิ่ง
กรมวิชฌนารถให้	ธิดาตั้งนามกร

ชายแดงประสูติแล้ว	เสียชนม์
สมเด็จพระจันทร์มณฑล	ถูกให้
เจ้าฟ้าบุตรียศ	แต่เอก องค์แฮ
สิ้นพระชนม์แต่ได้	ครบเก้าพรรษา

สวัสดิประวัติเรื่อง	วิทยา
องค์หนึ่งสุนันทา	แน่นน้อย
อีกจันทร์ทศฐา	ธารค่อ กันแฮ
สุพุมลมีสร้อย	อีกไซ้มารศรี

หนึ่งนางกฤษณแก้ว	กัญญา กรเอษ
อีกนุชปิ่นนา	เลิศเลื่อง
วิไลลักษณ์สาวภา	ภักตร์ม่อง ศรีบส
แนวนับไขเริง	ศิริพางจันทร์

(โคลงรายพระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4. 2524 : 635-642)

โคลงพระราชกรณียานุสร

เป็นโคลงที่ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2420 อันเป็นปีที่ 10 ในรัชกาลของพระองค์ โคลงพระราชกรณียานุสรนี้ เป็นต้นเค้าของบทพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน กล่าวคือ เมื่อทรงบัญชาการ หอพระสมุดวชิรญาณแทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เข้าทำมหาวิรุณหิศ เมื่อปีชวด พ.ศ. 2431 โปรดให้ขอแรงพวกสมาชิกรู้ความสามารถช่วยกันแต่งหนังสือส่งให้ลงพิมพ์ในหนังสือ วชิรญาณ และทรงรับสั่งว่า ในส่วนพระองค์ก็จะทรงพระราชนิพนธ์ด้วยเหมือนกัน รวมทั้งได้มีรับสั่งถามความประสงค์ของสมาชิกว่าจะให้พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอย่างไร สมาชิกรู้ที่เคยได้อ่านหนังสือ พระราชกรณียานุสร จึงกราบทูลอาราธนาให้ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชกรณียานุสรอย่างย่อ ๆ พอเป็นประโยชน์แก่สมาชิกรู้ทั้งปวง พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี 12 เดือนขึ้น

รูปแบบ ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพ จำนวน 20 บท

จุดมุ่งหมายในการแต่ง ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะแต่งเรื่องพระราชกรณียกิจ โดยพระราชประสงค์จะให้มีความรู้ พระราชประวัติไว้สำหรับพระนคร ทั้งนี้ตั้งพระราชหฤทัยว่า จะทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้ในเวลาว่างราชการไปทุก ๆ วัน จนกว่าจะสำเร็จตลอดเรื่อง ด้วยในสมัยนั้น พระราชธุระในราชการต่าง ๆ อันมีประจำวันยังมีไม่มาก จึงมีเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้ แต่ต่อมาเมื่อทรงพระราชดำริจัดการบ้านเมืองมากขึ้น เวลาว่างสำหรับทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมีน้อยลงทุกที จนที่สุดต้องหยุดทรงพระราชนิพนธ์ด้วยความจำเป็น พระราชกรณียานุสรจึงไม่จบตลอดเรื่อง ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ได้เฉพาะเกริ่นนำเท่านั้น

เนื้อเรื่อง ขึ้นต้นด้วยบทไหว้ครู บอกจุดประสงค์ในการแต่ง และอธิบายขอให้เทพบนชั้นฟ้า ช่วยรักษาอภิบาลแบบฉบับพระราชกรณียานุสรนี้ให้คงอยู่ตลอดไป อันเป็นลักษณะการเกริ่นนำเรื่องและทรงพระราชนิพนธ์ค้างอยู่เพียงเท่านั้น

ตัวอย่างบทไหว้ครู

พุทฺโธ โย สุทฺธสฺสตาโน	อุตฺตมา ย วมุตฺติยา
จกฺขมา สทฺทญฺเยชฺช	ญาณณาปฺปปฏิปกฺคโล
องค์ใดใสสว่างแล้ว	สันดาน
ด้วยพระวิมุตติสาร	เสพย์สร้าง
ปรีชาจักมูชาญ	ชัดทั่ว ธรรมแฮ
ใครบ่เปรียบปูนอ้าง	ท่านด้วยปัญญา ฯ

อตุตฺสณฺหิตจาริ จ	คจฺจนาวิตถวาจโส
โลเกกฺขตฺตมสฺสตาโร	สกกฺกจฺจนฺต นมามิห ฯ
ประพตฺติเลือกแต่ล้วน	ปรมัตถ์
เผยพจน์เพียงบรรทัด	เทียบได้
เป็นเอกอุคมสัตถ์	สอนโลก
ขออนอบค่านับไหว	พระนั้นด้วยเศียร ฯ

การบอกบุญมุ่งหมายในการแต่ง

วรราชกรณฺยานุสฺ	สโร กิตฺเตสฺสสมนฺว
สุทฺทพฺพตฺตนิภาว	ปจฺจิมาชนฺติยิม ฯ
จักเรียบระเบียบเบื่อง	บวร
พระราชกรณฺยานุสร	สืบเชื้อ
เรียงเรื่องราวกิจถอน	เทียบเทียบ ไว้เนา
หวังจักอนุกุลเกื้อ	แก่ผู้ภายหลัง ฯ
ขถาปี ปจฺจิมโม สทฺโ	ชนกาโย สุโกวิโท
นิทฺทิจฺจฐาณิ กรณฺยานิ	สทฺทพฺพาการวิโรจน ฯ
ทุมชนชัคชาติเชื้อ	เมธา วิเสษ
จากเกิดภายหลังมา	มากผู้
พบฉบับแบบตำรา	ราชกิจ นี้นอ
ไพโรจน์เรื่องเรื่องรู้	รอบรู้ราวรบิล ฯ

ทำอริษฐาน ซึ่งเป็นโคลงบทสุดท้ายในบทพระราชนิพนธ์ที่ได้ทรงแต่งไว้ คือ

สรวมเดชเทเวศร์ถ้วน	เทวัญ
จวบจบพิมานสวรรค	ฟากฟ้า
จงช่วยภีบาลบรรณ	แบบฉบับ นีเฮย
ให้สถิตเนาเนินชา	ชั่วหล้าแห่งกลาย

โคลงภาพพระราชพงสาวดาร

เรื่องโคลงภาพพระราชพงสาวดารนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้เมื่อ พ.ศ. 2465 ว่า

"หนังสือโคลงภาพพระราชพงสาวดารนี้ เกิดขึ้นโดยพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงสาวดาร ให้ช่างเขียนรูปภาพ และโปรดฯ ให้กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ เมื่อยังไม่ได้รับกรม ทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพทั้งปวงนั้น ให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงสาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ รูปขนาดใหญ่ จำนวนโคลงรูปละ 6 บท รูปขนาดกลางและขนาดเล็กจำนวนโคลงรูปละ 4 บท การแต่โคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้าง โปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งสันตติบาทกลอนแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงสาวดารที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งนั้นมีจำนวน 92 แผ่น โคลงที่แต่งมีจำนวน 376 บทด้วยกัน สร้างสำเร็จเมื่อปีกุน พ.ศ. 2430

(โคลงภาพพระราชพงสาวดาร. 2530 : คำนำ)

รูปแบบ โคลงภาพพระราชพงสาวดาร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน 40 บท บอกเรื่องพงสาวดาร จำนวน 9 รูป

จุดมุ่งหมายในการแต่ง สันนิษฐานได้ว่า เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่กุลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ศิลปะและวรรณคดีของชาติ

เนื้อเรื่อง ในโคลงภาพพระราชพงสาวดาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายภาพพระราชพงสาวดาร 9 รูป ดังนี้

รูปที่ 1 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 สร้างกรุงศรีอยุธยา มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 10 พระศรีสุริโยทัยขาดคอช้าง มีโคลงประจำภาพ 6 บท

รูปที่ 19 พระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาเมือง มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 21 สมเด็จพระนเรศวรตามจับพระยาจีนจันตุ มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 22 สมเด็จพระนเรศวรทรงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 62 พระยาวชิรปราการกับทหาร 5 ม้า รบพม่า 30 ม้า มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 72 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เสด็จกลับจากเมืองเพชร มีโคลงประจำ
ภาพ 6 บท

รูปที่ 79 สี่ค่ายปีกกาพม่าที่เมืองทวาย มีโคลงประจำภาพ 4 บท

รูปที่ 86 อุปราชาภิเศก กรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรมพระราชวังบวรฯ มีโคลง
ประจำภาพ 4 บท

บทที่ 3

วิเคราะห์รูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ พระราชนิพนธ์บทร้อยกรองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การแต่งบทร้อยกรอง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุรูปแบบดังที่ ศรีอินทราวุธ หรือ อศนี พลจันทร์ ได้กล่าวไว้ว่า "ไม่มีกาพย์กลอนใดที่จะอุบัติขึ้นโดยปราศจากฉันทลักษณ์วิทยาได้" (ศรีอินทราวุธ. 2518: 5) ทั้งนี้ อศนี พลจันทร์ ได้ขยายความหมายของร้อยกรองและรูปแบบของฉันทลักษณ์ ไว้ว่า

ที่เรียกว่า โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนนั้นรวมตลอดถึงคำประพันธ์ที่รจนาขึ้น ไม่ว่ากลอนนั้นจะตามระเบียบแบบแผนที่มีไว้ให้แล้ว หรือตามระเบียบแบบแผนที่เกิดขึ้นเองใหม่ อันเป็นคำผูกประพันธ์ ที่มีลักษณะคล้องจองกับจังหวะ ฟังได้ดนตรี และมีรูปลักษณะถ้อยคำ อันจะจารึกลงไว้หรือไม่ก็ตาม เป็นรูปลักษณะทั้งคงาม แขนกายนาคู ทั้งมีเล่ห์กระเท่ห์ในรูปลักษณะแฝงอยู่

(อศนี พลจันทร์. 2518: 10)

โดยเหตุที่ร้อยกรองแต่ละชนิดย่อมมีรูปแบบของตัวเองโดยเฉพาะ เมื่อเราจะแต่งบทร้อยกรองประเภทใดก็จำเป็นต้องรู้จักแบบแผน และเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับรูปแบบของคำประพันธ์ชนิดนั้น ๆ รวมทั้งให้เหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหาด้วย ทั้งนี้เพื่อให้บทประพันธ์มีคุณค่าในทางวรรณศิลป์ ดังนั้น การวิเคราะห์บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาโดยจำแนกหัวข้อออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. รูปแบบของคำประพันธ์
2. กลวิธีในการประพันธ์
3. คุณค่าทางวรรณศิลป์

รูปแบบของคำประพันธ์

รูปแบบคำประพันธ์ หมายถึง ลักษณะบังคับในการประพันธ์บทร้อยกรองชนิดต่าง ๆ ซึ่งจำแนกออกได้เป็นลักษณะใหญ่ ๆ คือ

- บังคับคณะ ได้แก่ การบังคับจำนวนคำเป็นวรรค เป็นบาท และเป็นบท

- บังคับสัมผัส ได้แก่ ลักษณะกล่องทองโดยเสียงสระ เป็นสัมผัสสระ คือ การใช้คำที่มีสระรูปเดียวกัน ถ้ามีตัวสะกดต้องอยู่ในมาตราเดียวกัน

- บังคับคำกรุ คำสุห มีใช้เฉพาะในฉันท

- บังคับคำเอกคำโท หมายถึง รูปวรรณยุกต์เอกและรูปวรรณยุกต์โท มีใช้ในโคลงและร่าย เช่น โคลงสี่สุภาพ กำหนดให้มีรูปวรรณยุกต์เอก 7 แห่ง และรูปวรรณยุกต์โท 4 แห่ง คำตายใช้แทนคำเอกได้ คำโทที่นำมาเขียนใหม่ โดยใช้วรรณยุกต์เอก เรียกว่า เอกโทษ เช่น ไหมว ใช้เป็น ไม่ คำเอก ที่นำมาใช้เป็นวรรณยุกต์โท เรียกว่า โทโทษ เช่น บ่อ่ง ใช้เป็น หย่อง เป็นต้น

- คำขึ้นต้นคำลงท้าย คำประพันธ์ร้อยกรองบางประเภท กำหนดคำขึ้นต้นโดยเฉพาะ เช่น กลอนสักวา ขึ้นต้นด้วย สักวา และลงท้ายด้วย เอย กลอนคอกสร้อย ขึ้นต้นด้วยคำหลักสองคำใช้ "เอย" หรือ "เอ๋ย" คำนี้เป็นคำที่ 2 คำที่ 3 ใช้ซ้ำกับคำที่ 1 เช่น คอกเอ๋ย คอกสร้อย ถึคเอย ถึคถึง และลงท้ายด้วย เอย กลอนบทละคร มีบังคับคำขึ้นต้น มาจะกล่าวบทไป เมื่อนั้น บัดนั้น เป็นต้น

ลักษณะบังคับหรือฉันทลักษณ์ดังกล่าว ถือว่าเป็นความสำคัญอย่างหนึ่งในการประพันธ์บทร้อยกรองที่ผู้ประพันธ์ จะต้องรักษารูปแบบให้ตรงตามบัญญัติทางฉันทลักษณ์ รูปแบบคำประพันธ์ที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลายชนิด ดังนี้

1. โคลง

โคลง เป็นร้อยกรองที่มีวิธีการเรียงคำเข้าคณะโดยกำหนด คำเอก คำโท และสัมผัส โดยแบ่งออกเป็นชนิดใหญ่ ๆ ได้ 3 ชนิดคือ โคลงสุภาพ โคลงฉัน และโคลงโบราณ โคลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นเรื่องเฉพาะ โคลงที่รวมไว้กับคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทอื่น ๆ และโคลงที่มีแทรกอยู่ในพระราชหัตถเลขาต่าง ๆ รวมทั้ง ยังมีโคลงสุภาษิต โคลงเบ็ดเตล็ดที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานแก่บุคคลในโอกาสต่าง ๆ ด้วย โคลงที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้มี 13 เรื่อง คือ

- โคลงฉันเรื่องแห่โสกันต์
- โคลงพระราชพิธีเถื่อน้ำ แลคเชนทร์สวนาน
- โคลงพระราชกรณียานุสร
- โคลงร่ายพระนามพระราชโอรส และพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4
- โคลงเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จำนวน 8 ห้อง โคลง 224 บท

- โคลงภาพพระราชพงสาวดาร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำนวน 9

ภาพ 40 บท

- โคลงเลียบไฉ่ปะใหม่
- โคลงสุภาพนิลต่าง ๆ
- โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี
- โคลงราชประดิพัทธ พระราชทานแก่ท้าวภักทธารนุรักษ์ (เจ้าจอมเพิ่ม)
- โคลงนิราศ พระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
- โคลงนิราศท้าวสุกัศติการภักดี (นาก)
- ลิลิตนิทราชาคริต

รูปแบบคำประพันธ์ที่ปรากฏในโคลงดังกล่าว มีทั้งโคลงสุภาพ ได้แก่ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงกระทู้และโคลงสี่ฉันวิริมาลี ดังมีรายละเอียดดังนี้

1.1 โคลงสองสุภาพ เป็นโคลงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ในเรื่อง ลิลิตนิทราชาคริต ซึ่งมีปรากฏอยู่จำนวน 237 บท รูปแบบบังคับของโคลงสองสุภาพ มีดังนี้

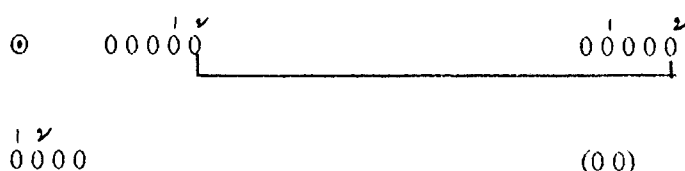
ก. คณะ โคลงสองสุภาพ 1 บท มี 3 วรรค วรรคที่ 1 และ 2 มีคำวรรคละ 5 คำ วรรคที่ 3 หรือวรรคสุดท้าย มีคำ 4 คำ และอาจมีคำสร้อย ได้อีก 2 คำ ตอนท้าย

ข. สัมผัส คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ 2

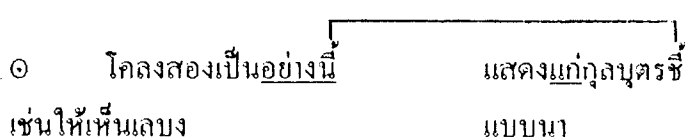
ค. คำเอก - โท โคลงสองสุภาพบังคับกับรูปวรรณยุกต์เอก 3 แห่ง รูปวรรณยุกต์โท 3 แห่ง ตำแหน่งบังคับกับรูปวรรณยุกต์เอก สามารถใช้คำตายแทนได้

ง. คำสร้อย โคลงสองสุภาพสามารถมีคำสร้อยได้ 2 คำ หรือจะไม่มีก็ได้ แล้วแต่ผู้แต่งจะเห็นสมควร

แผนผังของโคลงสองสุภาพ มีดังนี้

ตัวอย่าง (ของโบราณ)

ลักษณะโคลงสองสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์ ตามแบบฉันทลักษณ์ที่นิยมกันมาแต่โบราณ ดังอย่างเช่น

๑ สิ่งสำคัญแห่งห้อม คนไผ่เฝ้าพร้อม

ดังนี้ใครมี

๑ ผิดที่กาหลิบทั เคยบมีสองแล้

สืบหลิแต่เพรง

กาลนา

๑ คนกลัวเกรงอ่อนน้อม ทุกสิ่งยศศักดิ์พร้อม

แนรู้ประจักษ์ตา

ดังนี้

๑ เราราชาแม่นแท้ ไปเคลือบแคลงเลยแล้

แต่นัต่อไป

อีกนา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 30)

๑ เวลาเสร็จเลิกแล้ว ต่างต่างอวยพรแล้ว

จูงพันภยัน

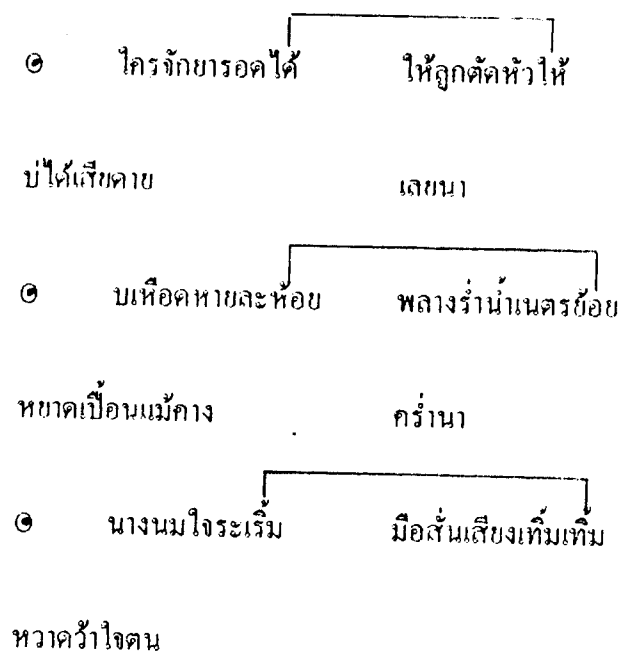
ตราขนา

๑ อยู่ค้ำยันเรียบร้อย จงอย่าหมองหมางน้อย

หนึ่งเท่าวันตาย

เทอญนา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 110)

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 147)

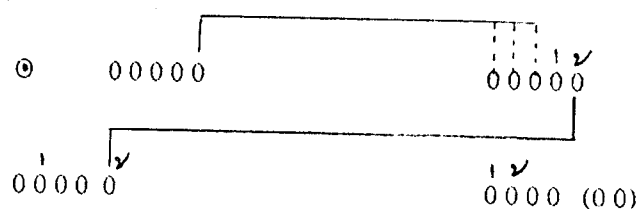
1.2 โคลงสามสุภาพ เป็นโคลงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์หรือยกทรง เรื่องลิลิตนิทราชาคริต มีปรากฏ จำนวน 65 บท รูปแบบบังคับของโคลงสามสุภาพ มีดังนี้

ก. คณะ โคลงสามสุภาพบทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคที่ 1-3 มีคำวรรคละ 5 คำ วรรคที่ 4 มีคำ 4 คำ รวมเป็น 19 คำ เดิมสร้อยในวรรคสุดท้ายได้อีก 2 คำ

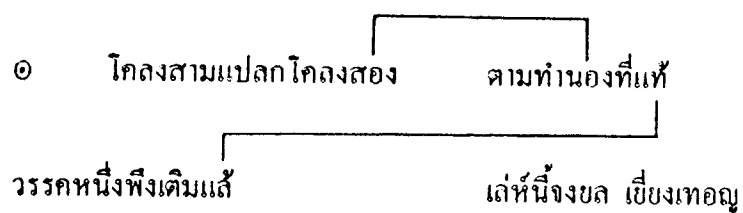
ข. สัมผัส คำที่ 5 วรรคที่ 1 ต้องสัมผัสกับคำที่ 1 คำที่ 2 หรือคำที่ 3 คำใดคำหนึ่งของวรรคที่ 2 และคำที่ 5 หรือคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำที่ 5 ของวรรคที่ 3

ค. คำเอก - โท โคลงสามสุภาพบังคับรูปวรรณยุกต์เอกและโท ในตำแหน่งตำแหน่งเดียวกับโคลงสองสุภาพ คือ บังคับคำเอก 3 แห่ง บังคับคำโท 3 แห่ง

แผนผังของโคลงสามสุภาพมีดังนี้

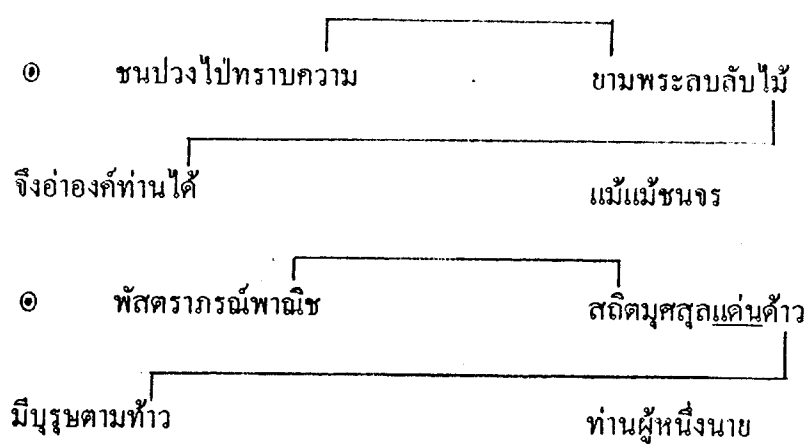

ตัวอย่าง (ของโบราณ)

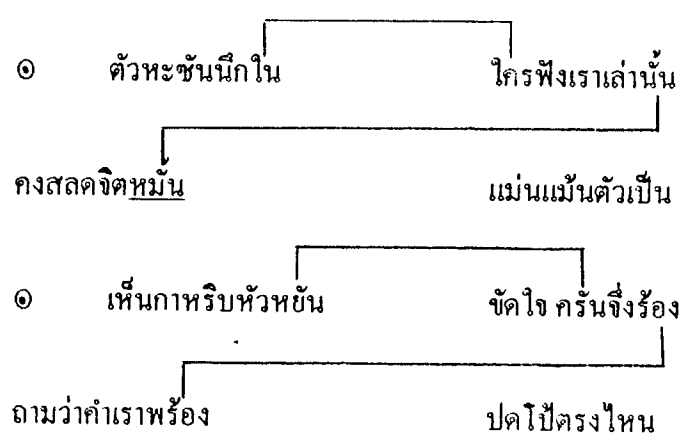
ลักษณะ โกลงสามสุภาพที่ปรากฏในลิลิตนิทราชาคริต มีลักษณะ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

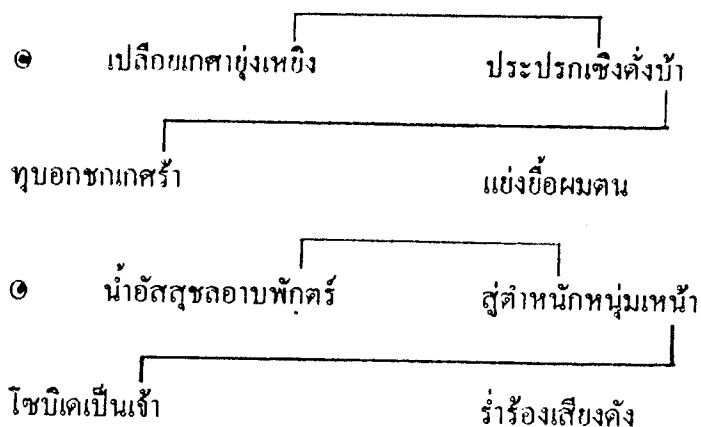
(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 7)

ตัวอย่างที่ 2

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 73)

ตัวอย่างที่ 3

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 119)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่า โคลงสามสุภาพพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเดินตามแบบที่นิยมกันมาแต่โบราณ เช่น ในตัวอย่างที่ 1 คำว่า "แค้นค้าว" ในตำแหน่งของ แคน เป็นตำแหน่งบังคับรูปวรรณยุกต์เอก พระองค์ก็ทรงเพิ่ม รูปวรรณยุกต์เข้าไปเพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์

คำว่า หมั่น ใน "จิตมั่น" จากตัวอย่างที่ 2 ตำแหน่งคำ "มั่น" เป็นตำแหน่งที่บังคับ รูปวรรณยุกต์โท พระองค์ก็ทรงใช้ โทโทษเพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะบังคับ

ส่วนในตัวอย่างที่ 3 เป็นตัวอย่างที่ ทรงพระราชนิพนธ์ได้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ที่ นิยมกันมาแต่โบราณ และตัวอย่างโคลงสามสุภาพทั้งหมดที่กล่าว เนื่องจากเป็นลักษณะของ ลิลิตจึงมีสัมผัสระหว่างบทเพิ่มเข้าไปด้วย

1.3 โคลงสี่สุภาพ เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ในบทร้อยกรองของพระองค์มากที่สุด รูปแบบบังคับของโคลงสี่สุภาพมีลักษณะ ดังนี้

ก. คณะ โคลงหนึ่งมี 4 บรรทัด บรรทัดหนึ่งเรียกว่า บทหนึ่ง รวมเป็น 4 บาท นับเป็นหนึ่งบทหรือหนึ่งโคลง บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้ามีวรรคละ 5 คำ วรรคหลังของบาทที่ 1, 2 และ 3 มีวรรคละ 2 คำ วรรคหลังของบาท 4 มี 4 คำ รวม 30 คำ

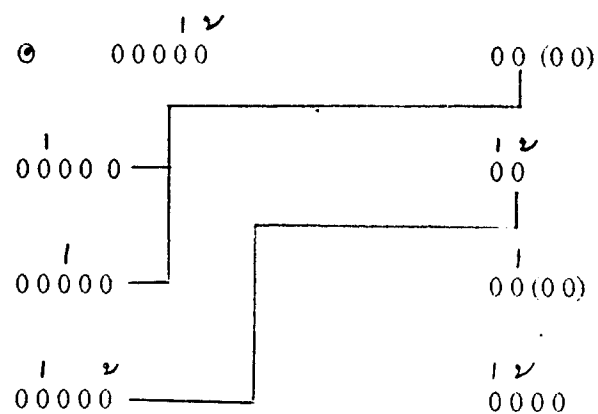
ข. สัมผัส คำสุดท้ายของบทแรกส่งสัมผัสไปยังคำที่ 5 ของบาทที่ 2 และบาทที่ 3 คำสุดท้ายของบาทที่ 2 ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 5 ของบาทที่ 4

ค. คำเอก - โท บังคับรูปวรรณยุกต์เอก 7 แห่ง วรรณยุกต์โท 4 แห่ง

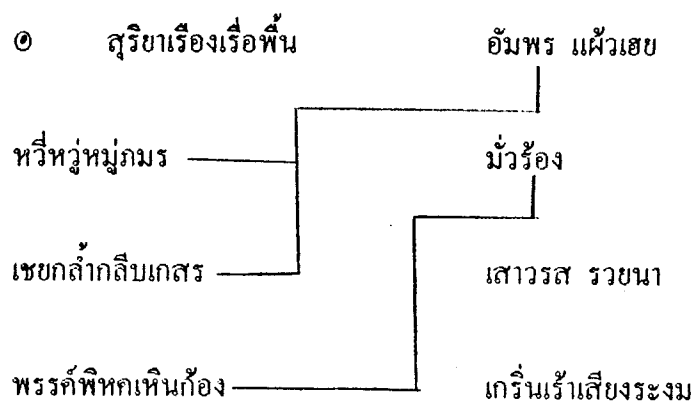
ง. คำสร้อย อาจมีคำสร้อยได้บาทละ 2 คำ ในห้าบาทที่ 1 และ 3

โดยทั่วไป โกลงในแต่ละบทไม่ต้องทอดรับสัมผัสกัน เว้นแต่เข้าลิลิต ถ้าท้ายโกลงจึงต้องทอดสัมผัสไปยังคำในบาทแรกของโกลง หรือคำประพันธ์ร้อยกรองถัดไป

แบบแผนบังคับกับโกลงสี่สุภาพ

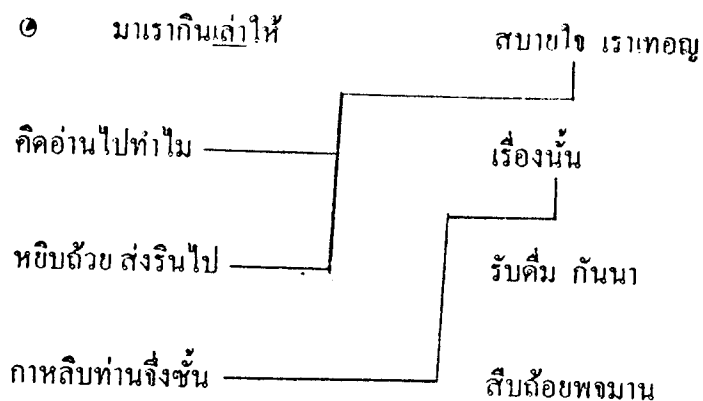

ตัวอย่างที่ 1

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 18)

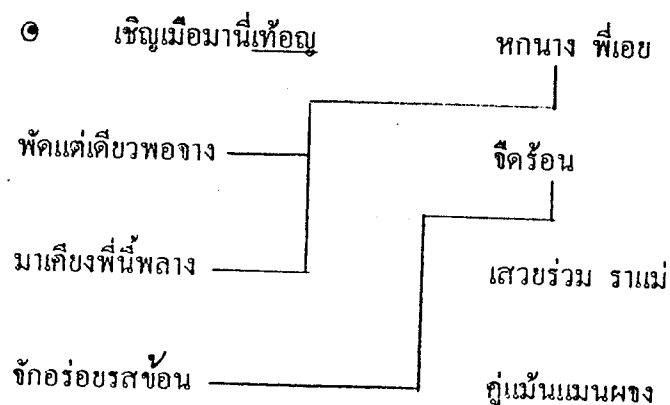
ตัวอย่างที่ 2

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 79)

ตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า คำว่า "เล่า" ในตำแหน่งของคำเอก หมายถึง "เหล้า" พระองค์ทรงใช้เอกโทษ เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์

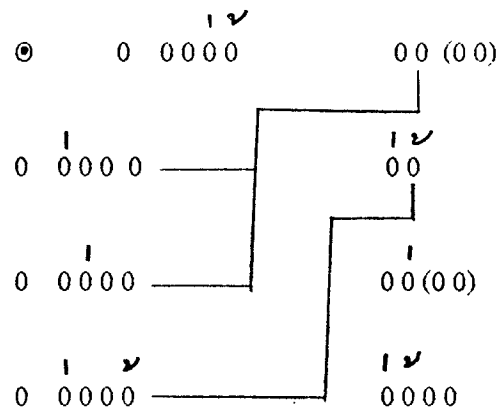
ตัวอย่างที่ 3

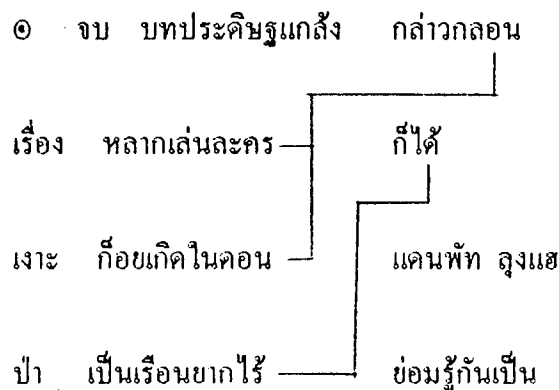
(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 32)

คำว่า "เทอญ" ตำแหน่งคำโทในบาทที่หนึ่งคือ "เทอญ" เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์จึงทรงใช้โทโทษ

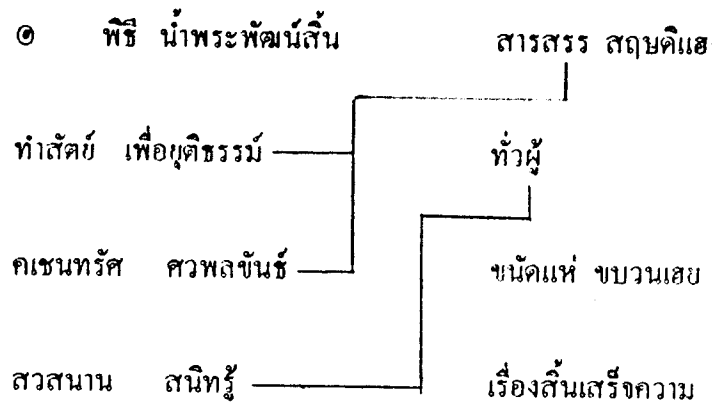
1.4 โคลงกระทู้ โคลงสี่สุภาพกระทู้ คือ โคลงที่กำหนดคำเป็นหลักสำหรับแต่งไว้ก่อนแล้ว จึงแต่งตามความหมายที่กำหนดไว้นั้น การแต่งโคลงกระทู้เป็นการแต่งที่ยากกว่าโคลงสี่สุภาพ ธรรมดา เพราะจะต้องแต่งไปตามความหมายของกระทู้นั้นๆ คำที่ใช้เป็นกระทู้จะเขียนเรียงกันอยู่ข้างหน้า เว้นระยะห่างเล็กน้อย พอให้เห็นว่าเป็นกระทู้ คำกระทู้มีตั้งแต่ บาทละหนึ่งคำถึงบาทละสี่คำ โคลงกระทู้พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในโคลงกระทู้สุภาษิต ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2420 จำนวน 10 บท ในลิลิตนิทราชาคริต 2 บท โคลงพระราชพิธีถือน้ำแล่นขนทรวงสวนาน 1 บท โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี 1 บท และบทละครเรื่องเงาะป่าอีก 1 บท รวม 15 บท พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ถูกต้องตามฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับโคลงประเภทอื่น ๆ ซึ่งลักษณะบังคับของโคลงกระทู้ ทั้งบังคับคณะ สัมผัส และคำเอกโท จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของโคลงสี่สุภาพทุกประการดังแบบแผนบังคับดังนี้

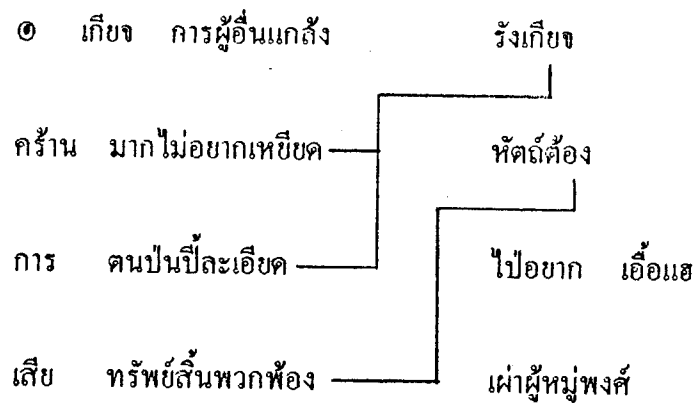
ตัวอย่าง โคลงกระทู้พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังต่อไปนี้

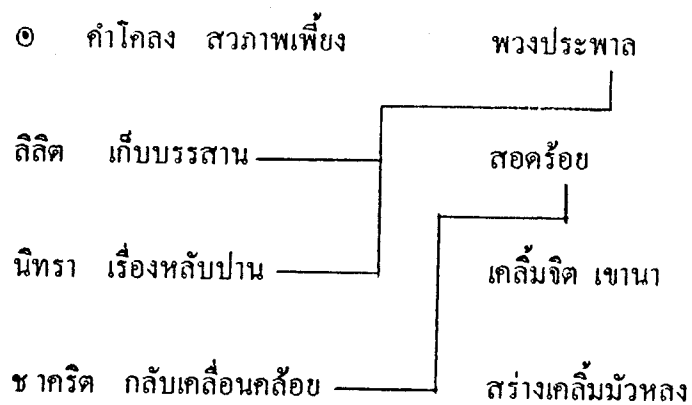
(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 141)

(โคลงพระราชพิธีถือน้ำแลกเชนทร์สวสนาน. 2457: 89)

(โคลงกระฐ์สุภาษิต. 2517 : 187)

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 165)

1.5 โกลงสี่คันวิวิธมาลี เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีปรากฏในโกลงคัน พระราชนิพนธ์ให้โกลงคัน จำนวน 92 บท โกลงสี่คันวิวิธมาลี คือ โกลงสี่คันที่ไม่บังคับสัมผัสเอก ระหว่างคำท้ายบาท 3 กับคำที่สี่วรรคต้นของบทถัดไป ฉันทลักษณ์ของโกลงสี่คันวิวิธมาลี มีดังนี้

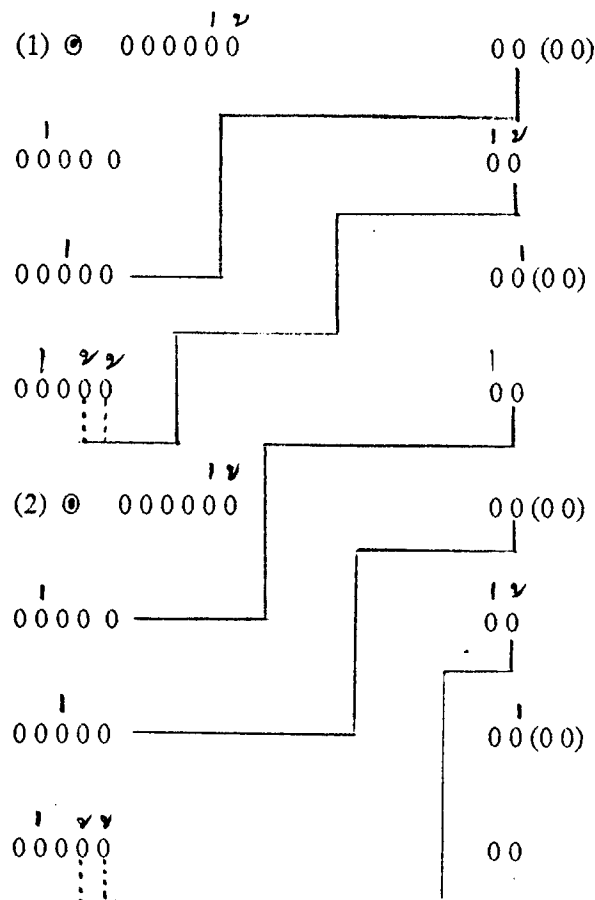
ก. คณะ 1 บท มี 4 บาท 1 บาทมี 2 วรรค วรรคหน้ามี 5 คำ วรรคหลังมี 2 คำ และอาจมีคำสร้อย 2 คำ ท้ายบทที่ 1 และบาทที่ 3

ข. สัมผัส มีสัมผัสจากคำสุดท้าย บาทที่ 1 สัมผัสไปยังคำที่ 5 ของบาทที่ 3 และคำสุดท้ายของบาทที่ 2 สัมผัสไปยังคำที่ 4,5 ของบาทที่ 4 เส้นสัมผัสสำคัญคือ เส้นสัมผัสระหว่างบท จากคำสุดท้ายของบทหน้า สัมผัสไปยังคำที่ 5 ของบาทที่ 2 ในบทต่อไป

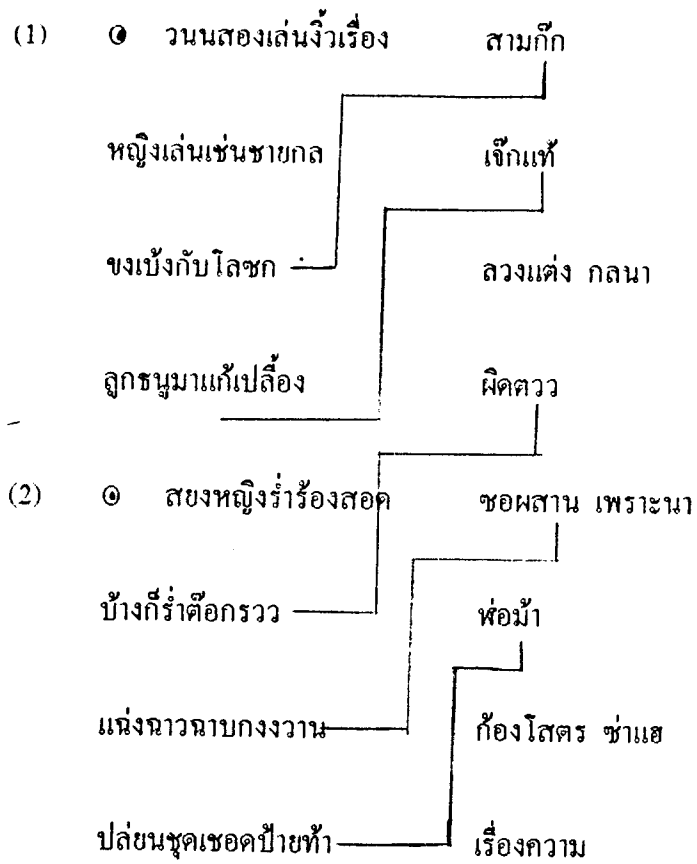
ค. คำเอกโท บังคับคำเอก 7 แห่ง คำโท 4 แห่ง และบาทที่ 3 ดังแบบแผนบังคับดังนี้

ง. คำสร้อย อาจมีสร้อย 2 คำ ได้ที่ บาทที่ 1 และบาทที่ 3 ดังแบบแผนคำบังคับดังนี้

แบบแผนบังคับโกลงสี่คันวิวิธมาลี

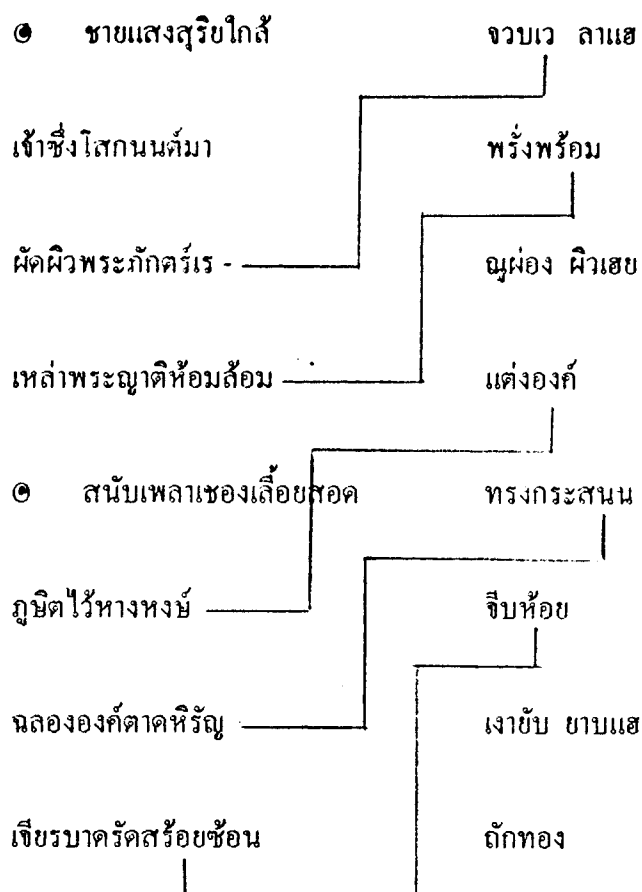

ตัวอย่าง

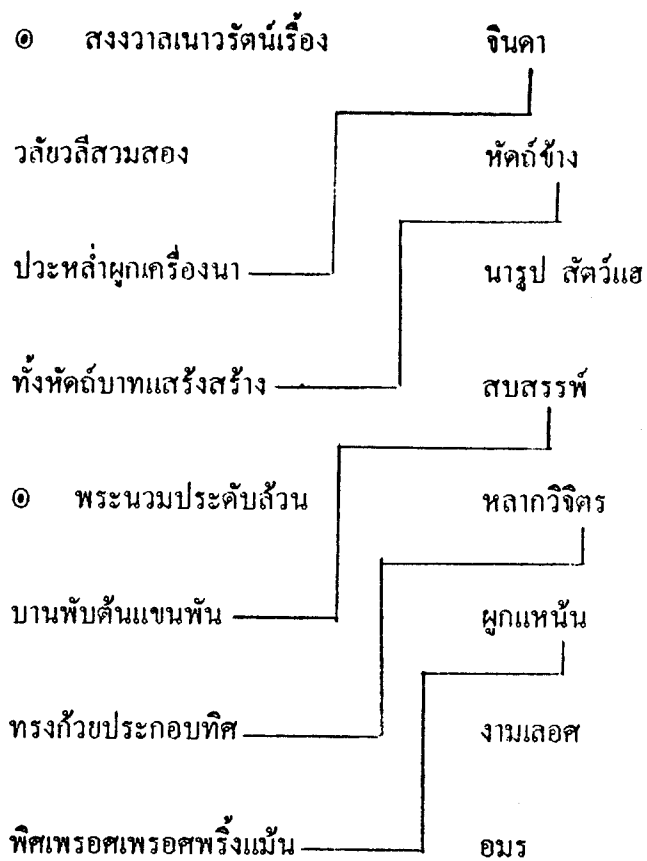

(โคลงต้นพระราชพิธีแห่โสกันต์ 2457 : 109)

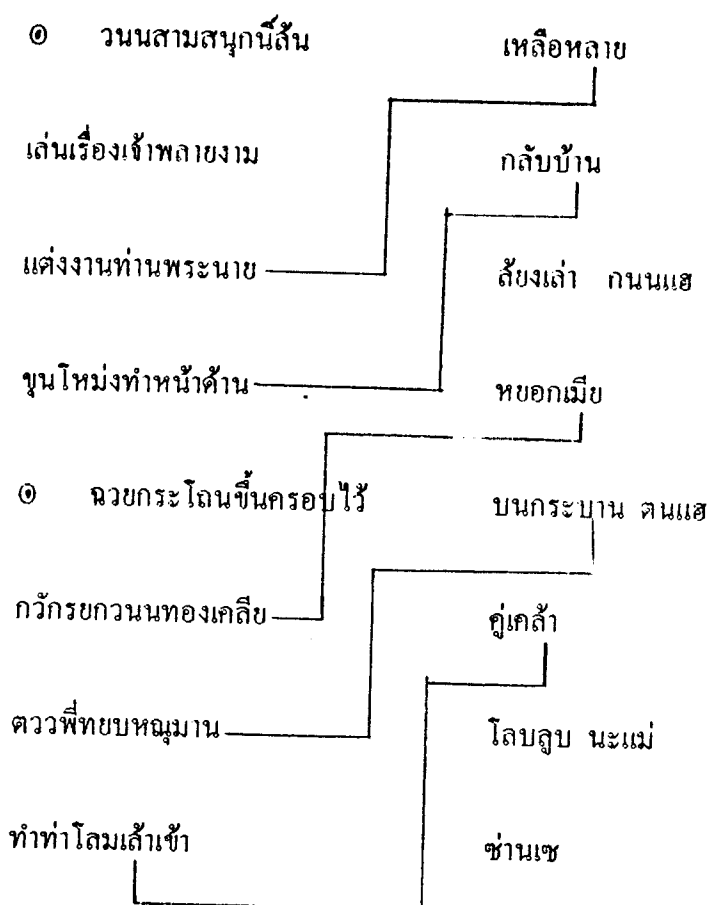
โคลงสี่ด้นวิริยมาลี ที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ตามรูปแบบที่นิยมกันมาแต่โบราณดังนี้

(โคลงคั่นพระราชพิธีแห่โสกันต์.2457: 93)

(โคลงฉันพระราชนิพนธ์ให้โสกันต์. 2457 : 94)

(โคลงฉันท์พระราชพิธีแห่โสกันต์ 2457 : 109)

จากตัวอย่างจะเห็นว่า พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โคลงฉันท์วิจิตรมาลี ตามแบบฉันทลักษณ์ที่นิยมมาแต่โบราณในตำแหน่งคำเอกและคำโท ทรงใช้เอกโทและโทโทษ เมื่อหาคำเอกคำโทไม่ได้เช่น แหน่น (แน่น) และ เล้า (เหล้า) ทั้งนี้เพื่อให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ เป็นต้น

2 กลอน

กลอน เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองที่บังคับฉันทะ จังหวะ และสัมผัส ถือเป็นคำประพันธ์ที่แต่งง่ายและเป็นที่นิยมแพร่หลาย บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นกลอน ได้แก่ กลอนโคธิ์ชิมทราบ กลอนนารีรมย์ ตามเสด็จ ไทรโยค บทละครเรื่องวงศเทวราช และบทละครเรื่องเงาะป่า เรื่องต่างๆ ที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกลอนนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างออกไปตามชนิดของกลอน เช่น จำนวนคำในแต่ละวรรค คำขึ้นต้น คำลงท้าย จังหวะ และสัมผัสของบทกลอน ผู้เชี่ยวชาญทางร้อยกรองจึงแบ่งกลอนออกเป็นชนิดต่างๆ แตกต่างกันไป ผู้วิจัย จะแบ่งชนิดของกลอนตามคำราชอง ก้าชัย ทองหล่อ (2515 : 570 - 571) ซึ่งแบ่งกลอนออกเป็น 3 ชนิด สรุปได้ดังนี้

ก. กลอนสุภาพ หรือกลอนหลัก คือกลอนที่ใช้ถ้อยคำและทำนองเรียบ ๆ แบ่งออกเป็น 4 ชนิด คือ กลอนหก กลอนเจ็ด กลอนแปด และกลอนเก้า

ข. กลอนล่านา คือ กลอนที่ใช้ขับสวด หรือร้องให้มีทำนองต่าง ๆ กัน แบ่งออกเป็น 5 ชนิด คือ กลอนละคร กลอนลักวา กลอนเสภา กลอนคอกสร้อย และกลอนขับร้อง

ค. กลอนตลาด คือ กลอนผสมหรือกลอนกละไม่กำหนดคำตายตัวเหมือนกลอนสุภาพ บทกลอนบทหนึ่งอาจมีจำนวนคำวรรค 7 คำบ้าง 8 คำบ้าง 9 คำบ้าง คือเอากลอนสุภาพหลายชนิดมาผสมกันนั่นเอง เป็นกลอนที่นิยมใช้ในการขับร้องและร้องแก้กันทั่ว ๆ ไป แบ่งออกเป็น 4 ชนิดคือ กลอนเพลงยาว กลอนนิราศ กลอนนิยาย และกลอนเพลงปฏิพากย์

รูปแบบของกลอนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ จำแนกได้ดังนี้

2.1 กลอนสุภาพ เป็นรูปแบบของกลอนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นจำนวนน้อย และปรากฏใช้เฉพาะกลอนแปด โดยแทรกไว้ในส่วนต้นเรียกว่า "คำเริ่ม" ในกลอนบทละครเรื่อง เงาะป่า จำนวน 7 บท แทรกไว้ในส่วนท้าย เพื่อบอกมูลเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง เงาะป่า 2 บทและบทละครเรื่อง วงศ์เทเวศราชอีก 14 บท ลักษณะบังคับทางด้านรูปแบบของกลอนแปดประกอบด้วย

ก. คณะของกลอน จัดเป็นบท ๆ และบทหนึ่ง ๆ มี 2 บาท เรียกว่า บาทเอก กับบาทโท แต่ละบาทจะมี 2 วรรค คือ บาทเอก มีวรรคสดับหรือวรรคสลับกับวรรครับ บาทโทมีมีวรรครองกับวรรคส่ง

จำนวนคำในแต่ละวรรคของกลอนแปด จะใช้คำ 8-9 คำ แต่นิยม 8 คำ หากใช้ 9 คำ ต้องเป็นคำเสียงสั้น เช่น คำอักษรนำเป็นต้น

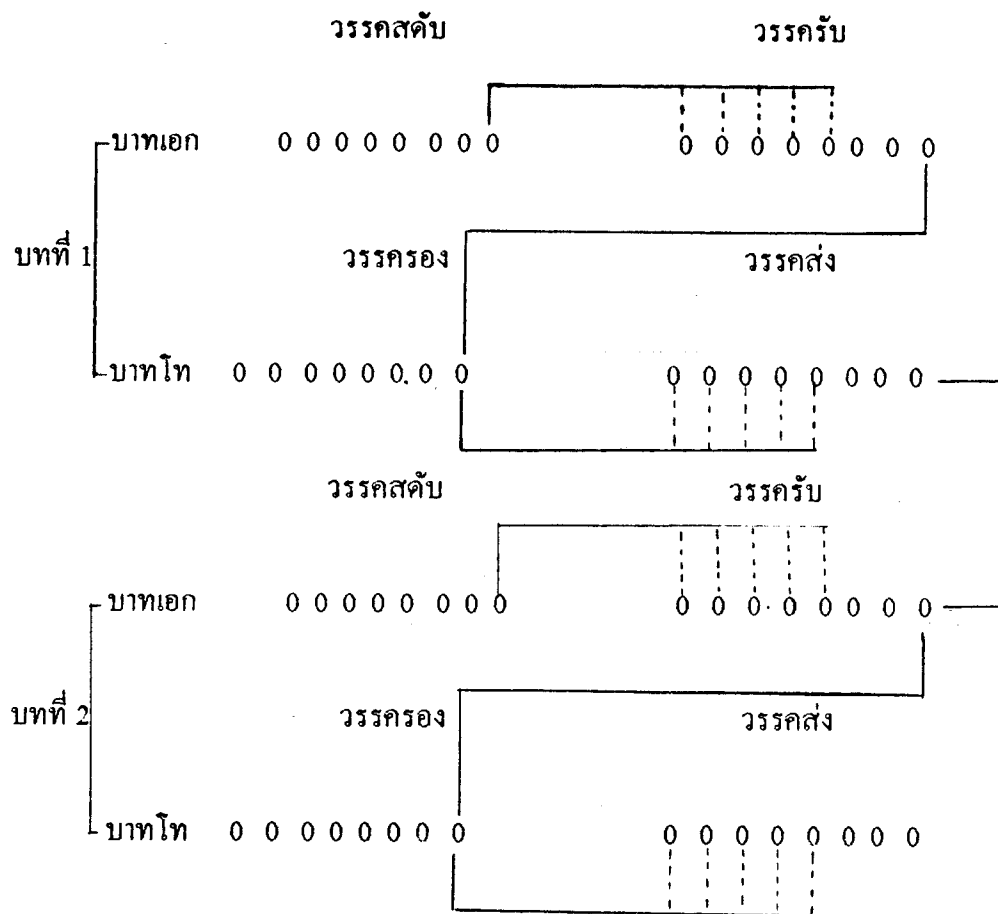
ข. สัมผัส คือ การใช้เสียงที่คล้องจองกัน สัมผัสบังคับของกลอนเรียกว่า สัมผัสนอกต้องเป็นสัมผัสสระมีกำหนดดังนี้

- สัมผัสคู่ที่ 1 ได้แก่ คำสุดท้ายของวรรคสดับ ส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของ 2 จังหวะแรก คือ คำที่ 1,2,3 และ 4,5 ของวรรครับ การแบ่งจังหวะของกลอนแปดแบ่งเป็น 3 จังหวะ กำหนดเป็น 3 - 2 - 3 หรืออาจเป็น 3 - 3 - 3 ถ้ามี 9 คำ

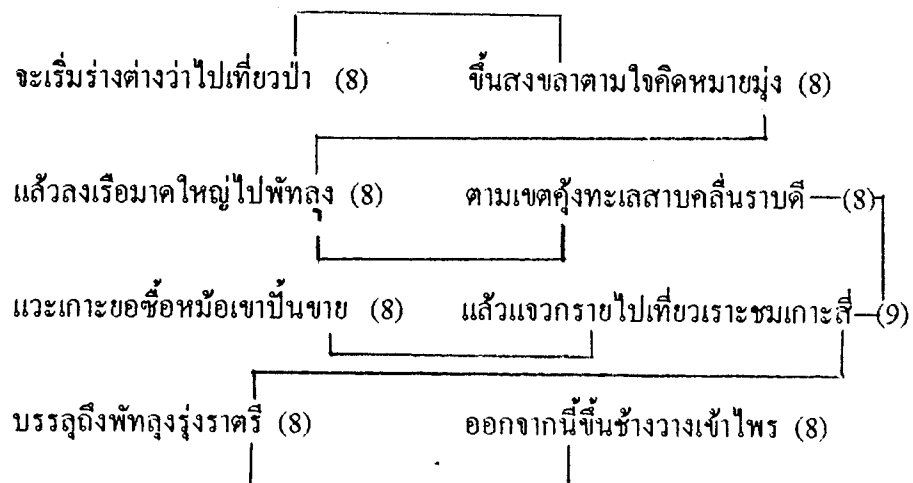
- สัมผัสคู่ที่ 2 ได้แก่ คำสุดท้ายของวรรครับ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครอง

- สัมผัสคู่ที่ 3 ได้แก่ คำสุดท้ายของวรรครอง ส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของ 2 จังหวะแรกของวรรคส่ง

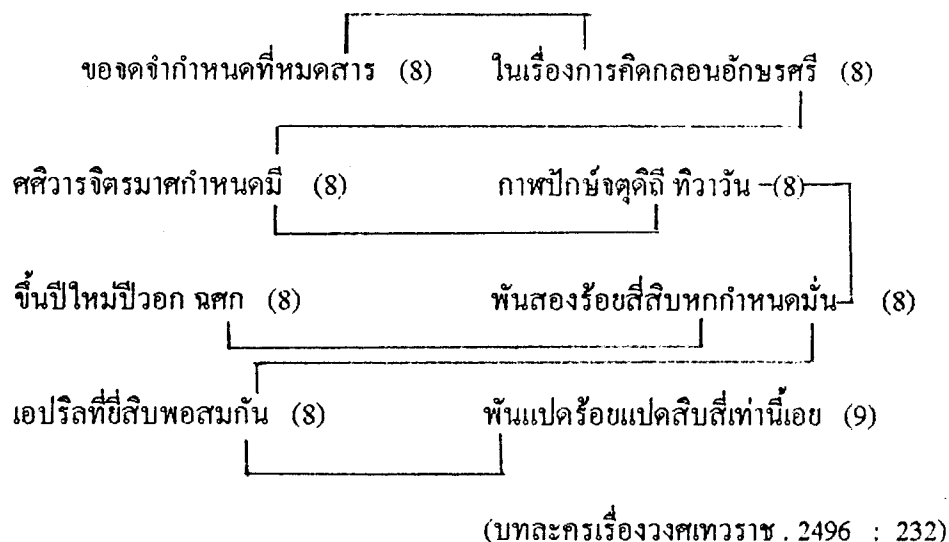
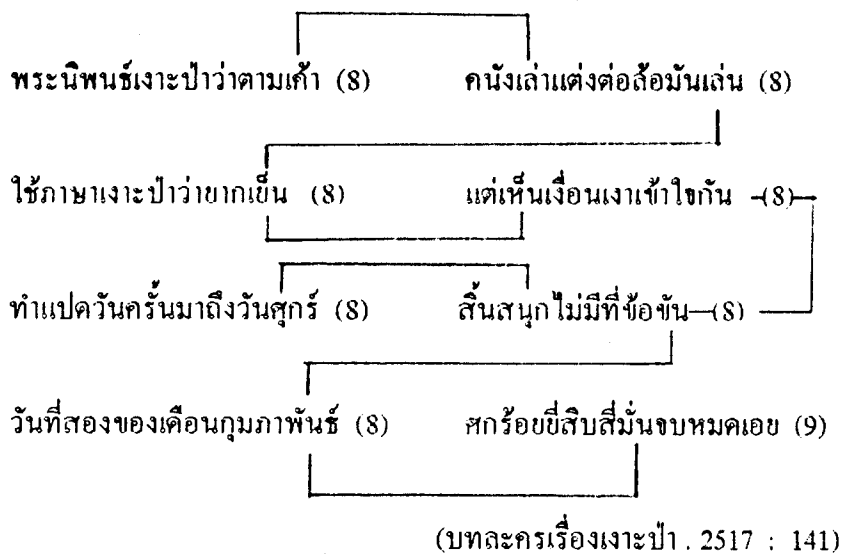
- สัมผัสระหว่างบท หากแต่งกลอนตั้งแต่ 2 บทขึ้นไป ต้องมีสัมผัสระหว่างบท กำหนดบังคับไว้คือ คำสุดท้ายของบทหน้า อันได้แก่ คำสุดท้ายของวรรคส่ง ต้องส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครับของบทต่อไป ดังแบบแผนผังลักษณะบังคับ ดังนี้

ลักษณะกลอนแปด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรักษารูปแบบตาม บังคับทางฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(บทละครเรื่องเงาะป่า . 2517 : 19)

2.2 กลอนบทละคร เป็นกลอนลำนำที่แต่งขึ้นสำหรับแสดงละคร มีลักษณะ บังคับ ดังนี้

ก. บังคับคณะและสัมผัส กลอนบทละครมีลักษณะของจำนวนคำในแต่ละวรรค เป็นกลอนผสมหรือกลอนคละ คือ มีจำนวนคำในแต่ละวรรคไม่เท่ากัน ก็ได้ตั้งแต่วรรคละ 6 - 9 คำ แต่ที่นิยมมักเป็น 6 หรือ 7 คำ เพราะเข้าจังหวะและทำนองร้องได้ดี การแบ่งเป็นบาทเป็นบท และเป็นวรรคมีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพทั่วไป

ข. บังคับสัมผัส มีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพหรือกลอนหลักทั่วไป เช่นกัน อันได้แก่ จำนวนคำในกลอนบทละครเป็นกลอนผสม ดังนั้น ถ้าวรรคใดมีจำนวนคำเข้า รูปแบบของกลอนสุภาพประเภทใดก็ให้ใช้สัมผัสตามจังหวะ และหลักเกณฑ์ของกลอนสุภาพ ประเภทนั้นๆ เช่น จำนวนคำในวรรคมี 6 - 7 เป็นหลัก ก็จัดช่วงจังหวะเป็น 2 - 2 - 2, 2 - 2 - 3, 2 - 3 - 2 และ 3 - 2 - 2 ส่วนในวรรคใดที่มี 8 คำ จัดเป็นแบบ 3 - 2 - 3 และ 9 คำ จัดเป็นแบบ 3 - 3 - 3 เป็นต้น

การส่งสัมผัส คำสุดท้ายของวรรคดับหรือสลับ ส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของสองจังหวะแรกของวรรครับ คำสุดท้ายของวรรครับ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครอง คำสุดท้ายของวรรครองส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งของสองจังหวะแรกของวรรคส่ง รวมทั้งต้องมีสัมผัสระหว่างบทคือ คำสุดท้ายของบทหน้า อันได้แก่ คำสุดท้ายของวรรคส่งต้องส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรครับในบทต่อไปด้วย

ก. บังคับขึ้นต้น กลอนบทละครมีกำหนดลักษณะบังคับเฉพาะของคำขึ้นต้นบทไว้ด้วย คำขึ้นต้นนี้ไม่จำเป็นจะต้องมีจำนวนคำครบวรรค เช่น อาจมีเพียง 2 คำก็ได้ และคำขึ้นต้นบทนี้จะใช้แทนวรรคสลับได้ทั้งวรรค และแม้จะมีจำนวนคำน้อย ผู้ร้องต้นบทก็จะร้องเอื้อนให้ยาวเข้าจังหวะกับวรรคต่อไปด้วย คำขึ้นต้นที่ใช้ในกลอนบทละครจะมีหลายอย่างเช่น "มาจะกล่าวบทไป" มักใช้สำหรับขึ้นต้นเรื่อง หรือกล่าวถึงเรื่องที่แทรกเข้ามา "เมื่อนั้น" ใช้ขึ้นต้นกล่าวถึงผู้มียศสูงเช่น กษัตริย์ มเหสี หรือผู้ใหญ่ในที่นั้น ๆ "บัดนั้น" ใช้ขึ้นต้นสำหรับผู้ย่อย ซึ่งมีผู้ใหญ่อยู่เหนือกว่า คำเหล่านี้ไม่ต้องส่งสัมผัส บางครั้งกลอนบทละครจะมีคำขึ้นต้นแบบกลอนคอกสร้อย คือใช้คำว่า "เอ๋ย" คั่นเป็นคำที่ 2 ซึ่งมักจะใช้พรรณนาในความที่กล่าวพรรณนาชมสิ่งของต่างๆ เช่น ม้าเอ๋ยม้าเทศ รถเอ๋ยรถทรง น้องเอ๋ยน้องรัก ฯลฯ คำขึ้นต้นชนิดนี้จะต้องมีสัมผัสเชื่อมรับในวรรคต่อไปด้วย

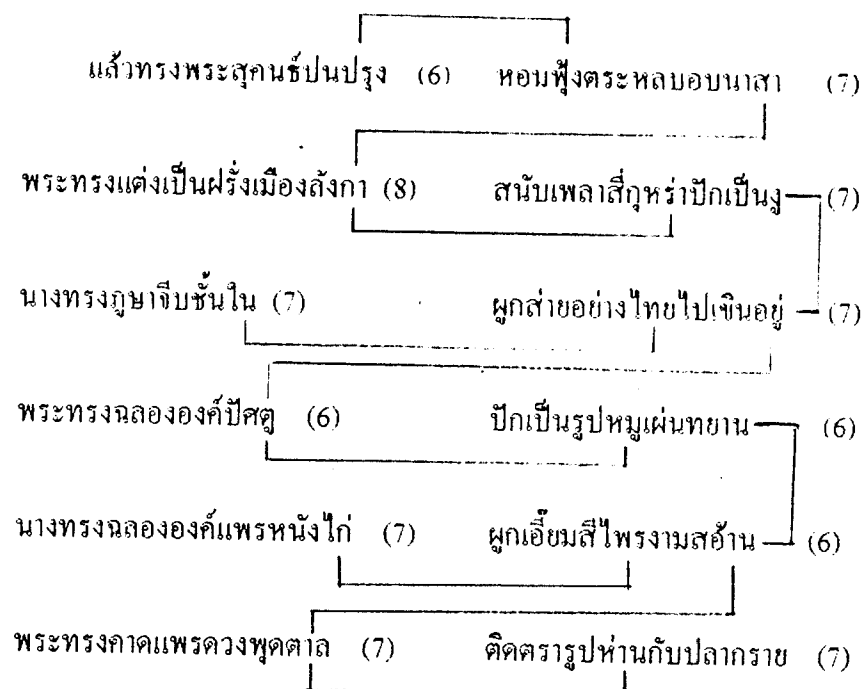
กลอนบทละคร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นบทละครที่ไม่ได้ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อใช้ในการแสดง เป็นแต่เพียงกลอนบทละครที่พระราชนิพนธ์เพื่อแก้เบื่อแก้รำคาญในระหว่างทรงประชวร เช่น บทละครเรื่องวงศเทวราช ทรงพระราชนิพนธ์ขณะทรงประชวร เมื่อปีวอก พ.ศ. 2427 เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงล้อบทละครเรื่องวงศเทวราช ของขุนจบพลรักษ์และทรงนำเรื่องขบขันต่าง ๆ อันมีตัวบุคคลจริงในสมัยนั้นแทรกเข้าไว้ พระราชนิพนธ์แล้วเสร็จในเวลา 43 วัน ครั้นหายประชวรก็เลิก บทละครเรื่องเงาะป่า ทรงพระราชนิพนธ์ขณะพักฟื้นจากการประชวร พ.ศ. 2449 ใช้เวลาพระราชนิพนธ์ 8 วัน บทละครทั้ง 2 เรื่อง แม้เรื่องหนึ่งจะเป็นเรื่องล้อทำนองบทละครตลก อีกเรื่องหนึ่ง เป็นบทละครชีวิตในลักษณะที่ขบขัน และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์คำนำในบทละครเรื่องเงาะป่าไว้ว่า "หนังสือนี้ไม่ได้ตั้งใจที่จะแต่งให้ถูกถ้วน และไม่ตั้งใจจะเดินตามแบบ . . ." (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2517 : 2) มูลเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องวงศเทวราช พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

ไม่ตั้งใจไปทางไหนเป็นจำเพาะ ไม่เตรียมกลอนจะให้เพราะฟังเหมาะสม
มันนึกหลอมาอย่างไรไปตามเพลง วังปะเลงปะเลงตามเรื่องเดิม

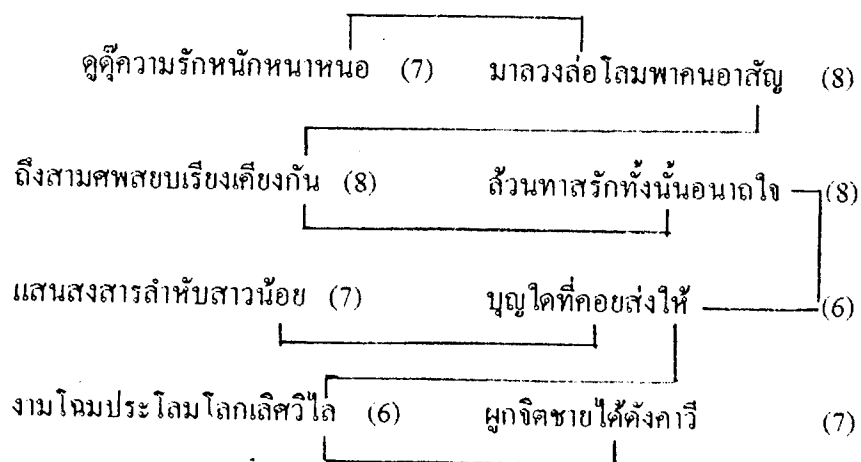
(บทละครเรื่องวงศเทวราช, 2469 : 232)

แต่รูปแบบคำประพันธ์ก็ยังคงรักษาให้ถูกต้องตามลักษณะที่เป็นที่นิยมกันมาแต่ดั้งเดิม คือ

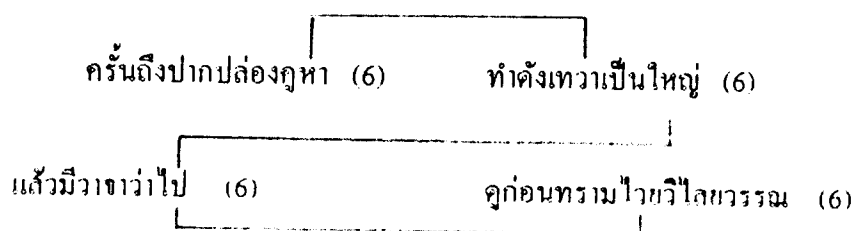
ก. จำนวนคำและสัมผัส กลอนบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะคงลักษณะวรรคละ 6-9 คำ สัมผัสก็เป็นไปตามแบบกลอนหลักหรือกลอนสุภาพแต่ละประเภท ซึ่งมักจะอยู่ใน 2 ช่วงจังหวะแรก ดังตัวอย่าง

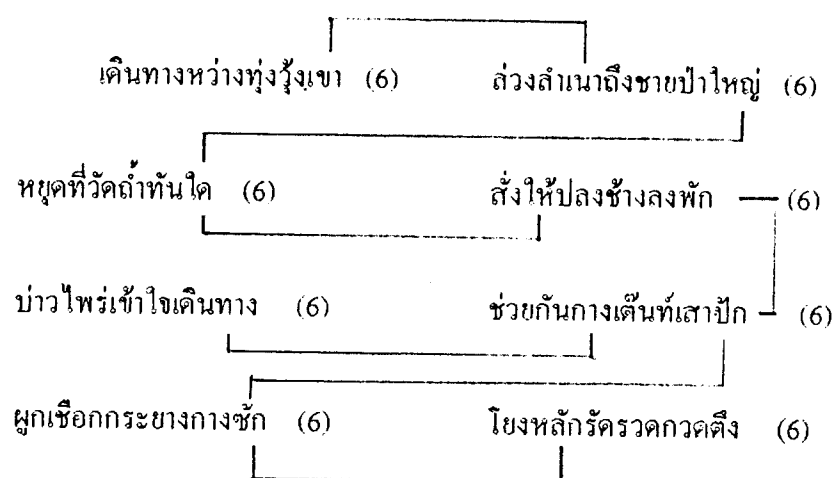
(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 8)

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 120)

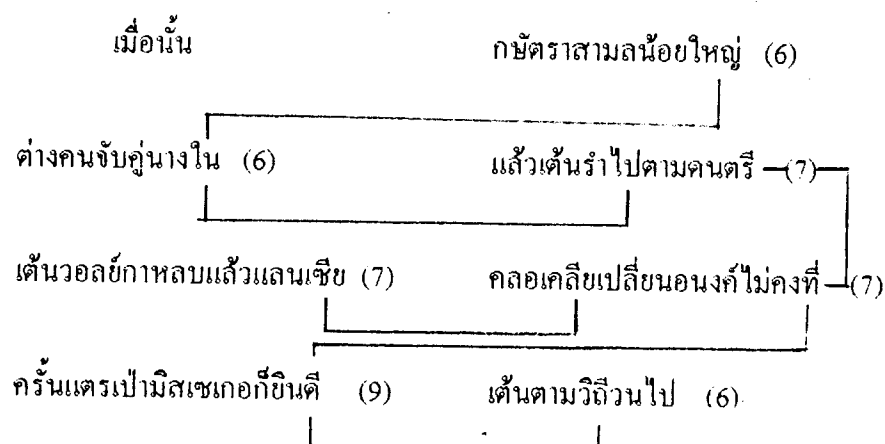

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 138)

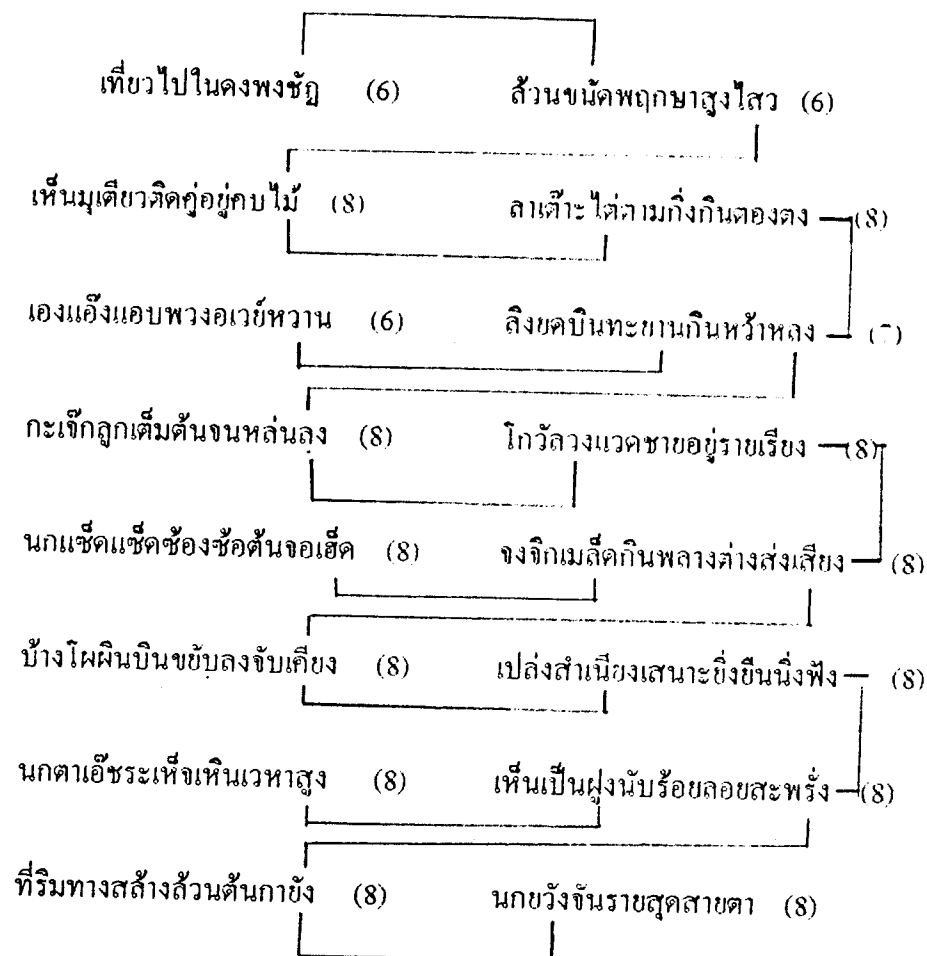

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 130)

แม้จะทรงแทรกภาษาต่างประเทศ หรือภาษาเงาะลงไป ในบทกลอนก็ยังคงรูปแบบบังคับ
ฉันทลักษณ์อย่างเด่นชัด ดังตัวอย่าง เช่น

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 13- 14)

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 21)

ข. คำขึ้นต้น ที่ทรงใช้มีลักษณะดังนี้

- ใช้ "มาจะกล่าวบทไป" เป็นคำด้นบท

มาจะกล่าวบทไป	ถึงเด็กน้อยคนงกนขยัน
อยู่ทับแทบป่าพนาวัน	ชายเขตขันท์พัทลุงพารา
บิดามารดาก็หาไม	คำขาวต้องไฟดับสังขาร์
นางควากหอบคั่นสิ้นชีวา	อยู่ด้วยเซษฐาชื่ออ้ายแคะ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 19)

- ใช้ "มาจะกล่าวบทไป" ที่กล่าวถึงเรื่องที่แทรกเข้ามา

มาจะกล่าวบทไป
เสด็จออกอยู่กลางทเวา
บันทุกัมพลมณีที่ประทับ
แตกผัวะผะก้องคังค้องไฟ

ถึงสหสไนยเจ้าไตรตรึงศา
เกษมหาอัศรรยทันใด
กลายกลับเป็นประคัมคใหญ่
ถูกองค์เทพไทจับเต็มที.

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 41)

มาจะกล่าวบทไป
แต่ว่างเว้นเป็นมาหลายปีมา
เรรวนปวนป่วนกระสันจิต
ดาของลองหัวล้านว่าบรรลัษ

ถึงดาวงของเงาะป่า
อายุหกสิบห้าขว่องไว
เผื่อคิดจะมีเมียใหม่
นางถึงเมียไม่สู้แก่นัก

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 44)

- ใช้ "เมื่อนั้น" ขึ้นต้นกล่าวถึงผู้มียศสูง หรือผู้ใหญ่ในที่นั้น ๆ

เมื่อนั้น
เสด็จขึ้นบนรถทันใด

พระเจ้าโยเซฟเป็นใหญ่
เห็นชายหนุ่มใหญ่แปลกมา

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 32)

เมื่อนั้น
เห็นองค์พระราชสามี

นวลนางบุษบงมารศรี
ขึ้นบนเกษมณิตถึงไป

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 36)

เมื่อนั้น
รับราชเสาวณีด้วยพลัน

เทพเปื้อฤทธิ์แรงแข็งขัน
แล้วผาผันไปข้างมรรคา

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 48)

เมื่อนั้น
 สงสารสองแก้วพันทวี

ธรรมภาณมหาฤาษี
 พาเข้าภูมิด้วยชันบาน

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 71)

เมื่อนั้น
 กิดกรรชวณกนังเพื่อนรัก

ไม้ไผ่ใจคอหน่วงหนัก
 เก็บกิ่งสนหักมาเป็นกอง

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 23)

เมื่อนั้น
 ชื่นชมสมถวิลจินดา
 ภูซอบใจที่มึงให้อาหารนี้
 วิทยาอาคมโคโค

คอลชมมพลาฟุ้งทั้งสองว่า
 จึงมีวาจาตอบไป
 ใจดีหาใครไม่เหมือนได้
 จะสอนให้สมคิดไม่ปิดบัง

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 27)

- ใช้ "บัดนั้น" ขึ้นต้นสำหรับผู้มีผู้ใหญ่อยู่น้อยกว่า (ผู้มีผู้ใหญ่อยู่มากกว่า)

บัดนั้น
 จัดห้องเต็นท์เป็นสิงคลี

พระยาราชนุสรณ์ปักยี่
 จัดสีสุพันล้านเป็นมัน

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 7)

บัดนั้น
 พิศโฉมคงฉนวนไปมา

นางเทพวดีทาสา
 ชมว่ามีลักษณะดี

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 50)

บัดนั้น
จึงเริ่มทำพิธีพลีกรรม
จับหอกประหารพอขานล้ม
ยื่นนิ้วเท้าจุกจุกไว้

ขอมลูกผู้เฒ่าคนขยัน
กระบือเผือกผูกมันกับกอไม้
เดินกับกาวนาเข้ามาใกล้
บริการรับขับไล่ปรางกาน

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 66)

บัดนั้น
ต่างแลเถื่อนเนื้อหนังดับไธ

พวกชาวครัวตัวคีน้อยใหญ่
ทำครัววุ่นไปเป็นโกลา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 72)

- ใช้คำขึ้นแบบกลอนดอกสร้อย คือใช้คำว่า "เอ๋ย" หรือ "เออ" กันเป็นคำที่ 2 ซึ่ง
มักใช้ในความที่กล่าวพรรณนาชมสิ่งของต่าง ๆ ตอนรำพึงถึงนาง หรือตอนที่เห็นบทเจรจาได้
ตอบกัน ดังตัวอย่างดังนี้

นกเขยนกที่นั่ง
สูงสองศอกเศษสมทรง
หางปีกเป็นสีนมมอ
ขนดำหอมแหมมแซมกระบาน

ชื่ออีมิวคอตังเชิดระหง
คังพาหนะองค์พระพรหมมาน
สร้อยคอขนขาวขาวส้ายาน
ร้องตุ้งตุ้งทยานคอพอง

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 46)

ดวงเขยดวงชีวิต
ความรักหนักพันจะรำพัน

งามจรีตึงอย่างนางสวรรค์
จอมขวัญงเมตตาเอย

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 54)

ดวงเอยดวงสมร	งามจนจรดน้ำพิศไสย
เจ้าศกทุกข์ได้ยากลำบากใจ	อยู่ในกลางไพรอาทว
อันลัวพีนี้ไม่มีที่สวาท	เปลี่ยวอนาถไร้รักเป็นนักรหนา
แต่ให้ยินนามน้องต้องวิญญา	หวังว่าจะไกรฝากชีวิต

(บทละครเรื่องวางศทวาราช. 2469 : 142)

ลูกเอยลูกรัก	ชะรอยเจ้าจักต้องผีสาง
คลไ่วไขว่ขวาง	สิ้นสติสมประดี
ช่วยกันแย่งไม้	ให้ได้สักที
พ่อแม่ทั้งนี้	จงมีเมตตา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 86)

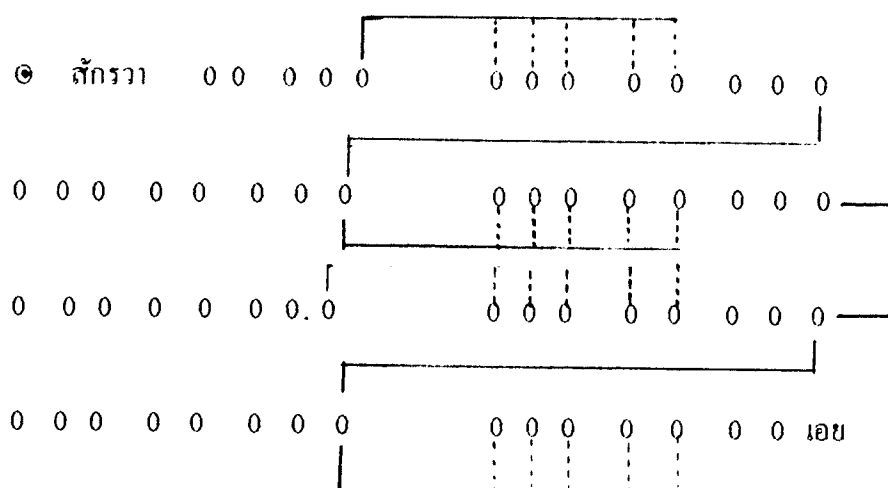
2.3 กลอนสักรวา เป็นกลอนที่แต่งขึ้นร้องเล่นโต้ตอบกัน ซึ่งเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของไทยที่มีมาแต่สมัยอยุธยา มีกำหนดบังคับเฉพาะดังนี้

ก. บังคับคณะ ฉันทลักษณ์ของบทสักรวากำหนดให้ 8 วรรค หรือ 4 คำกลอน (2 บทกลอน) เป็น 1 สักรวา กลอนสักรวา 1 วรรค จะมี 6-9 คำ

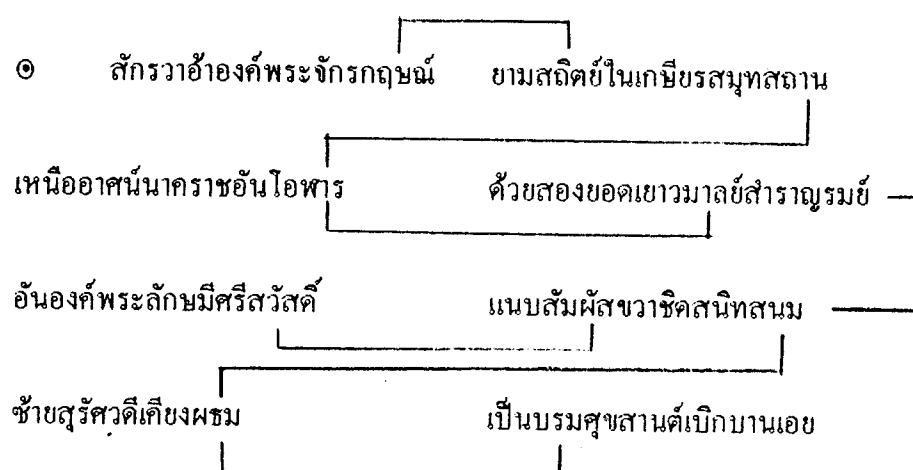
ข. บังคับสัมผัส เป็นสัมผัสสระ มีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพทั่วไป ถ้าวรรคใดใช้กลอนอะไรก็ให้ใช้สัมผัสตามฉันทลักษณ์ของกลอนชนิดนั้น แต่เมื่อจบ 1 บท (4 กลอน หรือ 8 วรรค) ถ้าจะแต่งต่ออีกต้องขึ้นบทใหม่ และไม่ต้องมีสัมผัสเกี่ยวข้องกับบทต้น

ค. บังคับลักษณะเฉพาะ กลอนสักรวาต้องขึ้นต้นวรรคสลับบทแรกด้วย คำว่า สักรวา และจบหรือลงท้ายบทสักรวาคำว่า เอย

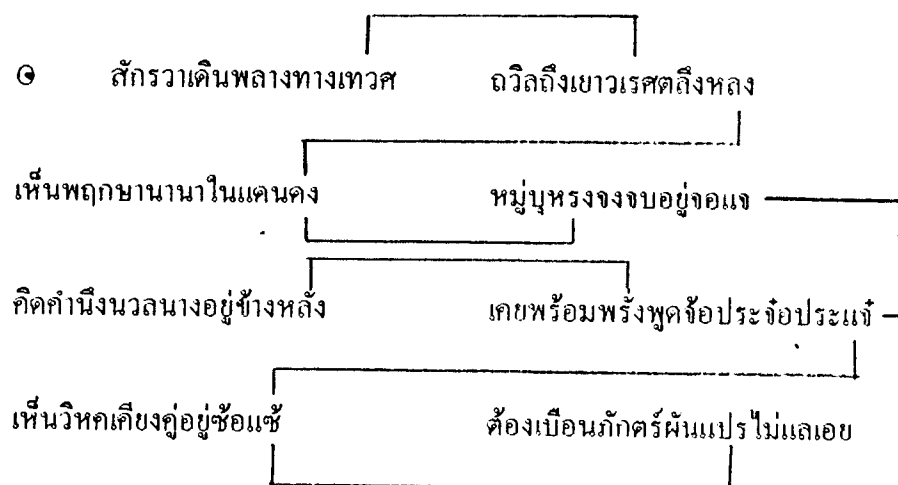
แผนผังบังคับของบทสักรวามีดังนี้

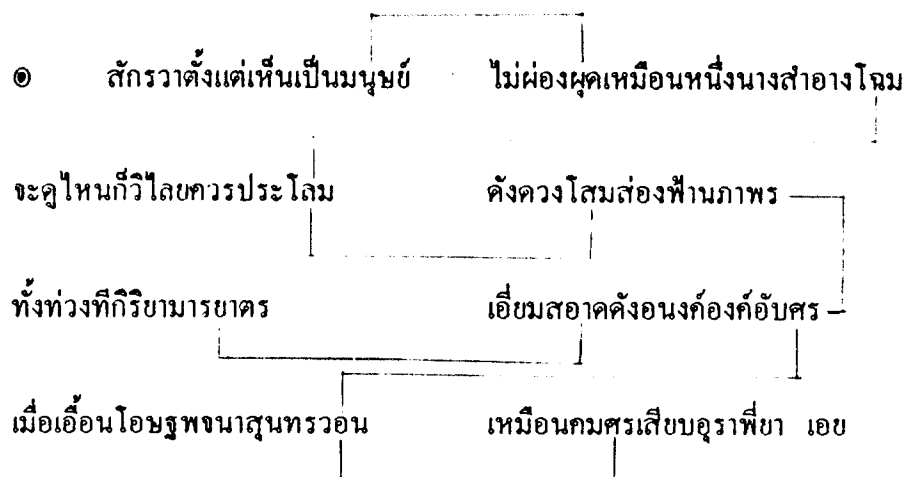
ตัวอย่างบทสักรวาท พระราชนิพนธ์สำหรับร้องลำดั่ง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการรักษารูปแบบตามฉันทลักษณ์ที่นิยมมาแต่ดั้งเดิมเช่น

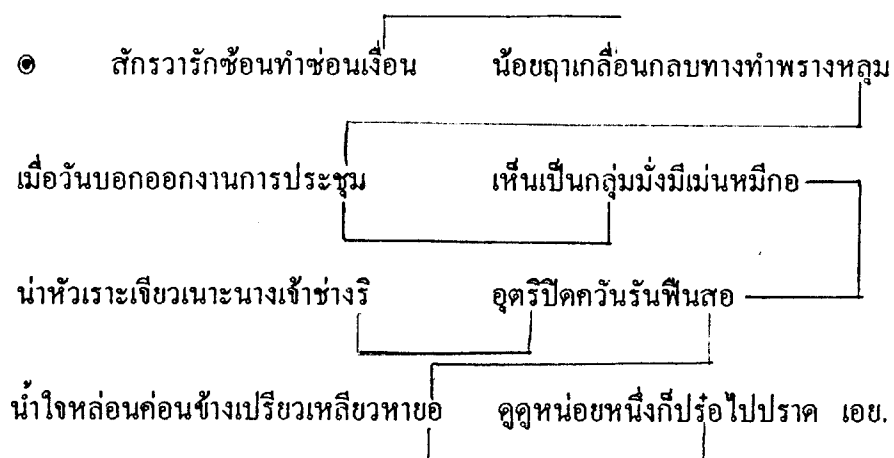
(บทสักรวาลสำหรับร้องลำต่าง ๆ.2534 : 110)

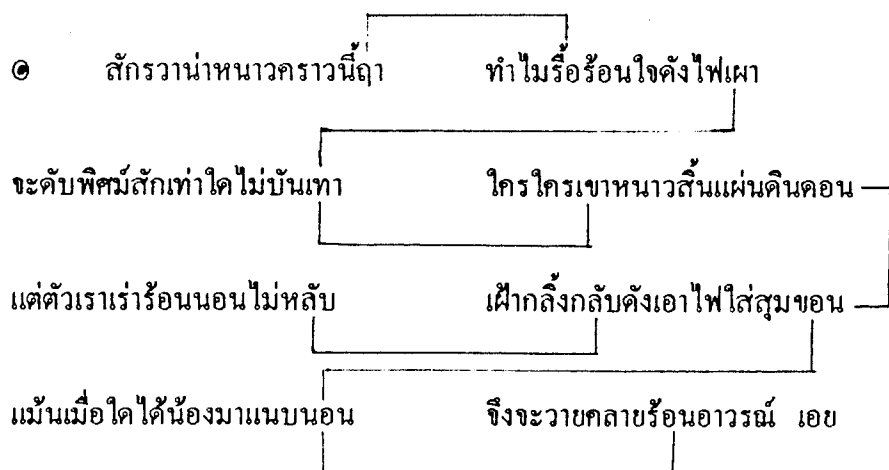
(บทสักรวาลสำหรับร้องลำต่าง ๆ. 2554 : 112)

(บทสักรวาสำหรับร้องลำต่าง ๆ. 2534 : 116)

(บทสักรวาสำหรับร้องลำต่าง ๆ. 2534 : 116)

(บทสักรวาสำหรับร้องลำต่าง ๆ. 2534 : 117)

2.4 กลอนนิราศ เป็นรูปแบบการเขียนชนิดหนึ่งเกี่ยวกับการเดินทางจากที่อยู่ นิยมเขียนในลักษณะการคร่ำครวญ อาลัยอาวรณ์ถึงคนรักที่ต้องพลัดพรากจากกัน ในการ เดินทาง นอกจากกวีจะรำลึกถึงรักอันใจแล้ว ยังบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นและ แสดงทัศนะของคนไว้ในเรื่องต่าง ๆ อีกด้วย กลอนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในลักษณะกลอนนิราศ มี 2 เรื่อง คือ กลอนโครีชิมทราบ ซึ่งเป็นเรื่องทรง พระราชนิพนธ์ในลักษณะ การตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดกระบวน วน วัดต่าง ๆ รวมทั้งพระราชพิธีลอยพระประทีป และเรื่องตามเสด็จไทรโยค ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ เป็นกลอนระยะทางการเสด็จประพาสไทรโยค ทางลำน้ำน้อยแขวงเมืองกาญจนบุรี เป็นครั้งที่ 3 เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก พ.ศ. 2431 เป็นเหมือนข้าราชการฝ่ายในเป็นผู้แต่ง ดังโคลงท้ายเรื่อง

๑ "ตามเสด็จไทรโยค" ตั้ง	สมญา ไว้ฤา
เป็นเขตปลาขมรรคา	คู่อ้าง
เป็นเสียงซึ่งชนสา	มัญเพรียก พร้องแฮ
เพื่อเรียกอย่างรู้ร้าง	เรศขึ้นคานเงิน

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 351)

๑ ลำานิราสร้าง	ธานี
เชิดชื่อชดอสิตรี	แต่งแค้น
ห่อนหวังเทียบกวี	วุฒิเชียว ชาญนา
แต่งแต่งพอชั่วแค้น	เยี่ยงเข้ายามตรอม

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 352)

การแต่งกลอนนิราศจะมีลักษณะบังคับเหมือนกลอนทั่วไป ความยาวไม่จำกัด แต่กำหนด ลักษณะเฉพาะ และวิธีการแต่งให้ขึ้นต้นบทแรกด้วยวรรครับหรือวรรคที่ 2 และให้จบหรือลงท้าย ด้วยคำว่า เอย ลักษณะนิราศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมี ลักษณะดังที่เป็นที่นิยมนับแต่โบราณดังตัวอย่างดังนี้

1. บทขึ้นต้นบทแรก ขึ้นต้นด้วยวรรครับ เช่น

ขอบกลจริงนึ่งคำร้นึกตริตรอง
ด้วยตั้งใจไว้ว่าในครั้งนี้
ให้คิดต่อตามจังหวะระยะกัน

- ๑ ขลไคอริที่เป็นกลอนอักษรสนอง
เห็นจะต้องตามอย่างเอาทางนั้น
จะเรียบเรียงไคอริเรื่องไพสณฑ์
ขาวหรือสั้นตามที่ที่มีความ

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 59)

องพระพุทธรักกำลังมาน
หนึ่งกำนัปในพระทัมอันล้ำเลิศ
อีกไหว้อริยสงวบอรรม

- ๑ ขอคำรบนบหัดอัคทิดาน
โปรดประทานพระสะทั้นอันอุดม
แสงประเส็ดส่องทางข้างสยาม
ด้วยชื่นชมโสมนัคมัคคสถาน

(กลอนไคอริชิมทราบ. 2505 : 1)

2. เนื้อหาในกลอนนิราศ เป็นเรื่องเดินทางจากที่อยู่และบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้
พบเห็น เช่น

กระฉินเรือเมื่อวานที่ขานไซ
นาวาล่องมาถึงคลองวัดทองพลัน
เรือทองที่นั่งทรงกรมาเทียบ
เรื่อนำตามหลามชลดาประดัง
ลานอารามน้ำท่วมถึงก็บักว่า
หาทางคอนผ่นผันกันวุ่นวาย
แต่ตำหรวดกับทหานพานขัดข้อง
มหาดเล็กมหาดล่อยพลอยตะกุก

.....
กระฉินเสรงเสด็จจากวัดทองนั้น
สนนเลี่ยนลาดสילה่าไปกลาง
กระฉินสรับเสดจกลับเรือที่นั่ง
ถึงปากลัดตัดเข้าคลองไม่ต้องคอย

เปลี่ยนลงได้จนตลอดเมืองเขื่อนขัน
อยู่คที่นั่นทอดส้มอรอบันลัง
สัพพเพียบนาวาทั้งนำหลัง
มากระทั้งนำท่าก็ราพาย
บันดาข้าพูลองต้องขนขวาย
บางสิ้นอายถอดถุงเท้าลงก้าวลุย
ด้วยว่าต้องแห่นำท่องนำลุย
ดูกรกฤษเต็มประดานำรำคาน

.....
ไปประทับเรือกำปั่นวัดทองล่าง
ทั้งสองข้างน้ำเหลิงจนเรือลอย
เล่นจากฝั่งเผื่อไปไม่ราถอย
ไปอีกหน้อยถึงอารามที่สามพลัน

(กลอนไคอริชิมทราบ. 2505 : 94)

เข้าในแดนเมืองค่านกาญจน์บุรี
 คูพื้นป่าท่าทางก็แปลกไป
 พังพื้นร้นราบดังปราบไว้
 ดันไม้รายกล้ำवादสอาดตา
 บ้างจับสาขโทรเลขแลเป็นแถว
 นกคาบคาบเพื่อยมามาหุดกิน

ถึงบ้านคอนกระดี่มีนาไร่
 ไม่เป็นไผ่กรกเหมือนแรกมา
 แลไปโล่งเถียนเถียนนกหนา
 ผุ่งปีกขนน้อยน้อยลอบล่องบิน
 ไซ่ปีกส่งเสียงแจ้วแจ้วโผผิน
 พอไค้ยินเสียงรถถลาไป

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 94)

เขารุ่นไก่อ้นยายทองประศรี
 มีอยู่จริงเป็นจังหวัดวัดโบราณ
 ตรงหน้าบ้านเขารุ่นไก่ออกไปนี้
 ลำตระเพินทางเดินกองทัพนมอญ
 ชื่อเตลงพ่ายพงสาวดาร
 ไทยล่อยเผาตพานมอญรอนความคิด
 กองทัพไทยไล่กระชั้นบุกบันฟาด
 จึงควรทิ้งเพราะที่วามานี้

เขาว่าวัดของแกมีเป็นถิ่นฐาน
 แลจะพาลเอาถาไรไม่แน่นอน
 ลานที่เลื่องถาชื่อกระฉ่อน
 เข้านครกาญจน์บุรีมีลิลิต
 ข้ามตพานพลศัตรูอักษิณฐ
 มอญเสียทัพล่อยไปคิดลำนน้ำนี้
 มอญวินาศนับหมื่นแตกตื่นหนี
 เป็นเกียรติยศธานีบุรีเรา.

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 119)

เสด็จกลับทางเรือเมื่อใกล้ค่ำ
 กางเขนพลอดคลอดขึ้นวิญญา
 นกเขาภูเรียกภู่งนคอง
 นกเขาเขียวเปลี่ยวใจจับไม้ไคร่
 นกคู้เหว่าเร่าร้องออกซ้องเสียง
 กระลุมพุกจับอยู่บนยอดไม้
 ตั้งแต่วังใหญ่ไปไม่มีใครพบ
 เขาว่าในพงพิมิธารา

ฟังเฉื่อยฉ่ำด้วยสำเนียงเสียงปีกษา
 ลักสี่ห้าตัวเรียกออกเพรียกทาง
 ตัวเมียหลงบินวัดวัดควาง
 นกกระยางบินแลลบแลบเข้าไพร
 หัวขวานเมียงละเมาะเจาะกินไม้
 เหยี่ยวตไกรจับซ้องคอยมองปลา
 ดูสงบเงียบสำเนียงเสียงปีกษา
 ไม่ต้องมาอาศรัยในนที

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 280 - 281)

3. จบบทสุดท้ายด้วย คำว่า "เอช"

พรรณนามะเกี๋ยนบิลย้อ
อุตสาห์เพียรเขียนลิขิตพิสดาร

ที่รู้พองคจ่าเร้าเรียนสาร
พอรู้อ่านจบได้รีเทานี้ เอช.

(ตามเสด็จไพร่โยค ตอน 2. 2505 : 280 - 351)

.....
จึงขอหยุดสุดบดเจเนื่อความ
หยุดคดีที่จดหมดทั้งนั้น
ขอจงช่วยแก้ไขในสุนทอน
ถ้านรีมีป็นขานอันสามาค
ช่วยแก้ไขให้ถูกได้หมดทั้งนั้น

.....
แม่นไม่งามข้อใดในกาบกตอน
เอกโทชั้นตลอดชั่วตัวอีกสอน
อย่าขาดข้อร่ำว่านินทาถัน
ฉลาดรู้อีกสอนสิดีกว่าฉัน
ฉันจะให้รั้งวัน ช่างหนึ่ง เอช.

(กลอนได้อริชิมทราบ. 2505 : 51)

3. กาพย์

กาพย์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้มี 2 ประเภท คือ
กาพย์ยานี (11) ที่ทรงพระราชนิพนธ์ ไว้ในกาพย์เห่เรือ จำนวน 48 บท และกาพย์ฉับ (16)
ที่ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในบทละครเรื่องเงาะป่า จำนวน 30 บท

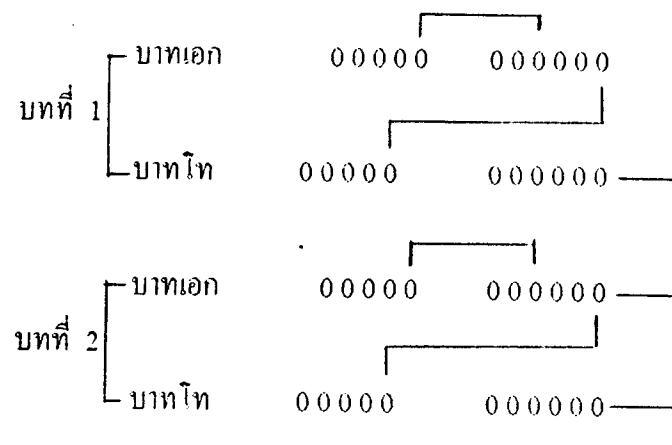
3.1 กาพย์ยานี (11) รูปแบบกาพย์ยานี (11) ตามหลักเกณฑ์ของพระยา
อุปทิศศิลปสาร (2511 : 431 - 433) กำชัย ทองหล่อ (2515 : 608 - 610) และจุฬะปะนีย
นาครทรรพ (2519 : 233) สรุปได้ดังนี้

1. คณะ กาพย์ยานี บทหนึ่งมี 2 บาท บาทที่ 1 เรียกว่าบาทเอก บาทที่ 2 เรียก
ว่า บาทโท แต่ละบาทจะแบ่งเป็น 2 วรรค คือ วรรคแรกกับวรรคหลัง

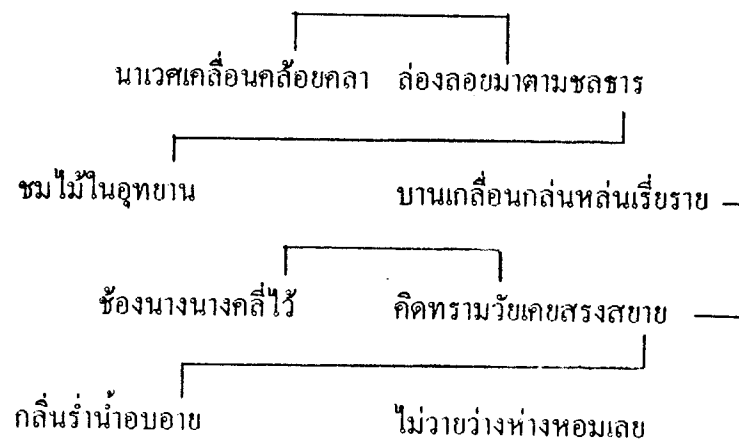
2. จำนวนคำในวรรค วรรคแรกจะมีจำนวนคำ 5 คำ วรรคหลังมี 6 คำ เป็น
เช่นนี้ทั้งบาทเอกและบาทโท ฉะนั้นจึงนับจำนวนคำได้บาทละ 11 คำ เลข 11 ที่เขียนก็เพื่อบอก
จำนวนใน 1 บาท

3. ลักษณะสัมผัส คำสุดท้ายวรรคแรกของบาทเอกสัมผัสกับคำที่ 1-3 ของ
วรรคหลังในบาทเดียวกัน (มีลักษณะเช่นเดียวกับที่สัมผัสในกลอน) คำสุดท้ายของวรรคหลัง
บาทเอก สัมผัสกับคำที่ 5 หรือคำสุดท้ายวรรคแรกของบาทโท ถ้าจะแต่งต่อไปคำสุดท้ายวรรคหลัง

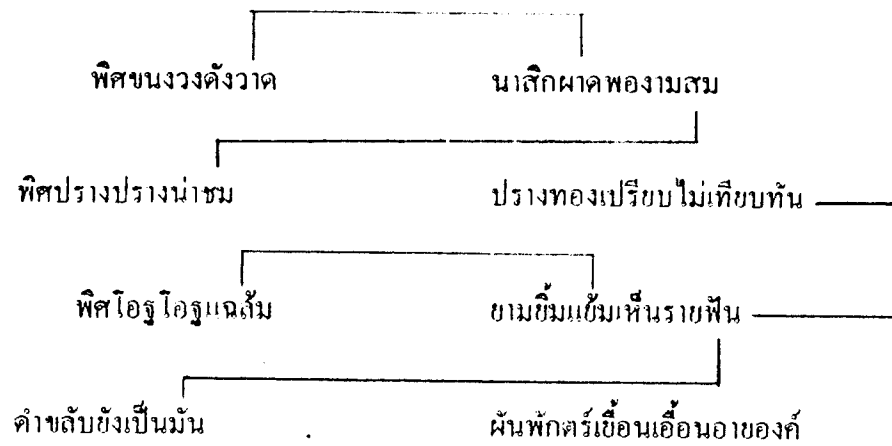
ในบาทโท บทที่ 1 ต้องส่งสัมผัสระหว่างบทกับคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทเอกของบทที่ 2 เรียกว่าสัมผัสระหว่างบทดังนี้ไปเรื่อย ๆ ดังตัวอย่างแผนผังรูปแบบคำประพันธ์ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กาพย์ยานี โดยรักษา รูปแบบคำประพันธ์โบราณ ดังนี้

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 25)

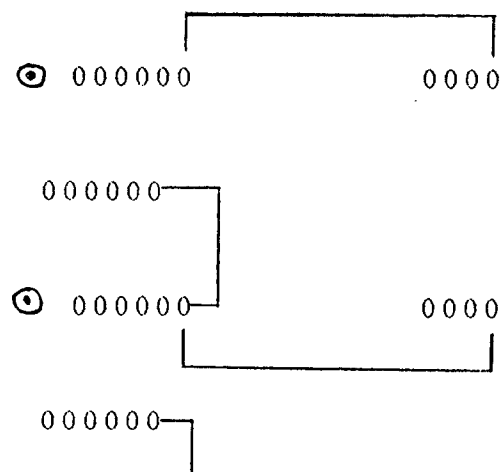

(ภาพย่อหน้า 2503 : 30)

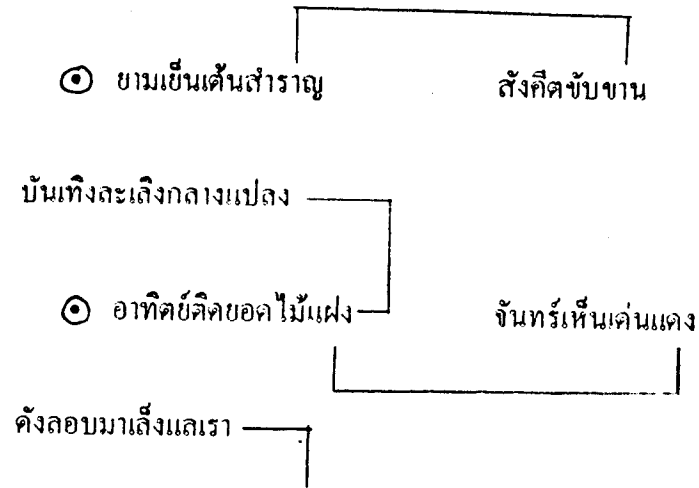
จะเห็นว่าลักษณะบังคับทางนันทลักษณ์เป็นไปตามรูปแบบทั้งทางด้าน บังคับคณะ
จำนวนคำ และสัมผัสอย่างถูกต้อง

3.2 ภาพย่อหน้า รูปแบบคำประพันธ์ภาพย่อหน้า (16) บทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรก
มี 6 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคสุดท้ายมี 6 คำ รวมเป็น 16 คำ

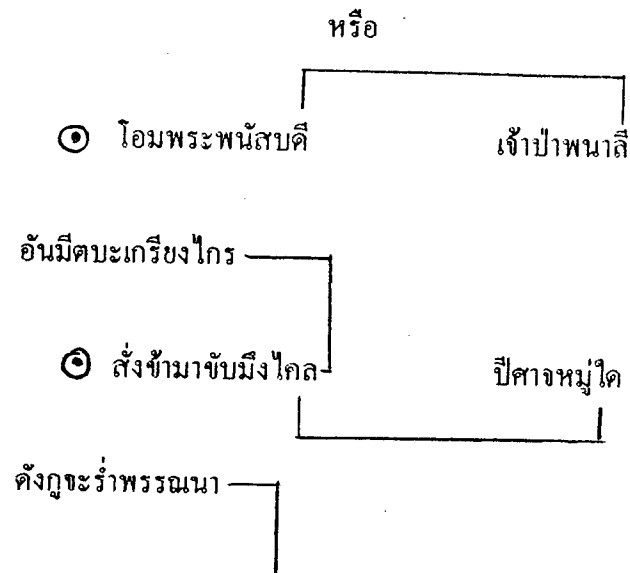
ลักษณะสัมผัสคำที่ 6 ของวรรคแรกส่งสัมผัสไปยังคำที่ 4 ของวรรคที่ 2
ถ้าแต่งหลายบท คำที่ 6 ของวรรคที่ 3 ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 6 ของวรรคที่ 1 ในบทต่อไป เรียกว่า
สัมผัสระหว่างบท เป็นดังนี้เรื่อง ๆ ดังแผนผังดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ภาพย่อหน้าถูกต้องตามแบบ
แผนนันทลักษณ์ ดังตัวอย่าง

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 71)

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 88)

4. ร่าย

ร่าย เป็นคำประพันธ์เก่าแก่ของไทย ตามตำราฉันท์ลักษณะแบ่งร่ายออกเป็น 4 ชนิด คือ ร่ายโบราณ ร่ายยาว ร่ายสุภาพ และร่ายฉันท์ ลักษณะบังคับทั่ว ๆ ไปของร่าย มีดังนี้

ก. ร่ายบทหนึ่งจะมีตั้งแต่ 5 วรรคขึ้นไป และจะมีไปมากกี่วรรคก็ได้

ข. จะต้องสัมผัสสลับกันทุกวรรค การสัมผัสต้องคำนึงถึงรูปวรรณยุกต์ด้วย ก็ต้องส่งและรับสัมผัสด้วยวรรณยุกต์เดียวกัน เช่น ถ้าส่งสัมผัสด้วยคำเอก คำที่รับสัมผัสก็ต้องเป็นคำเอกด้วย

ค. จำนวนคำในวรรคหนึ่ง ๆ ของร่าย นิยมใช้ 5 คำ ยกเว้นร่ายยาวซึ่งจะใช้มากกว่า วรรคละ 5 คำขึ้นไป

ง. การจบ ในตอนจบของร้อย แต่ละชนิดจะแตกต่างกันออกไป ร้อยยาวแลร้อยโบราณ จะจบด้วยคำสร้อย ร้อยสุภาพจบด้วยโคลงสองสุภาพ ร้อยคั่นจบด้วยวรรค 3 และวรรค 4 ของโคลง 4 คั่น ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะร้อยสุภาพและร้อยคั่นที่มีปรากฏในบทร้อยกรองพระราช นิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

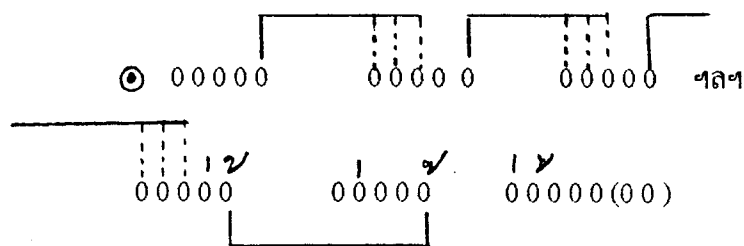
4.1 ร้อยสุภาพ มีอยู่ในโคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก) 1 บท ใน โคลงรายพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 1 บท ในโคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกเชนทร์สวนาน 4 บท รวม 87 บท ลักษณะบังคับของร้อยสุภาพมีดังต่อไปนี้

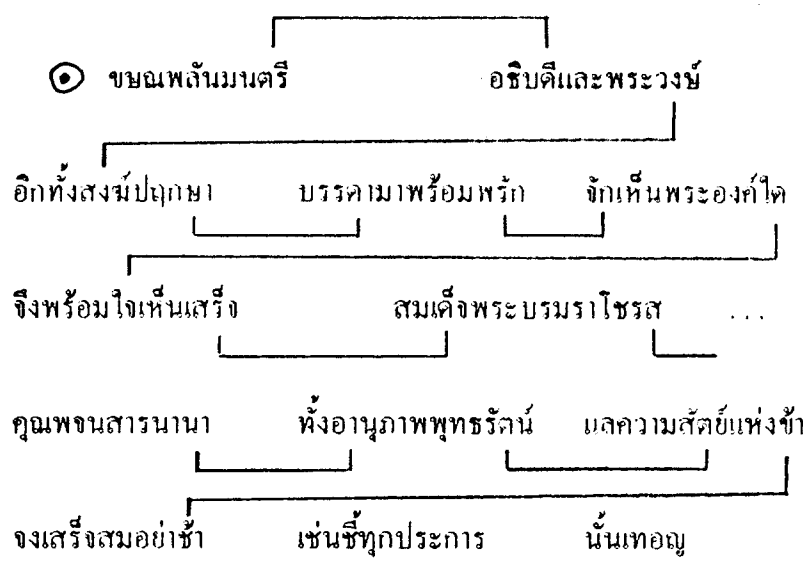
- บังคับคณะ จัดทำเป็นวรรคละ 5 คำ หรือจะเกินกว่านั้นก็ได้ แต่ไม่ควรเกิน 5 จังหวะในการอ่าน การแต่งจะแต่งกี่วรรคก็ได้ แต่โดยทั่วไปจะแต่งเกินกว่า 5 วรรคขึ้นไป อีก 3 วรรคก่อนจะจบต้องจบด้วยโคลงสองสุภาพเสมอ

- บังคับสัมผัส คำสุดท้ายของวรรคหน้าต้องส่งสัมผัสกับคำที่ 1,2 หรือ 3 ของ วรรคถัดไป เว้นแต่ 2 วรรคสุดท้ายต้องสัมผัสเป็นเอกหรือโท คำที่รับสัมผัสในวรรคต่อไป จะต้องเป็นเอกเป็นโทเช่นเดียวกัน

- บังคับเอกโท มีคำเอก 3 คำ และคำโทสามคำ เช่นเดียวกับโคลงสองสุภาพ

- คำเป็นคำตาย ถ้าคำที่ส่งสัมผัสเป็นคำเป็นหรือคำตาย คำที่รับสัมผัสก็ต้องเป็นคำ เป็นหรือคำตายด้วย แต่คำสุดท้ายของบทห้ามใช้คำตาย

(โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกขนทรวงสวนาน.2457 : 21 - 24)

ร่ายสุภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โดยรักษาความถูกต้องตามลักษณะฉันทลักษณ์ที่เป็นที่นิยมกันมาแต่โบราณดังนี้

... อาบุดจ้องไป บัดใจถึงโรงบ้า
 เขาก็ร่ำตัวกรง ซึ่ง เหล็กกลองสลักหมั้น กันบ่ให้
 อยู่ภายในแต่บ้า ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 59)

คำว่า "หมั้น" ในที่นี้คือ "มัน" ต้องการโทเพื่อให้รับส่งสัมผัสกับ "กัน" ซึ่งเป็นโทเช่นกัน

... เห็นสระสร้างสมประดี หอมปรานิปลี้องปลด เครื่องจำหมดจากกรง
 มารดาตรงเข้า งู พยุงกันรีบมาถึงเคหาบมINAN เขาบริหารหูกยา ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 65)

คำว่า "งู" ในที่นี้คือ "งู" แผลงสระเพื่อต้องการให้ได้สัมผัสกับ "พุง"
 ร่ายสุภาพบางบทก็จะใช้คำสร้อย ลักษณะสร้อยสลับวรรค เช่น

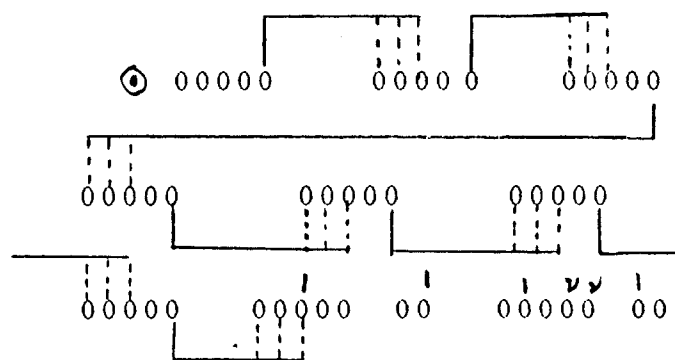
ณทันใดอาบ แลนา ขกด้วยหุขมิซ้า แลนา อ้าปากกินเส้นหมด
 แลนา ... จับด้วยมาจากมือ แลนา ซึ่งยังถือบนทรวง แลนา
 ปางภูบาลเห็นเสร็จ แลนา ฐ ก็เสด็จกลาไกล แลนา ออกมา
 ให้หะชั้น แลนา ฐ ก็สรวลสันต์กีก้อง เสร็จกิจสัมฤทธิ์ต้อง
 จิตให้ปองประสงค์ แลนา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 45)

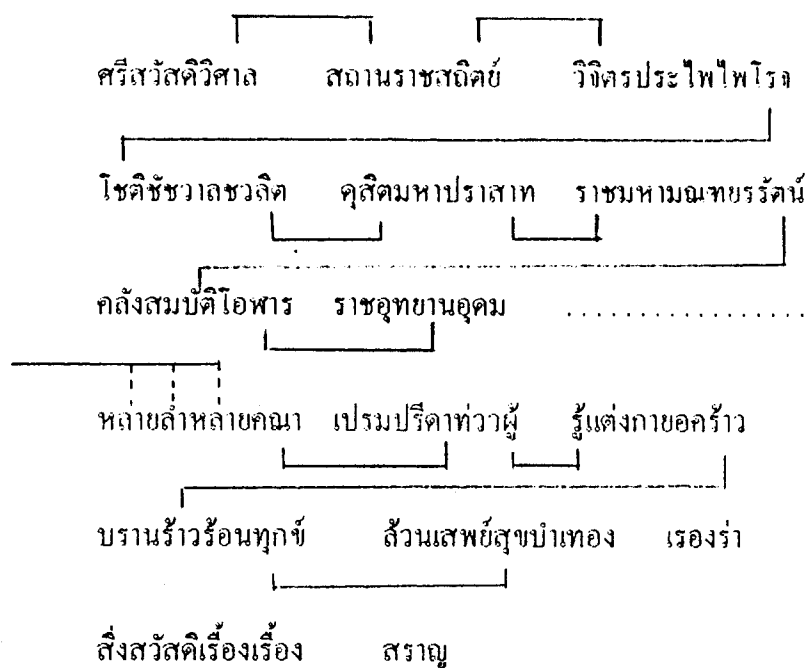
หรือ ... ไยพ่อดังนี้ แก่แม่รา ปี่ป่นบเป็นตน แก่แม่รา
 ทนเวทนาสาหัส แก่แม่รา หมคผู้เมตตาเจ้า แก่แม่รา
 เสร้าอยู่ตรงนัยน์ตา แก่แม่รา ขอแม่ขำจูงได้ แก่แม่รา
 ให้แม่ขำแก่มือ แก่แม่รา ไยพ่อดือทธิ แก่แม่รา
 ไยบปรีปากพร้อม แก่แม่รา ไยอ้อมแม่จักต้อง แดกแล้วดวงใจ
 แม่เอช.

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 60)

4.2 ร่ายคั่น มีปรากฏอยู่ในโคลงคั่นเรื่อง แห่งโศกกันต์ 1 บท ซึ่งพระองค์ทรง
 พระราชนิพนธ์ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ คือ ร่ายคั่นจะมีแบบแผนบังคับคล้ายร่ายสุภาพ ต่างแต่
 เวลาจะจบ ร่ายคั่นจบด้วยโคลงสี่คั่น บาทที่ 3 และบาทที่ 4 ดัง แบบแผนคำประพันธ์ ดังนี้

ตัวอย่าง

(โคลงคั่นเรื่องแห่โสกันต์.2457 : 91)

กลวิธีการประพันธ์

กลวิธีการประพันธ์ ได้แก่ วิธีการต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์ร้อยกรองนำมาใช้ เพื่อให้บทร้อยกรองมีความไพเราะ น่าอ่านชวนให้ติดตาม รวมทั้งเป็นการสร้างจินตนาการที่ลึกซึ้ง กว้างไกลแก่ผู้อ่าน ผู้ฟังด้วย พระยาอนุมานราชชนได้ให้คำอธิบายความหมายของกลวิธี (Technique) ไว้สรุปได้ว่า รูปคำเดิมเป็นภาษากรีก แปลว่า ฝีมือ เมื่อนำมาใช้ในภาษาอังกฤษ มีความหมายกว้างออก หมายถึง การรู้จักหาเครื่องมือ เครื่องใช้ วัสดุ กรรมวิธี ที่ทำให้ได้ผลงานที่ดี เรียบร้อย งดงาม ทั้งยังรวมถึง ฝีมือ ความรู้ ความชำนาญในวิธีทำ สำหรับงานด้านวรรณกรรม กลวิธี หมายถึง ความรู้ และฝีมือทางแต่งหนังสือที่ใช้ถอดความรู้ลึกหรืออารมณ์สะท้อนใจออกเป็นวรรณกรรม (พระยาอนุมานราชชน. 2533 : 66 - 67)

การวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ร้อยกรองพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะพิจารณาจาก การใช้คำ การเลือกเสียงของคำ และการใช้โวหารตามหัวข้อต่อไปนี้

1. การใช้คำ
 - 1.1 การซ้ำคำ
 - 1.2 การซ้ำเสียง
 - 1.3 การซ้ำความหมาย
 - 1.4 การใช้คำเหมาะกับสถานการณ์
2. การเลือกเสียง
 - 2.1 การเล่นเสียงสัมผัส
 - สัมผัสสระ
 - สัมผัสพยัญชนะ
 - 2.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์
3. การใช้โวหารภาพพจน์ (Figure of Speech)
 - 3.1 อุปมา (Simile)
 - 3.2 อุปลักษณ์ (Metaphor)
 - 3.3 อุทาหรณ์ (Analogy)
 - 3.4 อติพจน์ (Hyperbole)
 - 3.5 บุคลาธิษฐาน (Personification)
 - 3.6 ปฏิปจน์ (Rhetorical Question)
 - 3.7 การเลียนเสียงธรรมชาติ (Onomatopoeia)

1. การใช้คำ

ถ้อยคำเป็นเครื่องมือสำคัญของกวีในการสื่อสาร ถ้อยคำที่ไพเราะและน่าสนใจ และจินตนาการให้ปรากฏออกมาในรูปบทหรือกรองทั้งงดงาม มีอำนาจในการปลุกเร้าอารมณ์ ความรู้สึก และสร้างภาพที่ประทับใจแก่ผู้อ่าน ผู้ฟังภาษากวี จึงเป็นภาษาที่มีลักษณะพิเศษ เป็นกลุ่มคำที่กวีได้เลือกสรร หรือคัดมาแล้วเป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพื่อให้บทหรือกรอง มีความประณีตงดงาม มีอำนาจในการปลุกเร้าอารมณ์ ความรู้สึกและสร้างภาพประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ในบทหรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏกลวิธีการใช้คำดังนี้

1.1 การซ้ำคำ คือการนำเอาคำคำเดียวกัน มาใช้ซ้ำกัน เพื่อเป็นการเล่นคำ ย้ำความปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึก สร้างความประทับใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายๆ อย่างรวมกัน การซ้ำคำนั้นถือเป็นลักษณะพิเศษของภาษาไทยประการหนึ่ง ที่สามารถนำมาใช้เพื่อช่วยให้เกิดความไพเราะสละสลวย และสร้างคุณค่าให้แก่บทหรือกรองได้เป็นอย่างดี การซ้ำคำ ในพระราชนิพนธ์บทหรือกรองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถจำแนกได้ดังนี้

ก. การซ้ำคำที่อยู่ชิดกัน เป็นการซ้ำคำที่อยู่ในวรรคเดียวกัน และอยู่ในตำแหน่งที่ชิดกัน อาจเป็นต้นวรรค กลางวรรค หรือท้ายวรรคก็ได้ เช่น

รอนรอนสุริยเยื้อง	สาขันธ์
เรือเรือรัศมีจันทร์	แจ่มฟ้า
รายรายพระพายผัน	พักเมฆ หมดเสย
เรือเรือคาเรศคล้า	เคลื่อนคล้อยลอยโหม

(โคลงนิราศท่าวสุภัตติการภักดี (นาถ). 2457 : 123)

รอนรอน เรือเรือ รายราย และเรือเรือ เป็นการซ้ำคำชิดกันที่อยู่ต้นวรรค เพื่อความไพเราะสละสลวยในด้านของเสียง ความหมาย และสร้างจินตนาการอย่างเป็นลำดับให้แก่ผู้อ่าน แสดงภาพอาการของพระอาทิตย์ พระจันทร์ เมฆ และดวงดาว ที่มีความหมายสอดคล้องกัน บอกความหมายของขามเย็นที่สงบงดงาม ซึ่งกวีเลือกใช้เสียงของถ้อยคำได้อย่างสละสลวย ทำให้มองเห็นภาพดวงอาทิตย์ที่กำลังคล้อยต่ำและอ่อนแสงลงทุกขณะ จากนั้นดวงจันทร์ค่อยๆ ทอรัศมี มีดวงดาวน้อยใหญ่ เติบรายบนท้องฟ้าสายลมพัดพาหม่อมเคลื่อนคล้อยเอื่อยๆ

รอนรอน มีความหมายว่า อ่อนแสง อันหมายถึง พระอาทิตย์ใกล้ค่ำ

เรือเรือ มีความหมายว่า สีเหลืองอ่อนๆ ของดวงจันทร์

รายราย มีความหมายว่า แยกเป็นส่วน ๆ และมีการเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่อง ซึ่งหมายถึง
เมมที่ถูกลมพัดพา

เรื้อยเรื้อย หมายถึง ควงควาบนท้องฟ้าที่มีมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุกขณะ

<u>พรายพราย</u> สุริยศเบื่อง	เข็ญมโพยม
<u>พร่วงพร่วง</u> จับพรรณโฉม	นึ่มน่อง
<u>พราวพราว</u> ครุณโฉม	ส่องคำ
<u>พรั่งพรั่ง</u> พระจากห้อง	จักชำเห็นโฉม

(โคลงนิราศพระราชนาณแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 209)

พรายพราย พร่วงพร่วง พราวพราว และพรั่งพรั่ง เป็นการซ้ำคำติดกันที่อยู่ต้นวรรค
ให้ความหมายไพเราะสละสลวย ทั้งทางด้านเสียง ความหมาย และจินตนาการแก่ผู้อ่านเช่นเดียวกับ
กับตัวอย่างแรก แต่เป็นการให้ภาพขำรุ่งที่จะต้องพลัดพรากจากคนรักไปด้วยความอาลัยอาวรณ์
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเสียงเลือกคำมาใช้ในกลวิธีการซ้ำคำได้อย่าง
เหมาะสม

พรายพราย หมายถึง แสงเรื่อเรื่อ แวววาว หรือแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณที่เรียกว่า
แสงเงินแสงทองที่กำลังทาบทาขอบฟ้า

พร่วงพร่วง คือ พร่ำไปหมด อันหมายถึง ภาพของนางในขณะนั้น

พราวพราว หมายถึง แสงอันแพรวพราวของดวงจันทร์

พรั่งพรั่ง คือ พรั่ง หมายถึง แสงที่ส่องกระทบเรียบ ๆ อยู่ภายนอก คำพราย พร่วง
พราว และพรั่ง นั้น จะให้ภาพความรู้สึก ความสะท้อนอารมณ์แก่ผู้อ่าน ผู้ฟังได้เด่นชัด

บัดเคี้ยวบรรลุด้าว	ดาวคนอง
นึ่งนิกะเนตรอง	เรื่องนี้
เรื่อเรื่อขึงผ้าผอง	พศข้าง ใหญ่แธ
ลอบ <u>ลิ้วลิ้ว</u> แล่นลี	ล่องพันดาวคนอง

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาถ).2457 : 121)

การซ้ำคำ ลีวลิ้ว ในบทประพันธ์ข้างต้น นอกจากจะเป็นการซ้ำคำให้มีความหมายที่หนักแน่นกว่าคำในความหมายเดิม คือ "เร็วอย่างมาก" แล้วเสียงของคำ ลีวลิ้ว ยังให้ความรู้สึกทางอารมณ์ได้อย่างดี และเมื่อมีผู้ประพันธ์นำมาเรียงร้อยเข้าสัมผัสกับคำ ลอย แล่น ลี ในลักษณะอักษรล้วน มีคำว่า ล่อง ในอีกวรรคหนึ่งมารับสัมผัสซึ่งทำให้คำประพันธ์ดังกล่าว มีความไพเราะ ทั้งทางด้านเสียงและความหมายมากยิ่งขึ้น

มณฑานั่งงอคอนควัก	<u>ขยับขยับ</u>
ลูกเลื่อนลงกระไดพราง	เขาะเขี่ย
ถึงที่กระท่อมทับ	รบกเงาะ แม่เอย
ไหนดแม่จนาเอ๋ย	อยู่ถ้อยอยู่ไหน

(โคลงฉันท์พระราชนิพนธ์แห่โสกันต์. 2457 : 110)

ขยับขยับ เป็นลักษณะการซ้ำคำ เพื่อให้มีความหมายอ่อนลง ค่อนขยับ หมายถึง ค่อนข้างรวดเร็วด้วยความเกลียดชัง แต่อาการค่อน ขยับขยับ หมายถึง การค่อนอย่างประชดประชันของผู้มีความรักความปรารถนาดี หรือมีไมตรีต่อกัน

เสือกก็ไม่ว่าไมเขาหมดสิ้น	เราคนดูเกือบจะคืนกลั้วขบหัว
ยังนึกไปใจพริ้น <u>สั้นร้วร้ว</u>	<u>นึกพั่วพั่ว</u> ขอให้เลิกไป <u>พลันพลัน</u>
.....	
แต่ก็ขันทันกระโคดไค้หยงหยง	เห่นแก่งเองชาดฝรั่งชาติมึงข้า
นั่งคูม้าวิ่งวนจนลาคา	ต้องเมินหน้าเวียนสี่สะเหลื่อจะทน

(กลอนได้อริขิมทราบ. 2505 : 27 - 28)

การซ้ำคำ ร้วร้ว พั่วพั่ว และ พลันพลัน เป็นการซ้ำคำเพื่อเสียง และความหมาย ที่มีความสอดคล้องกันที่ให้อารมณ์ความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างดียิ่ง

ร้ว หมายถึง อาการสั้น เมื่อซ้ำคำเป็นร้วร้ว เพิ่มความหมาย ทำให้เห็นว่า การสั้นนั้นมีเพิ่มมากขึ้น เมื่อใช้ประกอบความหมายของความกลัว หรือความพริ้นพริ้ง ย่อมทำให้สามารถอธิบายความที่ทำให้ผู้อ่าน มองเห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

พั่ว หมายถึง ความคิดที่เกี่ยวโยงพาดพิงถึงกัน ซึ่งเนื่องมาจากความพริ้นพริ้งดังกล่าว คำว่าพั่วพั่ว ให้ความหมาย เฝือแต่คิด

พลัน หมายถึง ทันที การซ้ำคำ พลันพลัน บอกถึงความหมายที่ เร็วขึ้นไปอีก

จะเห็นว่า "นึกไปใจพริบตาแว้ว นึกพัวพัว ขอให้เลิกไปพลันพลัน" นั้นนอก จากลักษณะการซ้ำคำ แ้ว้ว พัวพัว และพลันพลัน จะให้ภาพทางด้านอารมณ์ ความรู้สึกทั้งทาง ด้านเสียง ความหมายแล้ว การซ้ำคำ "นึก" ยังแสดงให้เห็นภาพความหวาดกลัวที่ผุดแต่ในใจให้ เห็นเด่นชัดขึ้นอีกด้วย

ข. การซ้ำคำที่มีคำอื่นคั่น การซ้ำคำในลักษณะนี้อาจเป็นการซ้ำคำที่อยู่ใน วรรคเดียวกันมีคำอื่นคั่น การซ้ำคำต่างวรรค รวมถึงการซ้ำคำต่างบท เช่น

ถิ่นสุขกายสุขด้วย	ถิ่นดี
จิตต์ไปรงปราศราลี	ชุ่มชื่น
สองสุขแห่งชาวลี -	ซังเกาะ นีแสด
อายุย่อมยืนพิน	แต่ร่อยเรือนริม

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484 : 16)

การซ้ำคำ "ถิ่น" และ "สุข" เป็นลักษณะการเล่นคำนอกจากจะเป็น กลวิธีที่ช่วยให้ เสียงเสนาะแล้ว ยังเป็นการขยายความ และเน้นย้ำความ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสาระสำคัญ ที่กวีต้องการ สื่อด้วย จะเห็นว่า คำ "สองสุข" จะบอกถึง ถิ่นสุข และกายสุข นั้นเป็นผลมาจาก ถิ่นดีเป็นสำคัญ

อสุรีโถมอุบเบื้อง	ปฤษฎางค์ ปลอบเอย
เสียวไสเสียวสัดขันธ์าง	อย่าสร้อย
ตัวพีบมีกลาง	แคลงจิตร เจ้านา
จงรับดับละห้อย	อย่าให้โหยหวน

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 11)

การซ้ำคำ "เสียว" เป็นการเล่นคำ เล่นความที่ไ้ให้สไพเราะทั้งทางด้านของเสียง และ ความหมาย "เสียวไสเสียว" นอกจากจะเป็นการเล่นคำล้อความหมายที่เร้าอารมณ์ ความรู้สึกได้อย่าง น่าสนใจแล้ว กระบวนความ ยังแสดงถึง จิตใจอันสูงส่ง และความรักอันยิ่งใหญ่ที่ทศกัณฐ์มี ต่อนางมณโฑ ซึ่ง ความสูญเสียต่าง ๆ ไม่สามารถจะมาทำลายความรัก ความเข้าใจอันดีระหว่าง สามีภรรยาได้

อันองค์ปิรุเรชนนี
จะมาอยู่ทรมานรำภาณใจ

ทั้งพระสามิเห็นดักไซย
จำเป็นจำไปอยู่เมืองฟ้า

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 139)

เวลาจวนจำจากเจ้า
พี่จักลาจอมสมร
แม่นุชแม่อาวรณ์
ฝากแต่รูปพี่ค้าง

จักร แลวัน
แม่ร้าง
ถึงพี่ ชายเฮย
คู่เจ้าจักเห็น

(โคลงราชประติพัทธ์. 2512 : 250)

การซ้ำคำ "จำ" ใน จำเป็นจำไป และ การซ้ำคำ "จัก" ใน จักจร จักลา และจักเห็น
ดังตัวอย่าง เป็นการซ้ำคำ เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่จะช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึก
ความอาลัยอาวรณ์ ที่จำต้องจากกัน ตามที่กวีต้องการสื่อสารด้วยกลวิธีการซ้ำคำได้เป็นอย่างดี

พลอดบจากจิตถ้อย
พลอดได้ต่อสนอง
พลอดบป้องหุคยัง
พลอดค้องใจตาม

ท่านพลอดเขาพลอดผล้อย
พลอดต่อพลอดแต่ตั้ง
กันนา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 10)

การซ้ำคำ "พลอด" เป็นการเน้นความหมาย "พูดกันด้วยความรัก ด้วยคำพูดที่อ่อน
หวานมาก" ซึ่งนอกจากจะทำให้ความหมายเด่นชัดแล้วยังทำให้ผู้อ่านเห็นเป็นจริงเป็นจังจากเสียง
ของคำด้วย

<u>สาวงามสาวช่วงใช้</u>	<u>สาวจับสาวรำให้</u>
จัดพร้อมเพรียงมาน	
<u>สาวสะคราญ ไม่น้อย</u>	<u>รุ่นรุ่นรำเรียบร้อย</u>
ขับร้องบำเรอ	รมย์แฮ

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536: 3)

การซ้ำคำ เป็นการเน้นความหมาย ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพสาวสาวที่มากมาย สร้างภาพในใจให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ทางด้านเสียง คำ สาวสาว ยังทำให้เกิดจังหวะและเสียงสัมผัสที่ต่อเนื่องสละสลวยและแสดงออกถึงแง่มุมทั้งทางด้านรูปและเสียงในเชิงวรรณศิลป์ด้วย การซ้ำคำเพื่อเล่นคำเล่นความที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์หรือทรงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่จำนวนมากดังตัวอย่างดังนี้

<u>อย่าสูอย่าพุดแล</u>	<u>อย่าคิด</u> ป่วยเลย
<u>อย่าเทียบอย่าเทียบชิด</u>	ชื่อได้
ซึ่งเป็นบรมอิส-	วราช เรานา
พระเดชพระคุณได้	ปกเกล้าเรามา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 55)

นายมารแม่ทัพทั้ง	วานร นายเฮย
<u>ต่างประจัญประจัญกร</u>	แก้วนกล้ำ
<u>ต่างฤทธิ์ต่างรบรอน</u>	ราญหัก กันแฮ
ยักษ์เพี้ยงวานรพว้า	ชีพม้วยมลายชนม์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์เล่ม 2. 2508 :17)

พลธสามธลั่วณ	สาตรา ผูกแฮ
ขุนธสารธลีสา	มารณัซ
พลแวดธธหัดธา	นายคาบ เจนแฮ
ธธหนึ่งลีคนให้	คุ่มค้อยเคินตาม

(โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกเชนทร์ศวสนาน. 2457: 55)

การซ้ำคำบางลักษณะ เป็นการวางตำแหน่งคำเพื่อเน้นจังหวะข้อความหมาย และจัดกลุ่มสร้างแบบแผนให้กับบทประพันธ์ การซ้ำคำดังกล่าว ที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีตัวอย่าง ดังนี้

กรมช้างผูกช้างเชื่อง	ขับมัน
ขุนคชินทรเข้มขัน	จึกวัง
สัปคับครบเครื่องสรรพ	พาฐ วาแฮ
พลแวดเชิงชิตช้าง	ขบเขี้ยวกุมคทา
กรมม้าผูกม้าร่าน	เริงพศ
ขุนประจำเจนสกค	ข่าน้อย
หัตถ์ทาบเทิดทวนชด	ฉว้ดร้อน ร้าแฮ
พลหอกหาญห้อมค้อย	คิค้างเกียงแขง
กรมธธแต่งธธลือ	เหล็กเพชร
เทียมคุรงค์พารเห็จ	ลิวล้า
ขุนน้ำวธธแผด็จ	ศีกุ่ สธิตย์แฮ
ทวธธธธธธธ	สกคห้อมล้อมสลอน

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 13)

ขอธรีรัตนกุม	เกรงตน
ขอกุ่ศัทรผจญ	จุงแพ
ขอคุณพระปกมณ	ชาลเทศ สยามแฮ
ขอเคชะพระเกียงแก้ว	เกลื่อนร้อนผอนเกษม

(โคลงนิราศพระราชทานแด่พระบรมราชินีนาถ. 2504 : 214)

เสียงประ โคมแข่งอื้อ
เสียงพลุสัญญาดัง
เสียงโห่สท้านถึง
เสียงบาทสเทือนหล้า

เอิกอึง
 ตื่นฟ้า
 พรหมโลก
 เล่ห์คาวดินไหว

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 14)

ต่างตนโอนอ่อนเกล้า
ต่างซิคหัดฉ้อเอางาน
ต่างรับพระราชทาน
ต่างประสีสะขำ

กราบกราน
 รับน้ำ
 ทุกทั่ว ตนแฮ
 เสร็จแล้วอัญชลี

(โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลกเชนทรวงสวนาน. 2457 : 36)

งามจริตมารยาทเจ้า
งามพุดงามข้มขาม
งามเคืองระคายความ
งามเลิศลักษณ์แต่งแต้ม

งอนงาม
 ข้มข้ม
 คมเคียด ค้อนแฮ
 ผ่อนผ้าพางาม

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 168)

เห็นกาสรนอนอยู่ในหนองน้ำ
 ฝูงนกเอี้ยงบินขยับจับลงไป
 เห็นฝูงกาจิกกันสนั่นก้อง
 นกกระจาบคาบหญ้าพาบินมา
 วาบุพัดปิดในพฤษาปลิว
 นกแก้วจับเคียงกันบนกิ่งไม้
 เสียงสุนัขเห่าจ่าท่าจะกัด
 ไฟป่าไหม้มาร้อนระงม

เหมือนเมื่อน้องค้องจำเข็นคักไชย
เหมือนที่แย่งอรไทยจากอสุรา
เหมือนที่ต้องสงครามกับยักษ์
เหมือนที่ขมมหาศรไชย
เหมือนน้องขึ้นบาธูลวลออกมาไถ่
เหมือนที่ร่วมเรียงเคียงประทุม
เหมือนเมื่อสังขปัดมาขู่ข่ม
เหมือนที่จากทรมชมเพราะกลัวไฟ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2517 : 118)

นกคือคักชักผูกกระหือร่อน
นกคอเคียบลุมคู้ยู่ปลายไม้
นกสน็อกชอกซอนเทียวหาเหยื่อ
นกต้องต่างประสานเสียงจำเรียงกัน
นกกาถูเสียงคูไม่เพราะหู
นกกาหลังเฉียวกระเดเมื่อแม่เมิน
นกปูเลาจับเจ้าฉะหูเคียว
 ดูพลางทางวันทอดถอนฤทัย

เหมือนเมื่อแห่ดวงสมรจะมาให้
เหมือนเมื่อไฉนงั้เรียงเคียงคู่กัน
เหมือนเมื่อกินเลี้ยงแล้วทำขวัญ
เหมือนผีปลอบสาวสวรรค์ชวนดำเนิน
เหมือนศัตรูเข้ามาขวางให้ค้างเงิน
เหมือนใครมกลสมรเห็นไปห่างไกล
เหมือนอยู่เดียวทุกขันทนหม่นไหม้
 หยุคยืนร่วมไม้แล้ว โศก

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 82)

นางทรงภูษาจีบชั้นใน
พระทรงฉลององค์ปีศดู
นางทรงฉลององค์ แพรหางไก่อ
พระทรงคาดแพรดวงพุดตาล
นางผูกพระจี้ย่างเก่า
พระทรงคู้มปีเพ็ชรพราย
นางทรงกรอบหน้าสุวรรณรัตน์
พระทรงเกี่ยวกระบี่เรื่องรอง

ผูกสายอย่างไทยไปเงินอยู่
 ปีกเป็นรูปหมูแผ่นทวยาน
 ผูกเอี่ยมสีไพรงามสอาด
 ดิดดรารูปห่านกับปลากลาย
 ขื่อพระหัตถ์ผูกเต้านฉีฉาย
 พื้นผ้าขาวลายขลิบทอง
 ดิดอกเก็จจัดเป็นแถวฉ้อง
 สายต่อทอกรองด้วยไหมพรม

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 8)

1.2 การซ้ำเสียง คือ การนำเอาคำที่ออกเสียงเหมือนกันมาใช้ในบทประพันธ์
 ร้อยกรอง เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านของเสียง และเพื่อโยงความหมายจากคำหนึ่งไปสู่ความ
 หมายของอีกคำหนึ่ง เช่น

ราชบุรีใดราชได้
 ไบบ่บลสนมยัง
 ขรอยราชแต่ปางหลัง
ราชนิราศแรมร้าง

แรมวัง นีนา
 อยู่บ้าง
 จักพราก มาอา
 ร่วมรู้ใจเรียม

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 127)

การซ้ำเสียงในร้อยกรองบทนี้ เป็นการซ้ำเสียงของคำ ราช (ราชา) ราชบุรี (ชื่อเมือง) และนิราศ เพื่อเป็นการเล่นเสียง และเชื่อมโยงความหมายของคำเข้าด้วยกัน อันเป็นกลวิธีที่กวีใช้สำหรับถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการให้เกิดแก่ผู้อ่าน

<u>สาวหยุดขึ้นพันร้ว</u>	คิดพันพัวด้วยคอกดวง
<u>สาวหยุดสาวน้ำวพวง</u>	<u>สาวหยุดหน่อคอบพี่ชาย</u>
<u>สำเหล้าเข้าแกมด้วย</u>	<u>เหล้าแถมด้วยหนึ่งเมามา</u>
เมานุชสุดสาวทหมาย	ร้ายกว่า <u>เหล้า</u> เฝ้าทุกขทน
<u>ร้างรักเร่เร่รัก</u>	เล่ห์เรียมหัก <u>รักเร่เร้น</u>
จากน้องต้องจำจน	ผลกรรมพรากจากน้องนาง
<u>กระจุนส่งกลิ่นเกลี้ยง</u>	คิดพางเพียงจากจำจาง
จำพรากจากจรทาง	ทิ้งน้องไว้ไกล <u>กระจุน</u>
<u>ซ่อนผู้รู้ซ่อนชัก</u>	<u>ซ่อนชายรักเรียมจากถวิล</u>
ชายใดในแผ่นดิน	คิดเชยน้องต้องเคืองกัน

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 26 -27)

การซ้ำเสียงในบทร้อยกรองบทนี้ เป็นการเชื่อมโยงการชมคอกไม้กับความคิดคำนึงถึงคนรัก โดยเชื่อมโยงความหมายเข้าด้วยกัน เช่น ชื่อของคอกสาวหยุดกับสาวหยุดน้ำ และการเรียกให้สาวหยุดคอบ ชื่อของคอกสำเหล้า กับเหล้า ชื่อคอกรักเร่ กับการเร่รัก เป็นต้น

<u>นางนวลนวลปีกแฉ่ว</u>	พึงรัก
<u>ไม่ผ่องเหมือนนวลพัคตร์</u>	นมน้อง
<u>แก้วพิ่มลลักษณ์</u>	ละออเอี่ยม องค์เอย
ดั่งอนงค์ในห้อง	หกฟ้ามาปน

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484 : 8)

ร้อยกรองบทนี้ เป็นการซ้ำเสียง ชื่อนกนางนวล นวลของปีกนกนางนวล และนวลพัคตร์ของนาง เพื่อโยงความหมายเปรียบเทียบสร้างจินตนาการแก่ผู้อ่านและขบข่องความงามของนางผู้เป็นที่รัก การซ้ำเสียงที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากที่กล่าวแล้วยังมีตัวอย่างอื่น ๆ อีกดังนี้

หลังเต่าบ่เต็งตั้ง
ถาเต่าเหี่ยวชุกชน
เต่าเออฝากนุสนธิ์
เต่าแม่มาทางนี้

กลางชล
 หลบลิ
 แก่เต่า ไวंना
เต่าไถ้นำจร

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 122)

ห้วยค้ำวนค้วนจากเจ้า
ห้วยก็ค้ำวนดูเห็น
 เห็นห้วยหากคิดเอน
 กิ่งเค็ดสวาดิค้ำวน

จำเปน
 หดห้วย
 ดูอก ดูนา
 ขาดค้ำวนมา

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 137)

กัลยาณมิตรอ้าง
 เสนอมิตรเราสองงาม
 เรียบคิตุ์ครองความ
 น้อยรักพี่รักน้อง

อาราม พระนา
 เงื่อนพร้อง
 สุจริต นามแม่
 เล่ห์เพียงอาราม

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี(นาก). 2457 : 120)

พนมรักนามแห่งห้วย
รักพี่รักแสนทวิ
 จากเจ้าห่างเพียงชี-
รักช่วยแบ่งรักข้า

ชลธิ์
 กว่าฟ้า
 พิตรมอด ม้วยแม่
 ควนค้ำวนพนมคง

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี(นาก). 2457 :138)

ไม้ <u>เกิด</u> เหมือน <u>เกศ</u> เจ้า	กลืนรุ่งเร้าวนอบอวย
ขนางอย่างน้องกราย	ข้างเขื่องกริครจิตทำ
<u>ระ</u> กำหนด <u>ม</u> ระกะ	เหมือนอะรุเรียบ <u>ระ</u> กา
ไม้ <u>จาก</u> เหมือน <u>จ</u> กจำ	เพราะ <u>จาก</u> เจ้าเฝ้าทุกขัณฑ์
ขงโคกคึกขงษ์	โฉมอนงคั่นถมล
นาง <u>แถม</u> ดุจเรียบบล	น้อง <u>แถม</u> ขัมพรมพรขาม

(ภาพย์เห่เรือ. 2503 : 29)

1.3 การซ้ำความหมาย คือ การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาใช้ในบทประพันธ์ร้อยกรอง เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียง อธิบายความหรือเสริมความในบทร้อยกรองที่กวีต้องการสื่อให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น การซ้ำความหมายในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์มีลักษณะเด่นชัด 3 ลักษณะ ดังนี้

ก. การซ้ำความหมายในลักษณะการหลាកคำ เพื่อไม่ให้บทร้อยกรองมีคำซ้ำซาก รวมทั้งเพื่อเลือกคำให้เหมาะสมกับสภาพหรือสถานการณ์ เช่น

ครั้นถึงแอบมองช่องทวาร	เห็นองค์พระกุมารมีศรี
<u>ไ</u> น <u>ข</u> นา <u>ส</u> บ <u>น</u> เ <u>น</u> ด <u>ร</u> พระ <u>ภู</u> มี	เทวีขวยเงินสเทินใจ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469: 52)

✕ สักกรวนำรักภักดิ์สมร	เหมือนจันทร์จรัสศรี
ทุกสิ่งสรรพทั้งามสรรพรับอินทรีย์	ดั่งกินรีร่อนรำกลางอัมพร
เมื่อชำเลื่องเขื่องชาย <u>ไ</u> น <u>ข</u> นา	มา <u>ส</u> บ <u>ต</u> า <u>ฟ</u> ี <u>ข</u> ้อง <u>ค</u> ัง <u>ด</u> ้อง <u>ศ</u> ร
แม้มีเกรงความนิทาจะกล้ำจร	ไป <u>ช</u> ู <u>ช</u> ้อน <u>โ</u> ม <u>เ</u> ล <u>า</u> ขึ้น <u>พ</u> ล <u>า</u> เอย.

(บทสักกรวาสำหรับร้องรำต่าง ๆ. 2534 : 117)

การใช้คำ “ไบนขนา” กับ “เนตร” และคำ “ไบนขนา” กับ “ตา” ในตำแหน่งที่อยู่ใกล้กันดังตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่า กวี ใช้กลวิธีหลាកคำเพื่อให้เสียงของคำมีลักษณะไม่ซ้ำซาก การที่กวีเลือกใช้คำ “ไบนขนา” กับเพศหญิง และ “เนตร” กับ “ตา” กับเพศชาย ในบริบทนี้นับว่าเป็นความ

ประเด็นในการเลือกใช้คำของกวีที่สามารถเลือกใช้คำได้อย่างเหมาะสมกับบุคคล และเหมาะสมตามลักษณะนิเทศทางภาษาก็คือ “ไวยากรณ์” เป็นคำพยางค์ที่มีเสียงอ่อนนุ่ม ซึ่งถือเป็นลักษณะไพเราะในภาษาไทย จึงเหมาะที่จะใช้กับเพศหญิง ส่วน “เนตร” และ “ลา” เป็นคำพยางค์เดี่ยว มีความสั้นและห้วนเมื่อนำมาใช้กับเพศชาย จึงไม่คู่ควร/การใช้คำซ้ำความหมายในลักษณะหลากหลายคำในบทพระราชนิพนธ์ร้อยกรองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวอย่างดังนี้

อนุมานคือพี่แล้ว	<u>โฉมฉาย</u>
จักช่วยส่งนางเยาว์	ขาดรฟ้า
ไมตรีพี่ฝากสาว-	ลักษณรับ เรียมฤา
นวยสไบไขว่คว้า	ขยับต้องลงใจ

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 562)

อนุมานหาญหักข้อม	คทา <u>ราพเอย</u>
มารสบัณฑลคมือมา	เพื่องพลั้ง
กระบี่คือสุรสา	หัตถบอบ ชำแฮ
สุดเจบสุดจะยัง	อยู่ด้านทานกร

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 565)

.....	
ที่ฝั่งเหนือชายละเมาะเป็นเกาะดอน	ศิลาก้อนเรียงรายชาย <u>ชลธิ</u>
อีกฝั่งหนึ่งถึงแก่งหินตะพาน	ศิลาดานเกิดเป็นคันกันวิถี
แต่จมขวางอยู่ในกลางวน <u>วารี</u>	<u>น้ำ</u> ปรี้งปรี้งฟุ้งกระเชนอยู่เป่นฟอง

(ตามเสด็จไทรโยค. 2505 : 180)

รอย <u>ธาร</u> มาลงคงแปดสาย	แต่ <u>แห่ง</u> หายไปเสียบ <u>ห้า</u> หน้า <u>แสง</u> นี้
นับ <u>แต่</u> ทิศใต้มาราบ <u>บา</u> ญี	เป็น <u>ที่</u> ที่ไม่มี <u>น้ำ</u> สาม <u>คำ</u> บล
ทุ <u>ที่</u> สี่มีดกก <u>กว้าง</u> หก <u>ศอก</u>	คู <u>ย่น</u> บอกกราบ <u>ผา</u> มา <u>หลาย</u> หน
ดก <u>สูง</u> ถึง <u>แปด</u> วา <u>พอน้ำ</u> บล	ที่ <u>ห้า</u> หก <u>แห่ง</u> <u>ชล</u> เช่น <u>คัน</u> มา
ที่ <u>เจ็ด</u> มี <u>วารี</u> อยู่ <u>ริม</u> ชอก	ก <u>ว้าง</u> สัก <u>ศอก</u> พ <u>รั่ง</u> พร <u>อย</u> น <u>้อย</u> น <u>ัก</u> หนา
สูง <u>จาก</u> พื้น <u>ขึ้น</u> ไป <u>สัก</u> สี่ <u>วา</u>	ไม่ <u>เสาะ</u> หา <u>เกือบ</u> ไม่ <u>เห็น</u> เป็น <u>ทอ</u> ธาร

(ตามเสด็จ ไทรโยค. 2505 : 193)

๖. การซ้ำความหมาย เพื่อเสริมความหมาย ได้แก่การนำเอาคำที่มีความหมายเหมือนกัน คล้ายกัน หรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน มาใช้ประกอบกัน เพื่อให้ความหมายเสริมกัน เป็นการเน้นย้ำความหมายที่กวีต้องการสื่อให้หนักแน่นและเด่นชัดขึ้น เช่น

เห็น <u>แค่</u> <u>ฝูงนก</u> เนก <u>นันต์</u>	โผ <u>หก</u> ห <u>ก</u> หัน
แล <u>เห็น</u> เว <u>หา</u> ส <u>ดา</u> ย <u>ดา</u>	
ซ <u>้อ</u> แซ <u>แซ</u> เส <u>ียง</u> จ <u>ร</u> ร <u>จา</u>	ลี <u>ส</u> ลับ <u>ลา</u> น <u>ดา</u>
แล <u>เต็ม</u> ท <u>้ง</u> พ <u>้น</u> อ <u>ัม</u> พร	

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 72)

บทบทร้อยกรองข้างต้นมีคำที่ใช้บอกความหมายว่า "จำนวนมาก" ที่กวีนำมาเน้นย้ำความหมายในลักษณะซ้ำความหมาย เพื่อช่วยสร้างความไพเราะให้กับบทบทร้อยกรองและเสริมความหมายซึ่งกันและกันหลายคำ คือ คำว่า อเนก อนันต์ ดาชดา เต็ม และ ลานตา ซึ่งคำแต่ละคำอยู่ในตำแหน่งที่ทรงเลือกสรรใช้อย่างเหมาะสม สร้างจังหวะ สัมผัส สละสลวย และให้ความหมาย อธิบายความเด่นชัด พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2526 ให้ความหมายของแต่ละคำไว้ดังนี้

อเนก หมายถึง มาก, หลาย
 อนันต์ หมายถึง มากล้น
 ดาชดา หมายถึง มากมาย เกือบกลาด
 เต็ม หมายถึง บรรจู่อยู่จนไม่มีที่ว่าง
 ลานตา หมายถึง มีมากเหลือที่จะดู

เปรมจิตปราศจากเศร้า	สิ่งคล้าย สรรพเทอญ
ทวนครขอบขันท์	เขตค้ำว
เจริญสุขทุกคืนวัน	ววยทววย
ปลั่งปลอดประปักษ์แก้ว	เกียงพันภัยภัย
ไพบูลย์สมบัติถ้วน	ทวยชน ชื่นเทอญ
ประกอบกิจเกิดนิคยผล	แผ่หล้า
บำเพ็ญทั่วภูมณ	จาลเกษคร สยามเอย
จงประสิทธิ์ประสงศ์ข้า	คิดต้อง กลองธรรม

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 1)

บทหรือกรอนบทนี้บอกถึง ความสุขของผู้คนในบ้านเมืองที่มีความหมายอธิบายความเด่นชัด แสดงออกถึงแง่มุมเชิงวรรณศิลป์ในกลวิธีการใช้คำซ้ำความหมายที่กวีใช้ถ้อยคำได้อย่างเหมาะสม งดงาม ให้รสไพเราะทั้งทางด้านเสียง ความหมายและรูปคำ คำที่เลือกใช้บอกความหมายของ "ความสุข" มีปรากฏเป็นจำนวนมากในหลายลักษณะ ทั้งคำที่บอกความหมายถึงความสุขโดยตรงคือ เปรมจิต สุข ชื่น และบำเพ็ญ กับกลุ่มคำที่ใช้ประกอบบอกเหตุแห่งความสุขนั้น ๆ คือ ปราศจากเศร้า และสิ่งคล้ายทั้งมวล ววยทววย ปลั่งปลอดประปักษ์ ไพบูลย์สมบัติ ประกอบกิจนิคยผล คำแต่ละคำจัดวางในตำแหน่งที่งดงามทางด้านนัยลักษณ์ที่แสดงออกถึงความรู้ ความสามารถในการประพันธ์ของกวีได้อย่างดี การซ้ำความหมาย เพื่อนั่นย้ำ หรือเสริมความหมายซึ่งกันและกันในลักษณะดังกล่าวที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์มีตัวอย่างดังนี้

โคก็ <u>กำสรด</u> ให้	โหยหา
บินเขือกเขินวิญญาน์	ขังล้า
ไกรฟงป่งกา	กลกระหนัด นั้นเลข
พลอย <u>โศก</u> สงสารซ้ำ	สะอื้น <u>ออกกรม</u>

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 144)

นกอินทรีคินคาบินกลาคกลุ่ม
เสียงไก่ป่าขันจ้ำจับแควว

นกตะกรุมมากกระไรฝูงใหญ่หลวง
มีทุกห้วงลาลหารธารนท

(ตามเสด็จไพร่โศก เล่ม 2. 2505 : 281)

ก. การใช้คำซ้ำความหมายในลักษณะคำสร้อยเสริมบท หรือที่ ปรีชา ทิชนพงศ์ เรียกว่า “คำซ้อนสองคู่” (ปรีชา ทิชนพงศ์. 2522 : 85) ได้แก่ การนำคำซ้อนที่มีความหมายเหมือนกัน มาประกอบเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านของเสียง และให้ความหมายที่เด่นชัด เนื่องจากกลุ่มคำที่นำมาใช้ มักเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป ตัวอย่างการใช้คำซ้ำความหมายในลักษณะคำสร้อยเสริมบทหรือคำซ้อนสองคู่ มีตัวอย่างดังนี้

สงสารสนเฝ้าคนชื้อ
ไขว่ขว้าน่าชังอย่างใด
แต่จะให้ร่วมรักสมครหมาย
ไ้อ้สงสารชมพลาหน้าจะมัว

หมามันป็นมือแล้วมิได้
ข้าไม่คิดเกียดเกลียดกลัว
ก็เหลืออายเหลือทนเป็นคนชั่ว
ได้ต้องตัวนับว่าเหมือนสามี

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 59)

เมื่อนั้น
ฟังคำชนกชนนี

นางลำหับมารศรี
ยังทวิ้อค้ออันค้นใจ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 75)

ไ้อ้วาเอษณะของวองเอ้ย
สูญสิ้นแสนหาอาลัย
จะส่งให้ไปอยู่กับเขาอื่น
เมื่อมิได้รู้จักมักจี่กัน
เวลาก็มีคมนสนรยา
จะล่าปากยากเย็นเป็นกระไร

โฉนเลขจะละลูกเสียได้
ลูกผิดอันใดจึงลงทัณฑ์
เหมือนข่มจีนแก่งฆ่าให้อาสัญ
จะไปด้วยเขานั่นฉันใด
มิรู้ว่าเขาจะพาไปไหน
ยังไม่รู้จักใจกันเลย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 74)

นางสุดแสนรักใคร่ไหลหลง
หวัระรักซึกซึ่พิไรชัก
 ลืมชนกชนนีที่จากไป
เผื่ออิงแอบแนบชิดสนิทกาย

เคียงข้างพาลงลงนอนดึก
โอบอุ้มพุ่มพิกไม้เว้นวาย
 แสนสนุกสุขสบายทุกนาที่
แสนสนุกสุขสบายทุกนาที่

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 80)

แม่นำทำเลขล้วน
จับจ่ายขายซื้อคง
 ผิวคิดผิดเพี้ยนผจง
 ทุนร่ำกำไรทั้ง

ไปหลง ลืมเฮบ
 ไปปลั่ง
 เวียนจบ เลื่อนนา
 ดอกด้วยพลอยสูญ

(สุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 150)

เชอะชะหุ่มขามไ้
เงอะงะเกะกะกวน
 ทำไคก็ชั่วขวน
 ชักแต่คู่ค่ากลืน

ไปควร
 จิตฟุ้ง
 ความโกรธ เสมอณา
 เพราะด้วยเชอะเชิง

(สุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 152)

ลับปลับกลับกลอกกลิ้ง
เข้าชิดสนิทสนม
 ของใช้เครื่องทองถม
 พูล่อแต่พอปลื้ม

เขียนกลม
 หยิบข้ม
 ทำสาบ สูญแฮ
 แปลกถ้อยอย่าทะนง

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 181)

ชั้นดีมีมากหมั่น
ใครกะกะระราน
 ไปจนเจ็บเจกพาล
 ผู้ประพาศดั่งนั้น

สันดาน
 อคกลัน
 พาเดือด ร้อนพ้อ
 จึงได้ใจเย็น

(โคลงสุภาษิตนฤพนการ. 2517 : 196)

ภูมิค่อยข้างเอื้อง
 เอียงแอบบองค้อรไท
เอื้อนอรรถรสปราศรัย
 พิทุกข์ทุกข์ไ้

กรรไล
 แกล่ไกล่
 โคยอ่อน หวานนา
 ควบด้วยนงคราญ

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 128)

หน้าครามภายนอกน้ำ
โกหกพกลมทำ
 คิดมาน่าเค้นคำ
 โทษจะหนักนกล้ำ

ใจดำ ด้วยนา
 วุ่นว้า
 มั่นกล่าว
 ลดได้ฉันท

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 146)

ใคร่ครวญดูอย่าเหี้ยม
ค่อยพูดค่อยจา
ทุกข์โศกโรคภัยอัน
 จงเล่าเถิดอย่าร้าย

หุนหัน พ้อเฮย
 ก่อนบ้าง
 ไคเกิด มีฤ
 ฬรู้ราวความ

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 71)

กราวเคราะห์กราวโทษแล้ว
 ผ่อนให้เบาบาง

จงระจับทุกข์แผ้ว

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 147)

1.4 การใช้คำเหมาะกับสถานการณ์ บทร้อยกรองคือ สื่อแสดงอารมณ์ และจินตนาการ ที่กวีมุ่งสร้างความสะเทือนใจและจินตนาการให้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ดังนั้น การใช้คำให้เหมาะกับสถานการณ์ ทั้งด้านเสียง จังหวะ และความหมาย จึงถือเป็นกลวิธีที่สำคัญอย่างหนึ่งที่กวีนำมาใช้ การใช้คำเหมาะกับสถานการณ์ ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์บทร้อยกรองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังต่อไปนี้

ก. การเลือกเสียงของคำที่มีจังหวะ แสดงความหมายสอดคล้องกับเนื้อหา เช่น

ขามเข็นคันรำสำราญ	สังคีตขับขาน
บรรเทิงละเลิงกลางแปลง	
อาทิตย์ดิดยอศไม้แฝง	จันทร์เห็นเด่นแดง
ดั่งลอบมาเล็งแลเรา	
อยู่สูงสุคล้ำทำเนา	โน่นแน่ขุนเขา
ยังพลอยมาลอบชำเลื่อง	

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 71)

บทร้อยกรองข้างต้นจะเห็นว่าถ้อยคำที่ใช้ส่วนมากจะเป็นคำที่เป็นที่ทอดเสียงเนื่องกันให้จังหวะเรื่อย ๆ มีความเรียบง่าย กวีเลือกทำลีลาจังหวะดังกล่าวบรรยายภาพความสนุกของชาวป่า ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพในความเรียบง่ายของชาวป่าที่แฝงอยู่ในถ้อยคำได้

เดินกรายร้ายเราะเสาะหา	ดอกจำปูนป่าได้ทั้งคู่
อีกดอกฮาปองงานตรู	จะฝากไปให้รู้ว่ารักนาง
แล้วเอาเล็บเสื่อที่ตัดใหม่	เหน็บไว้ในช่องดอกไม้ข้าง
หวังเป็นปริศนาบอกทำทาง	ว่าแม่นใครขัดขวางจะต่อขดี
เค็ดใบไก่อื่อนนั้นมาห่อ	ว่าแม่พ่อไม่ให้จะพาหนี
ครั้นเสร็จสมถวิลยินดี	กลับมายังที่ทั้งสองพลัน

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 33)

กลอนบทนี้จะแสดงถึงความในใจ และการตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยวของชมพลา ในการที่จะ
บอกรักแก่นางลำหับ จะเห็นได้ว่าช่วงจังหวะ และลีลากลอนมีนัยบอกความหมายถึงการตัดสินใจ
ที่เด็ดเดี่ยวแน่วแน่ โดยเฉพาะคำในวรรคแรกที่ว่า "เดินกรวยร้ายระเสาะหา"

โสมลาอนุชนาญแล้ว	จักลา แม่ณา
จงอย่าแสนโศกา	ไผ่ไช้
ไปนานก็เดือนตรา	มาสู่ แม่แม่
ขอเทพรักษน้องไว้	ตราบเข้าคั่นคง

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการ (นาก). 2457 : 119)

บทหรือกรอนข้างต้นจะได้อารมณ์ความรู้สึกจากช่วงซ้ำที่กวินนำมาแสดงถึงความรักความ
อาลัยของตน การซ้ำคำ โสมลา และจักลา บอกถึงความหมายของการฝืนใจ และจำใจต้องจาก

ณ ทนใดอาญ แลนา ขกแก้วรูปมิช้า แลนา
อ้าปากกินสิ้นหมด แลนา ไปปรากฏอันใด แลนา
ผินหน้าไปหาน้อง แลนา กิดจักห้องพจนา แลนา
วาจาบทนไซ แลนา ณ บัดใจดาหลับ แลนา ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 45)

ลีลาจังหวะของร่ายดังกล่าว เป็นการแทรกสร้อยคำ เพื่อให้เกิดจังหวะเนิบนาบแสดงถึง
อาการสะลึมสะลือ ทำให้ผู้อ่านได้รับอารมณ์รสที่สอดคล้องกับเนื้อหา ให้ภาพของผู้ที่ถูกวางยานอน
หลับได้อย่างดี

<u>บเหือดหายละห้อย</u>	<u>พลางรำนน้ำเนตรข้อย</u>
หยาดเปื้อนแก้มคาง	ครำนา
<u>นางนมใจระเริ่ม</u>	<u>มือสั่นเสียงเทิ้มเทิ้ม</u>
<u>หวาดร่ำใจตน</u>	

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 147)

บทร้อยกรองข้างต้น มีเสียงที่แสดงภาพความหมายตามเนื้อหาที่กวีต้องการสื่อได้อย่างเหมาะสม ในบทแรกเสียงหนักเสียงเบาของ คำ บเหือดหายละห้อย พลากร้านั้นन्द्रย้อย ให้ความรู้สึกและอารมณ์แก่ผู้อ่านทั้งเสียงและความหมาย

ในบทที่ 2 กวีใช้คำซ้ำกร่อนเสียง ะเริ่ม บอกการเต้นของหัวใจ และคำซ้ำเสียง เต็มเต็ม บอกอาการสั่นของมือเพื่อเน้นความหมายและสร้างจินตภาพให้กับผู้อ่าน แล้วใช้คำ "หวาดว้า" เข้ามาสอดรับ ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของคนที่อยู่ในอาการเสวราโศรกได้อย่างดียิ่ง

ขุนมอญร้อนง้าวฟาด	ฉาดฉะ
ขาดแล่งตราบอระ	หรูปคั้น
โอสรีบกันพระ	ศพสุ์ นครแฮ
สูญชีพไปสูญสิ้น	พจน์ผู้สรรเสริญ

(โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. 2530 : 17)

บทร้อยกรองดังตัวอย่าง กวีใช้เสียงของคำตายที่มีเสียงหนัก เช่น ฟาด ฉาดฉะ ขาด หรูป (คั้น) แสดงภาพพระเจ้าแปรฟันพระสุริโยทัย ที่ทำให้ผู้อ่านได้รับอรรถรสทั้งทางด้านเสียง และความหมาย ซึ่งเสียงและความหมายของคำให้จินตภาพ และเร้าความรู้สึกสะท้อนใจของผู้อ่านผู้ฟัง ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหา

ข. การเลือกใช้คำเหมาะสมกับระดับของภาษาและมีความหมายสอดคล้องกับเนื้อหา เช่น ใช้คำพื้น ๆ ง่าย ๆ พรรณนาขมตลาด พรรณนาขมธรรมชาติของชาวป่า ดังตัวอย่าง

ครันถึงท้องทางห่างตลาด	เห็นแผงลอยวางกลาคนับไม่ไหว
มีของสดสารพัดจัดวางไว้	ทั้งสุกรเป็นไก้ผักปลา
กุ่มสดกุ่มเค็มออกเต็มร้าน	ตะพานน้ำเต้าห่านเนื้อปึกษา
ทั้งปลากรอบแห้งอย่างอย่างชำลา	เนื้อกะจุมหิงสากวางทราย
ผักหญ้าสารพัดจะจัดสรรค์	ใส่กระจาดเรียงรันมาวางขาย
ผลไม้หลายอย่างวางเรียงราย	มากมายเหลือล้นคณนา

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 46)

นั่งเหนือแผ่นผาที่หน้าถ้ำ	เทาราน้ำเอนอิงฟังพุดพิชิต
ตะวันฉายฉายน้ำอ้อมตา	ดกตามชอกศิลาชำเกราะ
ที่น้ำอ้อมลับช่องมองเห็นพื้น	ปลาน้อยลอยคืบคุดแห่หลาย
พ่นน้ำฟูเป็นละอองต้องเมลงตา	ดกเรียบรายเป็นภักษาน้ำเอนคุด
ยามลมตกนกกรองช่องแซ่เสียง	เสนาะเพียงลำนน้ำเอื้อยน้ำฟู
ลำควนคงส่งกลิ่นประทุกัน	นางโฉมตรูฟังเพลงวังเวงใจ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 35)

เมื่อพรรณนาชมบ้านเมือง ปราสาทราชวัง หรือพรรณนาถึงตัวละครที่เป็นชนชั้นสูง หรือ กษัตริย์ก็จะใช้ถ้อยคำที่มีระดับสูงขึ้นเช่น

ศรีสวัสดิวิวัฒนเรือง	ชานินทร์
กรุงอมรรัตนโกสินทร์	ออกอ้าง
เทิดมสุทศน์เทพนครินทร์	สรวงภพ โพนแส
ประกอบปรากฏการสร้าง	สุดอ้อมกรุงหลวง

(โคลงพระราชพิธีถือน้ำแล่นเทียนตรัสสวนาน. 2457 :1)

ศรีสวัสดิวิศาล	สถานราชสถิตย์	วิจิตรประไพไพโรจ
โชติชัชวาลชลลิต	ดุสิตมหาปราสาท	ราชมหามณฑลบรรณรัตน์
คลังสมบัติโอฬาร	ราชอุทยานอุดม	เรือนบรมวงษานุวงศ์
ดีกอนงค์กำนนวน	รยบรยงกนสนาลัย	...

(โคลงพระราชพิธีแห่โสกันต์ 2457 : 9)

สนับเพลาของเลื้อยสอด	ทรงกระแสน
ภูษิตไฉนทางหงษ์	จีบห้อย
ฉลององค์คาดหิรัญ	เงยับ ขาบแส
เจียรบาครีร้อยซ่อน	ถักทอง

(โคลงพระราชพิธีแห่โสกันต์. 2457 : 3)

ประนังเขียนแน่นเฝ้า หมู่ชาวเจ้าพนักงาน ขกับบรรหารระดับ
ให้ผลัดผ้าอาบ แต่งกายคุอะเคื้อ ให้สอคเสื้อทรงประทม
ของบรมกษัตรา อุ่มกาษาขึ้นวาง กลางพระแท่นทิพอาสน์
ที่ไสยาสน์ทรงธรรม มาลาอันอลงกต สำหรับขษัตติเบศ
วางประเทศเบื่องสูง แล้ว ข เรียกฝูงก้านัล มาพร้อมกันบมิข้า

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 15)

ใช้คำที่ไม่สุภาพหรือคำพรูสวาท แสดงถึงอารมณ์โกรธได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เช่น

ภายหลังกาหลิบเอือน	โษษฐาม
<u>อ้าชาติข้าเลวทราม</u>	<u>ชั่วช้า</u>
เอ็งทำกคี่ตาม	ใจกู ไคนา
เขาจึงน้อยจิตกล้า	กลัดกลั่นใจตาย
<u>อ้ายจัญไร</u>	มึงมาพานางไป <u>อ้ายโจรป่า</u>
ผุดลุกขึ้นได้	จวขไม้เงื่อง่า
แก่นนักรักฆ่า	ให้มีวขบรรลัษ
ภูจะสับซ้ำ	จนหน้าแก้ไข
จนกากกลืนได้	ไม่แค้นล่าคอ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 85)

ดูเขยดูถูก	เรียกกูเป็นลูก <u>อ้ายใจหาญ</u>
<u>อ้ายโจรจันเทาล</u>	จะผลาญให้ตาย
พวกห้องญาคิภา	มาด้วยมากมาข
มึงอย่ามันหมาย	จะไม่ว่าขวาง

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 86)

เมื่อต้องการแสดงอารมณ์รักก็จะใช้ถ้อยคำที่อ่อนหวาน แสดงอารมณ์รัก เช่น

จอมขวัญ	จะเวียนโศกคล้ายไปถึงไหน
บิครมาราคาไกล	เพราะเชื่อในคำพี่ที่เจตน์จง
ด้วยความสัตย์ที่แสนพิศวาส	จึงประสาทให้ตามความประสงค์
ยังแต่เจ้าดวงจิตคิดพะวง	มิได้แจ้งงานที่เรียมรัก
วันชลเจ้าเขวขอดเสน่หา	ดังบิลาลันต้องอะรูก
ให้รื้อนรุ่มกุ่มกรรมอารมณ์นัก	เหมือนอโปะเห็นประจักษ์จะขาดใจ
จึงสู้ชนคั่นหาให้มาขอ	เหมือนเจ้าหมอแม้นปีดจะคักขยับ
จงเมตตาปราณีมีอาลัย	อย่าได้เคืองขัดตัดไมตรี

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 76)

เชษฐสมรแม่จูงได้	เมตตา พี่รา
รินซึ่งสุรามา	สักถ้ว
พี่คิมคังยาอา -	บุวิธ- นะเฮ
ไม่แกไม่เจ็บม้วย	เหตุน้ำมีอนาง

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 44)

2. การเลือกเสียง

เสียงเป็นองค์ประกอบสำคัญของถ้อยคำภาษาอย่างหนึ่ง ซึ่งการสรรใช้ถ้อยคำของกวี หรือที่เรียกกันว่าภาษากวีนั้น กวีจะใช้ความพิถีพิถันในการเลือกเป็นพิเศษ เพราะเสียงในบท ร้อยกรองนอกจากจะมีความหมาย และทำให้ร้อยกรองเกิดความไพเราะสละสลวยแล้ว เสียงเสนาะ ยังช่วยทำให้ผู้อ่าน ได้รับความเพลิดเพลิน เกิดความรู้สึกและมโนภาพตามจินตนาการของกวี ด้วยการเลือกเสียง ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเสียงเสนาะ โดยไม่พิจารณาถึงเรื่องความหมายเพื่อไม่ให้ซ้ำซ้อนกับเรื่องการใช้คำที่ได้กล่าวไปแล้ว การเลือกเสียงหรือเสียงเสนาะในบทร้อยกรอง จะประกอบขึ้นด้วย

2.1 การเล่นเสียงสัมผัส เสียงสัมผัสในร้อยกรองจะมีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน สัมผัสอักษร สัมผัสสระ ในที่นี้จะกล่าวโดยละเอียดเฉพาะสัมผัสอักษร และสัมผัสสระเท่านั้น คือ

ก. สัมผัสอักษร ได้แก่ การนำคำที่มีพยัญชนะต้นเสียง เดียวกันมาเข้า สัมผัสกัน โดยไม่ต้องคำนึงถึง เสียงสระ เสียงวรรณยุกต์ และเสียงตัวสะกด เช่น ทราบ สร้าง ศาสตร์ เซ ถือว่าสัมผัสกัน การเล่นสัมผัสอักษรนั้น แม้คำประพันธ์แต่ละ ประเภทจะมีความ นิยมมากน้อยแตกต่างกัน เช่น โคลงทุกประเภทนิยมสัมผัสอักษรมากกว่ากลอน แต่สัมผัสอักษร ก็ถือเป็นแง่งามในบทร้อยกรอง อย่างหนึ่ง สัมผัสอักษรที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังนี้

- การใช้คำพยัญชนะต้นตัวเดียวกันมาเรียงติดกันตั้งแต่ 2 คำ ถึง 4 คำ เช่น

. . . งามประเสริฐเพริศแพรว ระบายแก้วแกมอุไร ปักเทียนไสวแสงสว่าง
กระจำจับพื้นสระ คุแปลบปลาบวาว จับนัยนาพรายพราง ไต่ตั้งหว่าง
กลางวิจิตร . . .

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 39)

ความ <u>ขำ</u> ไป <u>ฟุ้ง</u>	มัวแต่ <u>คิด</u> อื่น <u>ก่</u>
บ <u>่</u> แจ้ง <u>ใจ</u> เลข	ออก <u>า</u>
สร้าง <u>ท่า</u> เฉบ <u>เงื่อน</u> ง <u>ำ</u>	เห็น <u>พัค</u> ตร์ <u>หะ</u> ชั้น <u>ช้ำ</u>
สุด <u>ยัง</u> ไป <u>คง</u>	อยู่ <u>เลข</u>

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 73)

<u>นวนางนบนอบน้อย</u>	เสนอนาม ถวายเส
<u>ฉันชื่อโฉมจันทร์งาม</u>	<u>ผ่องแผ้ว</u>
<u>นี่ชื่อสุริเยศยาม</u>	<u>ปลาบปลั่ง</u> แสงนา
<u>นี่ชื่อชื่นจิตแก้ว</u>	กลาดหน้ากะนึ่งผืน

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 32)

... ท่วงทีคิดค้น เล่นสี่สอคล้ายซัก
บ้างจำรัสเรื่อเรื่อ แดงแก่เหลืองแก่หลาก มากสี่สลับผ่านลาย...
เหลียวแลแหล่งบนล่าง พ่างผนังรุ่งแวง ส่งสี่แดงดูมาด
เมื่อขรรษาตรขามเย็น เห็นประคุกกลางวัน ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 37)

เหตุใดท่านจึงลื้อ	เลี่ยนกัน
ที่ท่านเห็นสำคัญ	ว่าแก้ง
<u>ที่ท่านอยากเยาะหยัน</u>	เราเล่น
เราบ่มีจิตแสรัง	<u>หลอกล้อลวงเธอ</u>

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 73)

<u>นาสิกสมรมั่นมั่น</u>	กลขอ
<u>ปลาบปลั่งเล็งแลล่อ</u>	<u>อวบเนื้อ</u>
<u>งามระหงทรวคทรวงสอ</u>	<u>สองไหล่</u> ผายแฮ
<u>ระทวยอ่อนสองกรเกื้อ</u>	<u>กอบนัวหัดถ้างาม</u>

(โคลงสุภาพนิทบางปะอิน. 2517 : 168)

นาเวศเคลื่อนค้อยคลา ล่องลอยมาตามชลธาร
 รมไม้ในคูทหาน บานเคลื่อนกล่นห่่นเรียราย

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 25)

... จับแสงสุรย์ส่องสว่าง เครื่องใช้ต่าง ต่างมี
ล้วนสอศสีสุกสด หมดทุกสิ่งพึงใจ ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 37)

เห็นปรางติดตันตัน เหมือนพีชชิตชมเชย
 จาคนางล่างสุขสบาย เลขชมปรางต่างโฉมฉาย

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 25)

- ใช้พยัญชนะตัวเดียวกันเล่นสัมผัสกันตลอดวรรค ถือเป็นกลวิธีที่ให้ความไพเราะในด้านของเสียงที่เป็นที่นิยมกันอีกอย่างหนึ่ง การสัมผัสอักษรตัวเดียวกันทั้งวรรคที่ปรากฏในบทหรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีตัวอย่างดังนี้

อกไหลผายผางค	องอาจไม่มีใครคู่
วาดแขนกรีดกรายซ้ายขวา	ทั้งปากทั้งตาเป็นเชิงเจ้าผู้
หนุ่มด้วยกันไม่ขุ่นสู้	<u>ลาหลีกคู่หลบละลาน</u>

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 54)

เซอะเซซ่มซ่มไซ้

เงอะเงะเกะกะกวน

ทำได้อีกยี่สิบ

ซักแต่ค่ากลุ่ม

ไปควร

จิตทุ่ง

ความโกรธ เสมอมา

เพราะคิ้วเซอะเซง

(โคลงสุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 152)

สงสัยสบสิ่งสิ้น

ค้อยนึ่งค้อยพืงนาน

แม่นหวนคว่นว่าขาน

ถึงทราบจะสบสู้

ทุกประการ

จึงรู้

เขาเกลื่อน กลายแฮ

สลัดเลี้ยวเลขเรือน

(โคลงวชิรญาณสุภาษิต. 2517 : 144)

นวนนางนบอบน้อม

ข้าแต่เรนทร์สุร

พระเกียรติจรัสจรูญ

นามพระบาทพระเจ้า

กายทูล

ผ่านแผ้ว

ไพโรจน์

ท่านได้ทรงธรรม

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 23)

นอกจากนี้การเล่นเสียงสัมผัสในโคลงบางบท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้มีลักษณะพิเศษไปกว่าปกติ คือ มีการเล่นสัมผัสอักษรตัวเดียวกันเกือบตลอดทั้งบท ซึ่งยิ่งทำให้บทร้อยกรองนั้นมีความไพเราะมากยิ่งขึ้น เช่น

<u>สองสิ่งสองโศกสั่ว</u>	<u>สอดคล้อง แสงแสง</u>
กลับคิดราชกิจพลัน	ข่มสรว้อย
โองจักรัตนกระสัน	สนิทแน่น แผ่นนา
ซ่อนเร้นซ่อนน้อย	กว้างขึ้นหาวย

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 564)

<u>ตรัสกระซิบอรรคเรศแก้ว</u>	<u>กับกรรม</u>
<u>สมรทราบแสนโศกสลับ</u>	<u>สลับสับ</u>
ราพนาสูรสำคัญ	ขนิษฐวอด วายแธ
ซ่อนเงยตระกองกัม	ภักดรให้พิไรครวญ

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 11)

<u>พลไกรเดินคันท้อง</u>	<u>ทางพนม</u>
ดูยเหล่านรกขรทม	เหียบแบ่ง
<u>สัตว์ถึงวังวานชม</u>	<u>ซอนซอก</u>
ผ่านละหานธารแห่ง	เหือดด้วยดินสลาย

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 14)

<u>หีบข่อยเผยออกเขื่อง</u>	<u>ยอดน</u>
กิ่งก่าได้ทองกล	เยี่ยงนั้น
หีบนักจกให้ผล	พลันไก่อ้น หักแธ
แจกเสพย้าพิษสัน	สุดสันเสียบนม

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 170)

จากตัวอย่างจะเห็นว่า ทรงใช้การเล่นสัมผัสอักษรเกือบตลอดทั้งสองวรรค หรือทั้งบาทในบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์หลายเรื่อง แต่พบว่ามีโคลงบทหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นพิเศษ เป็นโคลงที่เล่นสัมผัสอักษรตลอดทั้งบทและมีความสมบูรณ์ครบทุกบาท ได้แก่

นางนวลนิทหนึ่งหน้า	นางนวล
ชายชิดแหม่ช้อยชวน	ชื่นรู้
ไสสึงเสียงสรวล	สวสศุค
รี้ร่าร่ารับรู้	เรื่องรื่องเริงรมย์

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484 : 9)

โคลงข้างต้นนี้เล่นสัมผัสอักษรแต่ละวรรคแตกต่างกัน วรรคแรกเล่นอักษร น วรรคต่อไป คือ ช, ส และ ร ตามลำดับ

การเล่นเสียงสัมผัสอักษรในโคลงจะมีอีกลักษณะหนึ่ง คือเล่นเสียงอักษรท้ายวรรคหน้ากับเสียงอักษรหน้าของวรรคท้ายในบาทเดียวกัน ซึ่งทำให้เสียงของโคลงมีความต่อเนื่อง สละสลวยขึ้น ตัวอย่างเช่น

พลงตระโถมโถมลุ่มเกี้ยว	กอดประสาน
สองสบสุขสรอายุ	ร่วมรู้
ลูกกลมละเลิงลาน	ลืมหั่น้อย
นางพระวงหลงรู้	ชื่นล้ำลืมหรรค์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 563)

เปรมจิตปราศจากเศร้า	สิ่งศัลย์ สรรพเทอญ
ท้าวกรขอบขันท์	เขตด้าว
เจริญสุขทุกคืนวัน	ววยเทวษ
ปลั่งปลอดปรปักษ์ก้าว	เกี่ยงพันภัยกษัย

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 :1)

พลางชวนกันปอกปลี	ปลีนั้นเมล็ดในหล่อน
ถูกไม้ตระการ	
ขนมหวานนุ่มแท้	ที่กรอบก็กรอบแล้ว
เลิศด้วยกลิ่นจรวง	บาร์นี

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 9)

กล่าวคำคนพูดไป	ปดสนิท
กล่าวเล่าถึงนงพิษ	พ่นร้าย
เป็นช่องฉกชีวิต	วายชีพ
จำปลดหวาดหวั่นย้าย	ชักเขื่องตนหนี

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 174)

การเล่นสัมผัสอักษรในบทร้อยกรองประเภทกลอนและกาพย์ ซึ่งเป็นบทพระ
ราชนิพนธ์ มีปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

รักเร่เร่ร้างรัก	เล่าห์เรียมหักรักเร่รัน
จากน้องต้องจำจน	ผลกรรมพราจากน้องนาง

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 26)

แม่นแม่มากับพี่	จะชวนชี้ชักชมเชย
ยิ้มเยือนไม่เชื่อนเฉย	เลขชมเล่นเช่นเคยชม ฯ

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 27)

จะเห็นได้ว่า กาพย์ทั้ง 2 บทนี้ พระองค์ได้ใช้การเล่นสัมผัสอักษร เกือบตลอดทั้ง
วรรคและทั้งบาท

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเล่นอักษรในกลอนและร่ายนั้นก็จะไม่นิยมให้มีสัมผัสอักษรหลายคำติดต่อกัน ตลอดทั้งวรรคแต่จะเล่นสัมผัสอักษรควบคู่กับการเล่นสัมผัสสระ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

ข. สัมผัสสระ คือ คำที่ร่วมสระเดียวกัน เช่น ไกร - ไป นัยน์ - ใหม่ - ไชย ถ้ามีตัวสะกดต้องร่วมสระเดียวกันและร่วมมาตราตัวสะกดเดียวกัน เช่น วาด - อาจ - ราษฎร - บาท ฯลฯ สัมผัสสระที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์บทร้อยกรองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวอย่างดังนี้

- สระเดียวกันเรียงกันสองคำ เช่น

ไม้คอกออกต่างต่าง
คิดความขามบังอร

หลากหลายอย่างดูรรร
เจ้าผูกไม้ให้เสียบทรง

(กาพย์เห่เรือ 2503 : 26)

เรียบร่ำรำครวญคราง
ปีกขน่าเชยชม

โดยแถวทางท้องเลื่อนพนม
แซ่เสียงซ้องร้องอิงอล

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 27)

จับตะพดมะพร้าววัดถวารี
นั่งชุ่มแซ่เย็นน้ำสำราญ

รดทั่วทั้งอินทรีย์อาบสนาน
น้ำเป็นเกลียวเชียวฉานทานกาบรับ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517: 23)

เมื่อนั้น
เวียนไม้ใหญ่ข้องมองตา
โผนขึ้นหลังพลันเกาะมันไว้
เลือกกระโดดโหดไปไกลพอ

ชมพลาว่องไวใจกล้า
เห็นได้ท่าโคตรัดกระหวัดคอ
เสื่อสลัดเท่าใดไม่ย่นย่อ
กลอกล่อหลังเท่าไรก็ไม่พลัด

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 30)

น้องก็รู้ว่ารูปไม่สวย
แต่ส่วนเสสร้างแก้งใส่ไคล้

ทั้งแกด้วยจะดีมาแต่ไหน
น้อยใจเป็นพันคนนา

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. : 61)

ให้อาบน้ำชำระกายหมดจด
หอมชื่นรื่นรวบสวกายา
ห่มชีไบไว้รอบอุระรัด
สวมกำไลมะก้าน้อยร้อยพลิกแพลง

ขมิ้นสดปรุงประทีนกลิ่นบุปผา
นุ่งผ้าฮอลี่สีแดง
สาวกาคัดครัดเครื่องเปล่งปลาบแสง
แล้วตกแต่งมาลัยใส่สวมตัว

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 62)

เจ้าจิตคิดขัดแค้น
บิตตะกุดพุดเยื้องชัก
จับคคปลดประจักษ์
พยายามทหาดิคนปล้น

เคื่องนัก
ล่อลื่น
จำจด ไวนา
ปวดคุ้มวันตาย

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 172)

- สระเดียวกันเรียงกันสามคำ เช่น

สับปรับกลับกลอกกลิ้ง
เข้าจิตสนิทสนม
ของใ้เรื่องหมายทองถม
พูดล่อแต่พอปลื้ม

เขียนกลม
หิบย้ม
ทำสาบ สุณแฮ
แปลกถ้ำยาทะนง

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 181)

ลักวากินรินบินร่ร่อน
ลงเ่นสวนลดาวล์อันอำไฟ

จากสิงขรภูหาที่อาไสย
ล้วนทรงลักษณ์วิไลลออตา

(บทสักรวาทสำหรับร้องลำด่าง ๆ. 2534 : 122)

- สระเดียวกันสองคำมีสระอื่นกั้นกลางหนึ่งคำ เช่น

เมื่อนั้น
ตกใจนี้ใครที่ไหนดมา
มาไปเค็ชวนี้อเข้าเน้นข้า
สองตนกูเข็นส่งตรงทวาร

นางเวรขู่วว่าออย่าหาบ้า
ไฟไหม้ชีวจะวายปราณ
นางเข้าจุดคราสุดด่าน
ไล่กันลนลานหลุดออกไป

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 25)

เมื่อนั้น
ทำตกใจร้องไปด้วยมารยา

นางเลื่อนลอยฟ้าสเนหา
ใครมาฉวยฝ้ามเรงใจ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 60)

พูดทชาคแถมมลิ
รื้อขกรองต้องจิตต์เรียบ

น้องข่างริหาไนเียม
วางให้ฟีข้างที่นอน

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 26)

รักประจักษ์จิตแท้
คังไม้เบิกบาน

ใจฟีปางนี้เล้
ยิงนา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 38)

คูมันว้างตามกิ่งไทร
มีอมันกำพลไม้

ไชอะไรก็อกรา
เห็นถาไมนั้นแนเกรา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 25)

บัดนั้น
 ภูบกับค่านับพระผ่านฟ้า
 เชิญพระองค์ขึ้นทรงบนหลังช้าง
 พอได้พักผ่อนที่อ่อนใจ

พระยาอาชาไนยแกลัวกล้ำ
 แล้วทูลกิจจาไปทันใด
 จะพาไปนคราที่อยู่ใกล้
 ภูวไนยจงทรงพระปราณี

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 42)

2.2 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ เป็นการเล่นเสียงของคำที่ประกอบด้วย พยัญชนะ สระและตัวสะกดอย่างเดียวกัน มีรูปวรรณยุกต์ในลำดับที่เรียงต่อกันมาวางเรียงไว้ใกล้กัน ซึ่งเป็นกลวิธีที่ทำให้เกิดเสียงเสนาะ หรือสร้างเสียงดนตรี ให้เกิดขึ้นในบทหรือกรองอันเป็นการเพิ่มความไพเราะ ให้แก่เสียงวิธีหนึ่ง การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในบทหรือกรองพระราชนิพนธ์มีตัวอย่างดังนี้

ครั้นถึงสุมทุมพุ่มพฤกษา
 เห็นดาโกะโตตัวลาย

แลหาสำคัญมั่นหมาย
 นอน ซุ่มซุ่ม หงายนัยน์ดาวาว

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 28)

ผู้สัตว์สบสิ้นทั้งหลาย
 เพราะเกรงพิณพาทย์เกรี

หลบซ่อนซ่อน กาย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 71)

นาสิกสมรแมนแมน
 ปรางเปล่งเสียงแลลลอ
 งามระหงทรวงดทรงสอ
 ระทวยอ่อนสองกรเกื้อ

กลขอ
 อวบเนื้อ
 สองไหล่ ผายแธ
 กอบนื้หวัดถ้งาม

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 168)

เผ่าถ่านการกลั้วคลุก
ชักฟอกไผ่ขาวขำ
คี่ ชั่วบาปบุญขำ
สองอย่างรวมรวมเค้า

ของคำ
คำเข้า
แยกถิ่น สถานนา
คลุกได้ฉันใด

(โคลงสุภาษิต อีสปปกรณ์. 2517 : 155)

ทำทานการสละสิ้น
จงประกอบสามกาล
แรกคึกคะหนาทาน
โสมนัสมาโนชน้อม

สบสถาน
เกิดพร้อม
ทำเสร็จ แล้วแฮ
นั้นั้นั้เป็นบุญ

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 180)

หลังเต่าบ่เต่งตั้ง
ถาเต่าเที่ยวชุกชน
เต่าเอยฝากนุสนธิ์
เต่าแม่มาทางนี้

กลางชล
หลบลิ้
แก่เต่า ไว้ณา
เต่าเต่านำจร

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 122)

ถึงช่องเขาทูลเลี้ยว
แลละลิ้วเชิงผา
กระทิงถิกพัยคณา
เขาทูลโล่งได้

เลขมา
โหวโหว
เคยสู่ สิ่งแฮ
ตอบด้วยทรวงเวียน

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 136)

หน้าเบิกบานกลับสด
อาระบบบบมไใช้

รันทจดิจีบไหม้
แต่ร้อนฤาเสวย น้อยเลข

(ลิลิตนิราชากริต. 2536 : 4)

เป็นมาแต่แรกนั้น
เพราะจิตลูกผลอเพลิน
แต่นี้จับกับดิน
จักนับถือแม่แม่

เหลือเกิน
พลาดแท้
ทางผิด แล้วแม่
คู่คั่งเค็มกัน

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 63)

นกตะกรุมสู้มสู้มเที่ยว
หัวโหม่งเหม่งกายา
ไครมาคสวาคินา
ขอรุ่งกลับกลายเกื้อ

หาปลา
เย็นชื้อ
รีรัตน์ เร็มแฮ
กากแม่นนกตะกรุม

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก).2457 : 143)

คนดูคื่นค้ายท้อง
ล้อมเครื่องเล่นเป่นวง
ยืนนั่งต่างเคอร์ไป
รูงลูกหลานบ้างอุ้ม

ถนนใน แน่นแฮ
กลุ่มกลุ่ม
มากล้า คลาแฮ
ไขว่พนน

(โคลงคั่นพระราชพิธีแห่โสกันต์.2457 : 102)

เหลือวเห็นสาขสวาดีเจ้า
คั้งจะทอดกายา
น้ำตาบ่ขาดตา
กลืนกล้าน้ำเนตรกัม

ตามมา ส่งแฮ
ลุ่มลุ่ม
ไหลหลัง ลงแม่
ภักตร์เด้าดำเนิน

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 19)

ในการเล่นเสียงวรรณยุกต์บางแห่งก็ใช้เสียงในลักษณะกลับกันกับวิธีแรกทั้งนี้เพื่อ
ต้องการให้เกิดความไพเราะและถูกต้องตามฉันทลักษณ์ด้วย เช่น

ซ้อแซ่แซ่เสิบงจรรจา
แลเต็มทั้งพื้นอัมพร

ลีลลับลานตา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 72)

จับเมื่อทั้งหกไปหาปลา
เขว่าร้องร่ำร่ำเพราะ

เงาะถอดรูปมาพอเหมาะเงาะ
ออกมาเฉพาะห้องเวลา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 140)

ดวงเดือนเหมือนภักตร์แก้ว
ใจอยู่วังแต่ตน
ดาวดาบคืนนภคณ
แม่แม่มาแนบข้าง

กลอยกระมล
ห่างร้าง
ดวงเด่น
จักชีชวนชม

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 128)

เรือหน้าไปเขาได้เห็นอยู่ริมหาด
แต่เชียวชาญการหักสันทศครู

ไม่ขามขลาดขัดสนด้วยคนผู้
สดับแดรแต่ผู้ดูเคินกระบวน

(ตามเสด็จไทรโยค. 2505 : 188)

ตัวอย่างข้างต้นย่อมเห็นได้ว่า การเล่นเสิบงวรรณยุกต์เป็นกลวิธีการประพันธ์บท
ร้อยกรองอย่างหนึ่งที่กวีจงใจนำมาใช้ เพื่อให้เกิดงามทั้งรูปและเสียง ในบทร้อยกรอง

3. การใช้โวหารภาพพจน์ (Figure of Speech) ได้แก่ ชั้นเชิงการประพันธ์ บทหรือกรอนในการใช้สำนวนโวหารที่ลึก เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้อ่านประทับใจ นึกเห็นภาพในใจได้ โดยมุ่งเน้นความรู้สึกทางอารมณ์เป็นสำคัญกว่าข้อเท็จจริง การใช้โวหารภาพพจน์ นอกจากจะช่วยให้บทหรือกรอนเกิดความหายที่แจ่มแจ้ง และสละสลวยน่าฟังแล้ว ยังช่วยให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง สามารถรับรู้และเข้าใจความคิดความรู้สึกของผู้เขียนได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย โวหารภาพพจน์ที่ปรากฏในบทหรือกรอนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังนี้

3.1 อุปมา (Simile) หมายถึงการเปรียบเทียบ ความเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันของสิ่งสองสิ่งซึ่งต่างชนิดกัน การใช้ความเปรียบเทียบเชิงอุปมาจะเชื่อมบทเปรียบเทียบด้วยคำว่า เหมือน คง คั่ง ราว กล เสมือน อย่าง เฉก เปรียบเพียง เปียง แม้น คล้าย เช่น ปาน ประหนึ่ง ประดุจ ฉนั้น เพียง ต่าง เล่ห์ ประเล่ห์ ฯลฯ บางตอนก็ใช้วลีเป็นตัวเชื่อม เช่น ราวกับ เหมือนอย่าง เหมือนหนึ่ง เสมือนดั่ง เปรียบแม้น เปรียบดุจ ประดุจหนึ่ง เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อุปมา เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียงและความหมาย ดังตัวอย่างดังนี้

<u>กลภาษามิตรอย่าง</u>	<u>อาราม พระนา</u>
<u>เสมอมิตรเราสองงาม</u>	<u>เงื่อนพร้อม</u>
<u>เรียบคิคุครองความ</u>	<u>สุจริต นามแม่</u>
<u>น้องรักพี่รักน้อง</u>	<u>เล่ห์เพียงอาราม</u>

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาค). 2457 : 120)

ในบทหรือกรอนบทนี้ผู้ประพันธ์ อุปมา ความรัก ความเป็นกลภาษามิตรต่อกัน ระหว่างตนกับคนรักเหมือนกับชื่อของวัคกลภาษามิตร ทั้งนี้เพื่อนเน้นให้เห็นความสูงส่งของความรัก ดังความที่ว่า "น้องรักพี่ พี่รักน้อง เล่ห์เพียงอาราม" ความเปรียบเทียบให้บทหรือกรอนบทนี้นอกจากจะให้ความหมายชัดเจนด้วยคำว่า "กลภาษามิตร" อันหมายถึง มิตรแท้ 4 จำพวก ได้แก่ มิตรอุปการะ มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรแนะประโยชน์ และมิตรมีน้ำใจแล้ว การนำเอาความรักของตนไปเปรียบเทียบกับชื่อของวัค ซึ่งถือว่าเป็นวิสุทธิสูงส่ง เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป ยังมีความหมายโดยนัยที่ซาบซึ้งด้วย

<u>นอชาติออลัษคัผู้</u>	<u>โหมเงลา</u>
หมคเหมาะคังกลิงเกลา	กล่อมเกลี้ยง
ข้าใครจะให้เขา	เคียงคู่ กันนา
สมพักตร์ จักพอเลี้ยง	อยู่ด้วยกันดี

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 104)

<u>นาสิกสมรแม่นแม่น</u>	<u>กลขอ</u>
ปรางเปล่งเสียงแลลออ	อวบเนื้อ
งามระหงทรวงดทรงสอ	สองไหล่ ผายแฮ
ระทวยอ่อนสงกรเกื้อ	กอบนัวหัดถ้างาม

<u>สองถันเทียมเทียบด้วย</u>	<u>ลัดบง กรแฮ</u>
งามรูปอรเอวองค์	ไซ้ไซ้
ค่านินดั่งนางหงส์	เหิรเห็จ
งามบาทงามเพลาอำ	เอี่ยมทั้งสรรพางค์

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 168)

<u>ชลพักตร์ผิวผ่องเพียง</u>	<u>ศศิธร</u>
สบเนตรยิ่งกมลศร	บาดขำ
พึงเลิขงสุดอาวรณ์	หวังสวาท
งามทวนล้วนลักษณ์ล้ำ	แหล่งหล้าหาไหน

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 29)

ดวงดาวราวเนตรน้อง	นางหงา พี่เอย
ภักตร์เทียบดวงจันทร์	จิมลัม
ขนงเปรียบอ่าวคงคา	กันเรียบ เสมอมา
โฉมแม่งามขั้วขั้ว	ยังเข้มอัปสร

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี (นาก). 2457 : 123)

นางนวลนวลปีกแผ้ว	พื้งรัก
ไม่พ้องเหมือนนวลพัศตร์	นัมน้อง
แก้วที่พิมพ์ลक्षण	ลองเอี่ยม องค์เอย
ดั่งอนงค์ในห้อง	หาฟ้ามาปน

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484 : 8)

สักรวดตั้งแต่เห็นเป็นมนุษย์	ไม่พ้องผิดเหมือนหนึ่งนางสาวงามโฉม
จะดูไหนก็วิไลควรประโลม	คังควงโสมส่องฟ้านภาพร
ทั้งท่วงทีภิรมยามราตรี	เอี่ยมสะอาดดั่งอนงค์องค์อัปสร
เมื่อเอือนโอรุพจนาสุนทรวอน	เหมือนคมศรีเสียบอุราพี่เอย

(บทสักรวดสำหรับร้องลำดั่ง ๆ. 2534 : 116)

สักรวน่ารักภักตรสมร	เหมือนจันทร์จรัสศรี
ทุกสิ่งสรรพงามสรรพอินทรีย์	ดั่งกินรีร่อนรำกลางอัมพร
เมื่อชำเลื่องเอื้องชายโนนา	มาสบตาพี่ช่องคังคังสร
แม้มีเกรงความนิทาจะกล้าจร	ไม่ขู้ช่อนโฉมเผลาขึ้นเพลาเอย

(บทสักรวดสำหรับร้องลำดั่ง ๆ. 2534 : 117)

อุปมาดังตัวอย่างข้างต้น เป็นการชมความงามของนางที่กวี เลือกใช้ตามแบบประเพณี นิยมที่กวีรุ่นก่อน ๆ ได้เคยแต่งเอาไว้ เช่น รูปร่างของนางงามเหมาะเจาะดั่งปิ่น ดังกล่ากลึง สวย อย่างนางกินรี นางฟ้านางสวรรค์ ขานขั้วงามกว่าขั้วของนางอัปสร นวนาคคู่ขนานหงส์ โบหน้างาม

ราวกับดวงจันทร์ กว้างดั่งคันศร ดวงตาประดุจดวงดาว ตาคมยิ่งกว่าคมศรจุมเหมือนขอกามเทพ ซึ่งลักษณะความงามดังกล่าวถือเป็นความงามในอุดมคติ ลักษณะเดิมที่กวีเลือกใช้อุปมาประเพณีนี้ก็เพื่อเป็นการยกย่องและแสดงภาพความงามอันสูงส่งของนางให้ผู้อ่านเข้าใจได้ลึกซึ้ง โดยไม่ต้องคิดวิเคราะห์หรือแปลความ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสม มีแง่มุมทางด้านเสียงและอธิบายความได้เด่นชัด

<u>โบราณย่อมกล่าวอ้าง</u>	ออกอรธ
<u>ว่าทุกข์เทียบดังพัศตร</u>	ส่วนพื้น
<u>ความสุขซึ่งมีจัด</u>	เป็นคอก ดวงเส
<u>ขกเหตุให้เห็นต้น</u>	ตลอดต้องพลิกขา

(โคลงว่าด้วยความสุข. 2517 : 163)

<u>ชนพาลป่าน้ำซึ่ง</u>	เค็มเขียว
<u>ขาวใหญ่ไหลเป็นเกลียว</u>	ว่างโวง
<u>ใสจริงแต่จบเคียว</u>	ถาคีม ใต้เส
<u>มากก็มากกดโค้ง</u>	คบคำพาเส
<u>บัณฑิตจักเทียบแม่น</u>	นที จืดถา
<u>เห็นขุ่นจอกแหมมี</u>	มากด้วย
<u>กระหายคิมเย็นคิ</u>	คลสุข เกษมเส
<u>น้อยขิงน้อยขมกม้วย</u>	มอดได้แทนตัว

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484: 36)

<u>ความรู้คู่เปรียบด้วย</u>	กำลัง ภายเส
<u>สุจริตคือ เกราะบัง</u>	ศาสตร์ห้อง
<u>ปัญญาประดุจคัง</u>	อาวุธ
<u>ภูมิสดต่างโล่ป้อง</u>	อาจแกลัวกลางสนาม

(โคลงสุภาษิตพระราชทานกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา. 2517 : 201)

<u>ปัญหาค้างมาเทียบ</u>	<u>รถยนต์</u>
<u>แม่น้ำหาดทราย</u>	<u>ชักใช้</u>
<u>จักควบนองหาญ</u>	<u>เห็นผิด ผันแฮ</u>
<u>ขอบสดีศรีตรอง</u>	<u>ถ้องแท้จึงทำ</u>

(โคลงสุภาษิตพิพิตรธรรม. 2517 : 144)

อุปมาจากตัวอย่างนี้ เป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่ออธิบายความให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจได้ลึกซึ้งและถ่องแท้ยิ่งขึ้น ลักษณะเด่นของอุปมาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกันนั้น มีความเหมาะสมสอดคล้องและอธิบายความได้อย่างเด่นชัด เช่น การเปรียบเทียบความทุกข์ ความสุขในมนุษย์กับผ้าดอก เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีความทุกข์มากกว่าความสุขเป็นธรรมดา ความทุกข์ก็เปรียบดั่งผ้าพื้น ความสุขก็เปรียบเหมือนดอกผ้า การเปรียบเทียบ เพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของการคบคนพาลและบัณฑิตว่าเป็นเหมือนน้ำทะเลและน้ำจืด คนพาลซึ่งเปรียบเสมือนน้ำทะเลแม้จะดูใสสะอาด และมีมากแต่ก็ดื่มไม่ได้ ส่วนบัณฑิตเปรียบเสมือนน้ำจืด แม้จะแลดูขุ่นเต็มไปด้วยขอกแหวนแต่ก็สามารถที่จะดื่มกินแก้กระหายได้ การเปรียบเทียบความรู้กับกำลังกาย ความสุจริตเป็นเหมือนเกราะป้องกันภัย ปัญญาเป็นเหมือนอาวุธ และมีสติเป็นโล่หากใช้ให้ถูกใช้ให้เป็นก็จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้รวมทั้งการเปรียบเทียบสติปัญญาว่าเหมือนม้าเทียมรถ หากขาดการคุมบังเหียนที่ดีก็จะทำให้เตลิดไปได้โดยง่ายดังนี้ ต้องไตร่ตรองให้รอบคอบ การเลือกใช้โวหารลักษณะดังกล่าวนอกจากจะให้รสความที่ดีแล้ว ยังให้คุณค่าทางด้านปลูกประโลมใจและเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟังด้วย

3.2 อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ โวหารภาพพจน์ที่นำเอาลักษณะหรือคุณสมบัติเด่นของสิ่งหนึ่งมากล่าวแทน เพื่อแสดงภาพลักษณ์ของอีกสิ่งหนึ่งที่มุ่งจะสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ ลักษณะเด่นของอุปลักษณ์ คือ การนำเอาภาพลักษณ์ของสิ่งที่จะใช้เปรียบมากล่าวแทนลักษณะของสิ่งที่ต้องการสื่อแทนที่ ไม่ต้องมีคำเชื่อมหรืออาจใช้คำว่า เท่า คือ เป็นคำเชื่อมก็ได้ ลักษณะการใช้อุปลักษณ์ที่แสดงความสามารถของกวี คือ ความสามารถในการนำภาพลักษณ์ของสิ่งหนึ่งมาใช้แทนคุณสมบัติหรือลักษณะของอีกสิ่งหนึ่งได้อย่างเหมาะสมสอดคล้อง ให้ภาพที่ทำให้ผู้อ่านซาบซึ้ง ประทับใจ และเข้าใจได้อย่างเด่นชัดในลักษณะการอธิบายความที่ใช้คำน้อยแต่กินความได้มากวิธีหนึ่ง ตัวอย่างอุปลักษณ์ที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

ภูธรแผลงถูกท้าว	ทศกัณฐ์
เคียบกับกรชาดพลัน	กลาดพิน
ไปสูญสิ้นวัน	ร้ายเวท
สภณรีดคิดสนิทพิน	โกรธฟุ้งคือไฟ

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 18)

เป็นอัคนีลามวลาม พลามโพล่งพลุ่งรุ่งโรจน์ นัยนาโชติแดงฉาด พระบาทขัดเคืองนัก...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 132)

อุปลักษณ์ตามตัวอย่างข้างต้น เป็นการนำเอาภาพลักษณ์ของความร้อนแรงแห่งไฟ ที่พร้อมจะมอดไหม้ทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง จนมีคำกล่าวว่า "อย่าเล่นกับไฟ" มาใช้แสดงความโกรธเพื่อผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะของความโกรธที่กวีต้องการสื่อ โกรธฟุ้งคือไฟ และเป็นอัคนีลามวลาม นอกจากจะบอกความหมายของระดับแห่งความโกรธแล้ว ยังให้ภาพอาการโกรธแก่ผู้อ่านได้อย่างดีอีกด้วย

พระองค์คือพระเจ้า ทรงธรรมแผ่แผ่นผไทย คือธงชัยฉัตรโลก เบื้องอุษาโยคจวบจน
หนประจิมทิศอากาศ มากบารมีปกแผ่ ...

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 132)

"คือธงชัยจักรโลก" เป็นการใช้อุปลักษณ์เพื่อบอกย่องแสดงภาพความยิ่งใหญ่ที่เปรียบด้วยความเมตตากรุณา "มากบารมีปกแผ่" ของพระเจ้ากาหลิบ จักรเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง ในที่นี้ใช้เป็นเครื่องหมายแทนองค์พระมหากษัตริย์ จักรโลก หมายถึง กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ คือ กษัตริย์ของโลกหรือกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้งมวลที่ปกครองให้ความร่มเย็นแก่ชาวโลก ธงชัย หมายถึง ธงซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ คือธงชัยจักรโลก จึงเป็นการแสดงภาพของพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่เป็นความหวังทั้งมวลของชาวโลก คือธงชัยจักรโลก เป็นโวหารที่ใช้คำได้เหมาะสมสอดคล้องกับภาพที่ต้องการสื่อและอธิบายความได้อย่างชัดเจน

ไปฟังคนพูดฟัง	พันเผื่อ
เท็จและจริงงานเจอ	คละเกล้า
คือมีคเทียวกกริดเถื่อ	ท่านทั่ว ไปนา
ฟังจะพาพลอยเข้า	พวกเพื่อรังกวาน

(โคลงสุภาษิตนฤพุมนาการ. 2517 : 196)

การใช้อุปลักษณ์ของ "มีคเทียวกกริดเถื่อ" แทนคำพูดของ คนพูดฟังดังตัวอย่าง เป็นลักษณะของอุปลักษณ์ที่มีความเหมาะสมให้รสความได้อย่างดียิ่ง "มีคเทียวกกริดเถื่อ" แสดงภาพของคนพูดฟังอันหมายถึงการพูดมากเกินไป พูดง่าย ๆ พล่อย ๆ พูดไม่มีน้ำหนัก พูดให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน ได้อย่างลึกซึ้ง

3.3 อุทาหรณ์ (Analogy) เป็นโวหารเปรียบเทียบ โดยการนำเรื่องราว หรือเหตุการณ์บางอย่างมากล่าว เพื่ออธิบายความให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาที่ต้องการสื่อได้ดียิ่งขึ้น อุทาหรณ์ที่ยกขึ้นเปรียบเทียบมักเป็นเรื่องราวที่ผู้อ่านหรือคนทั่วไป มีความรู้ ความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เช่น เรื่องราวในนิทาน เรื่องราวในวรรณคดี เรื่องราวในพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ เป็นต้น ลักษณะอุทาหรณ์เปรียบเทียบมีตัวอย่างดังนี้

หึงเข่อเผอบกเขื่อง	ยอดน
กึ่งกำได้ทองกล	เยี่ยงนั้น
หึงนักจักให้ผล	พลันโค่น หักแฮ
แจกเสพขบพิณสั้น	สุดสิ้นเลียบชนม์

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 170)

เชื้อเร็วแรงเร็วทั้ง	เขว้าขานู เชื้อวแฮ
แม่นประมาทพะการ	กักล้า
โศดชั่วอุตส่าห์หาญ	ห่อนหุด บั้งเฮบ
<u>คังเต่ากระต่ายทำ</u>	<u>แข่งข้าชนะเร็ว</u>

(โคลงสุภาษิตอิสปกรรม. 2517 : 157)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นอุทาหรณ์จากนิทานอิสปที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป กล่าวคือ เรื่อง กิ้งก่าได้ทอง เป็นอุทาหรณ์เกี่ยวกับเรื่องความเย่อหยิ่งจนนำภัยพิบัติมาสู่ตน ส่วนเรื่องกระต่ายกับเต่าเป็นอุทาหรณ์เกี่ยวกับเรื่องความประมาทที่ทำให้พบกับความพ่ายแพ้ ซึ่งลักษณะการอธิบายความด้วยอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับกล่าว เป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้โดยง่าย มองเห็นภาพและเข้าใจเนื้อหาที่ผู้เขียนหรือกวีต้องการสื่อได้อย่างถ่องแท้

3.4 อติพจน์ (Hyperbole) หมายถึงคำที่กล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึก และอธิบายความที่เด่นชัด เป็นการกล่าวเทียบเคียงเพื่อให้ถ้อยคำสะดุดใจ มีความหมายลึกซึ้ง และให้ความสะเทือนอารมณ์ เช่น

ฟังสารเสนาะล้ำ	นามกร หล่อนนอ
สมรูปพรามบังอร	ออกอ้าง
เพราะนามรูปงามอน	เส็งขมเงื่อน งามนา
<u>สามภพสอรูปผ้าง</u>	<u>พ่ายน้องเจ็ดนาง</u>

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 33)

"สามภพสอรูปผ้าง พ่ายน้องเจ็ดนาง" เป็นลักษณะของอติพจน์ ที่มุ่งอธิบายความงามเป็นเลิศของนางทั้งเจ็ดที่ให้ความหมายลึกซึ้ง เป็นการอธิบายความ ด้วยถ้อยคำกระชับ กระทัดรัด แต่ให้ความหมายกว้าง สามารถจะอธิบายความได้มาก ผู้อ่านก็ไม่ว่ารู้สึกรู้ว่าเป็นการกล่าวที่เหลวไหลแต่อย่างใด

เสียงประโคนแข่งอื้อ	เอิกอึง
เสียงพลสัญญาณดัง	ตื่นฟ้า
เสียงโห่สท้านถึง	พรหมโลก
เสียงบาทสเทือนหล้า	เล่ห์ดำวคินไหว

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 14)

อดิพจน์ ในที่นี้เป็นการแสดงภาพความยิ่งใหญ่ของโผพารของกองทัพศกัณฐ์ที่ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพเด่นชัดในจำนวนของไพร่พลที่ "เสียงโห่สท้านถึง พรหมโลก" และ "เสียงบาทสเทือนหล้า เล่ห์ดำวคินไหว"

ลมทะเลพัดผ่าวต้อง	สกลกาย
ผ้าห่มถาห่อนหาย	สิ้นสท้าน
เนื่อนิ้วกึ่งก้อยสาย	สุดสวาคิ
แม่นพยุร้อบด้าน	คิคนิ้วเคียวหาย

(โคลงนิราศท่าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457:124)

อดิพจน์จากตัวอย่างนี้ต้องการแสดงให้เห็นถึงอำนาจของความรักอันยิ่งใหญ่ที่กวีมอบให้แก่นาง ซึ่งจะเห็นได้ว่าเพียงแต่

เนื่อนิ้วกึ่งก้อยสาย	สุดสวาสติ
แม่นพยุร้อบด้าน	คิคนิ้วเคียวหาย

3.5 บุคลาธิษฐาน (Personification) คือการสมมุติให้สรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่คนมีกิริยาอาการ อารมณ์ ความรู้สึก เช่นเดียวกับคน เช่น รู้สึกได้ ร้องไห้ได้ พุดได้ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อแสดงอารมณ์ ความรู้สึกที่ลึกซึ้ง ซึ่งกวีต้องการสื่อให้ผู้อ่านได้รับทราบ เช่น

ขามเข้า	อุระเราแหม่มขึ้นแหม่มใส
สู้บุกป่ามาคมชมดอกไม้	<u>ข้าขอบใจมาลีที่เบิกบาน</u>
ล้วนอาริมิให้เรามาเกื้อ	เผยเผยออกสืบประทีนกลิ่นหอมหวาน
สายหุคคก้อยยห้อยพวงขาน	กลิ่นซาบซ่านนาสาदनน่าเชย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 39)

เป็นการแสดงภาพของความสุก ความรื่นรมย์ ที่ได้พบกับความสมหวัง

ตัวไปถ่ายรูปไว้	ทั้งจิตร ใจนา
รูปช่วยเตือนวรคดี	อย่ามัวว
แม่ลืมนลายพิศ	วาทพี ไปแธ
<u>รูปช่วยเตือนนุชคิ้ว</u>	<u>อย่าให้ลืมเล</u>

(โคลงราชประดิพัทธ์. 2512 : 251)

เป็นการแสดงภาพความห่วงหาอาทรที่มีต่อนางเมื่อขามจะต้องจากกัน

ริมรินนาเวศล้วน	กลาคำ มากนา
ปลาบปีกมีเคียดประจำ	จ่อจ้อง
เจ็บบเจ็บบจิบจิบทำ	กระดุกกระคิก
<u>คงจะถามข่าวรื่อง</u>	<u>เรียกให้หุคเร็ว</u>

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 142)

เป็นการแสดงภาพของผู้มีความทุกข์ มีความในใจที่อยากจะระบาย อยากจะบอกให้ผู้อื่นได้ทราบ ดังนั้น เมื่อเห็นนกกลาคำ ความที่อยากจะบอกความในใจ จึงดูเหมือนว่ามันเรียกถาม

3.6 ปฏิพจน์ (Rhetorical Question) เป็นกลวิธีในการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ เพื่อเรียกร้องความสนใจและชวนให้คิด เช่น

<u>ราชบุรีไคราชไค้</u>	<u>แรมวัง นีน้า</u>
ไยบ๋อลสนมบัง	อยู่บ้าง
ชรอยราชแต่ปางหลัง	จักพราก มาธา
ราชนิราศแรมร้าง	ร่วมรู้ใจเรียม

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 127)

<u>เดินทางกลางป่ากว้าง</u>	<u>ลำเสนาะ</u>
ถึงทุ่งนามนาระ	ราษฎรรู้
ชื่อนาหากเฉพาะ	คำกล่าว
<u>ถาว์น้องนางสู้</u>	<u>เราะร้อหาเรียม</u>

(โคลงนิราศท้าวสุภัตติการภักดี (นาก). 2457 : 135)

<u>ใครใครบานเบิกหน้า</u>	<u>ดาเฉย</u>
<u>ไฉนพี่มีเสบย</u>	<u>สักน้อย</u>
<u>เขารักบ่เป็นเลย</u>	<u>ถาซ่อน โสกนา</u>
บานแต่่นอกใจละห้อย	แม่นแม่นทรวงเรา

(โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. 2504 : 213)

<u>เสียดายสายเทพแก้ว</u>	<u>เกาทัณฑ์</u>
คู่หัดดักมลาศสร	เศกให้
<u>แต่นี้จักโรมรัน</u>	<u>รามชนะ ไฉนถา</u>
จำจะกลับกรุงไค้	ตรีแก่การณรงค์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 19)

โลกนี้มีอะไรที่ไม่คู่

ดวงจันทร์นั้นยังมีอาทิตย์ปอง

ตัวเราเหงาอยู่ในโพรงไม้

ขลุแต่ฝูงสัตว์หลายไม่วายเว้น

ระมาดไม่อบากหนามหรือขามนี้

น้อยถานันสองเสือกก็เบื้อคน

ได้เห็นอยู่ทั่วถ้วนล้วนเป็นสอง

เดินพบห้องบางคราวเมื่อเข้าเย็น

พระไพรมีอยู่ไม่รู้เห็น

เป็นเพื่อนเล่นทางสบบายคลาขกังวล

มาชวนยี่รำรับกันสบบสน

หมียุคกันผึ่งรวงไม่ห้วงโย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 34 - 35)

3.7 การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ (Onomatopoeia) เป็นการถ่ายทอดเสียงของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นภาษามนุษย์ เสียงนั้นอาจใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากหรือน้อยก็ได้ ถ้าหากกวีสามารถใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหา บ่อมช่วยอธิบายความ สร้างจินตนาการให้แก่ผู้อ่าน และทำให้บทร้อยกรองมีความไพเราะสละสลวยในด้านของเสียงมากยิ่งขึ้นกว่าการบรรยายธรรมดาทั่วไป คำเลียนเสียงธรรมชาติที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังนี้

- การเลียนเสียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้ำร้อง ผ่นตก น้ำไหล และเสียงลมพัด ตัวอย่าง เช่น

สรวมสวัสดิชัย เกริกกรุงไกรเกรียงยศ เกียรติปรากฏขจรขจาย สบายทั่วแหล่งหล้า
ผ่นฟ้าผ่าชุ่มชล ไทศรพณผลพูนเพิ่ม....

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 1)

สายวิชชุคดาเข้าดาแปลบ
บัคเคี้ยวห่อ่นผ่นร่ำคำพราพรุ
ฟ้าคนองในนภางค์ครางครั่นครืน
คุดยังสาขอสณิลงที่เคียง

เป็นไฟแวบวาวจ้าผ่นฆ่าชู่
ไม่ร้างรู้สึกก็รื้ออ้อสำเนียง
ยิ่งกว่าปืนใหญ่ถนัดสนั่นเปรี้ยง
รู้ว่าเสียงหลักไม่ได้ใจยังกลัว

(ตามเสด็จไทร โขด ตอน 2. 2505 : 267)

สาขนำซัดกักขาคเป็นเกาะน้อย
แล้วเลี้ยวตรงขึ้นแก่งกันดาร

เรือเคลื่อนคล้อยธาราเชียวฉำฉาน
ลำละหานกรวดใหญ่อยู่ได้นั้น

(ตามเสด็จไพร่ไทย เล่ม 1. 205 : 166)

จุดอัคนีมีแสงสว่างฟู
คุ้งโรจน์โชติช่วงคังดวงพล

เสียงซำซู่น้ำสนั่นไหลคั่นดู
จนนี้กมูอยากจะใคร่ไปกลางคืน

(ตามเสด็จไพร่ไทย ตอน 1. 2505 : 203)

ชลธารฉานฉำฉาน
ขุนวิรุญจำบัง
ลูกลมข่อมจมยัง
พลันผลุดผุดขึ้นพ้อง

โครมดัง
ฟาดค้อง
พื้นภาค สมุทรแอ
ราพรือรำบาญ

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 565)

เสด็จไปประเดี้ยวใจก็คืนกลับ
พิรุณโรยโปรยลงกลางระยะ

ให้เรือรับข้างในไปเอะอะ
เสียงเปรียะประะลงมาบ้างเป็นครั้งคราว

(ตามเสด็จไพร่ไทย ตอน 1. 2505 : 173)

นึกผิดใจไปต้องร้องว่าตาย
ตามประรำฉำไปไม่มีแห่ง

ก็ตามซาบคาชุ่มฉ่ำพิรุณ
เสียงป็องแป้งหยดหมดที่อุ่น

(ตามเสด็จไพร่ไทย ตอน 1. 2505 : 273)

คำเลียนเสียงธรรมชาติในที่นี้ คือ ฉำ ซำซู่ ซึ่งเป็นคำที่เลียนเสียงฝนที่ตกลงมา ครั้นครั้น
เปรี้ยะ เป็นเสียงฟ้าที่ร้องในขณะฝนตก ส่วนคำ เปรียะประะ ป็องแป้ง เป็นเสียงที่เกิดจาก
ฝนตกลงมากระทบกับวัตถุที่อยู่บนพื้นดิน การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ เช่นนี้ ช่วยทำให้ผู้อ่าน
ซึมซับบรรยากาศได้ดีกว่าการบรรยายธรรมดา

ที่พลับพลาประทับนี้ไม่มีร้อน
ไม่เหมือนกับกาญจนบุรีที่หลากกัน

ลมยกขึ้นเย็นฮือกระพือผ่าน
พลับพลานั้นอยู่ข้างร้อนจนอ่อนใจ

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 306)

พลับพลาที่ร้อนร่วมลมหัด
ถึงคดทางวารีวิธีที่คดเคี้ยว

พื้นที่สู้กันไม่ได้ไม่น่าเที่ยว
ก็รถเร็วอย่างป่าไม่น่าดู

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 332)

เสียง ฮือ ฮู้ เป็นเสียงของลมพัดที่แสดงภาพให้เห็นว่าบริเวณนั้นมีลมผ่านตลอดเวลา
ทำให้รู้สึกวารีวนนั้นเย็นสบายดี

พื้นตรงนี้ที่เห็นเหมือนเช่นท่า
ยังไม่เห็นใจเดินตลอดรู้

แต่เขาว่าห้วยน้ำโจนตะโกน
เสียงซู่ซู่ก็ก้องท้องนที

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 230)

ขึ้นจากไหล่เหนือนี้ถึงที่อ่าง
จากแอ่งนี้สี่ทางวางลงมา

เป็นชั้นกลางน้ำลงตรงหน้าผา
คดคดคาห่มโถมเสียงโครมครืน

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 239)

ซู่ซู่ โครมครืน เป็นเสียงของน้ำตก

- การเขียนเสียงสัตว์ เช่น เสียงร้องของนก ไก่ป่า ชน และเสือ เป็นต้น ดังตัวอย่าง

กระลาตำทำแต่ตัวกระดูกกระดูก
หัวปีกแหลมเหมือนอย่างเขมด้วยเข้มคม
เขาเรียกกันเซงแซ่แต่ตัวแวด
กระลาตำนี้คือชื่อประธาน

.....

เห็นไก่ป่าขาคำน่าฟองสร้อย
เรียกนางไก่ที่เข้าไปอยู่ในรก
นกนางกวักลักมองช่องใบไม้
ร้องก๊วกก๊วกประจักษ์นามตามรบิล

.....

นกยูงหางขาวเพื่อยร้องเจื้อยแจ้ว
กระสาแดงแฝงคอทำคอไค้ง

เที๋วจับจิกตามหาดเกลื่อนกลาดถม
ไว้ขู่ข่มเพื่อนกันประจันบาน
ตามเสียงร้องแซ่ดแซ่ดเป็นคำขาน
เป็นนกท่านอยู่ในลำแม่น้ำน้อย

.....

ขึ้นเสียงลอยเอ็กอีเอ็กวิเวกอก
มาเดินกกเก็บกิมิชาติกิน
เห็นเรือโกส้วงถลากเกือบปากบั้น
นกขมิ้นโผมาผ่านหน้าเรือ

.....

ก๊อกก๊อกก๊อกแล้วกระโด้งโห่ง
พอปลาผุดซุบโผงกลืนคอพอง

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 142 - 143)

ตัวอย่างข้างต้นนี้จะมีคำเลียนเสียงนกหลายชนิด ได้แก่ นกกระลาตำ กนกกวัก นกยูง และไก่ป่า โดยใช้คำที่เป็นเสียงร้องของสัตว์เหล่านี้ คือ แต่แต่แวด แซ่ดแซ่ด ก๊วกก๊วก ก๊อกก๊อก ก๊อก กระโด้งโห่ง และเอ็กอีเอ็ก ซึ่งช่วยทำให้มองเห็นภาพและได้ยินเสียงธรรมชาติไปพร้อม ๆ กัน

ต้นลวาทิงชახลงร่มครึ้ม
แล้วส่งเสียงป๊วป๊วทั่วทั้งไป

เสียงฟ้าพิมผู่เตาไวะโผล่ไสว
วังเวงใจจ้องเดินค่านินมา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 22)

ชนีร้องสองฟากมีมากท้าว
บ้างห้อยโหนโชนไม้ไกล้มรรคา

เสียงป๊วป๊วเพรียกไปที่โนป่า
ดูหน้าตาหงอยเงื่องเหมือนเชื่องดี

(ตามเสด็จไทรโยค ตอนที่ 1. 2505 : 224)

จากตัวอย่างข้างต้น คำ บัวบัว เป็นคำที่ใช้เขียนเสียงรื้อของชน

- การเขียนเสียงกิริยาอาการและเสียงจากสิ่งที่คนทำขึ้น ได้แก่ เสียงการเต้นของหัวใจเสียงกักฟัน เสียงหัวเราะ เสียงสิ่งของกระทบกัน เสียงเครื่องดนตรี เสียงประทัด และเสียงปืน เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อาบจามสั่งรู้
ลิ้มเนตรบัคบินบล
ทำทิกหลุดยงน
พิศบึงเพลินเพลิสแล้

ลือกสกันร
หลากแท้
ฉงายเน่ง อยู่นา
เลศล้าเหลื่อประมาณ

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 18)

อุใหญ่โตระโหลานเหมือนบ้านช่อง
หลังนำที่ไว้สัศอุอัคคิก

ยังมีอีกสองหลังกระไรใหญ่เท่าตึก
เดินเข้าไปใจทิกทิกนิกกลัวตาย

(กลอนไคอริชิมทราบ. 2536 : 25)

การใช้คำ ทิกทิก บอกเสียงการเต้นของหัวใจ แสดงให้เห็นถึงจิตใจที่ไม่เป็นปกติ หัวใจเต้นเร็วขึ้น

ภูจะตบให้ยับ เมียนบนับกะเนกะแนน พอดทดแทนแก่มัน นั่งกักฟันกรอดกรอด
ทอดดาควบมิวาง

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 149)

กรอดกรอด เป็นเสียงกักฟันของคนที่กำลังโกรธจัด
คำเขียนเสียงที่เกิดจากสิ่งของกระทบกันที่ปรากฏ เช่น

บัดนั้น
 วิ่งไปฉวยโพงพระสิทธิ
เสียงดังโถมถั่งป้างโป้ง
 หนวกหูพวกลูกกลไก

วิเรนทรยินดีเป็นหนักหนา
 กระแทกกับสุรานั้นไป
เป้งโป้งเอิกเกริกห้วนไหว
 บ้างเอามืออุดไว้ตั้งใจคอย

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 97)

ดูยินดีที่เห็นเรือกระทบทั้ง
 ขึ้นแก่งไหนได้สนุกกันทุกคราว

เสียงปึงปึงแล้วก็ฮากันฉ่ำฉาว
 กระบวนยาวจึงได้ดั่งต้องร้องไว้

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 136)

ลคองค์ลงนั่งเหนือฟาก
 แล้วมีรับสั่งบังคับ

เสียงคังโครกกรากกรบกรับ
 ให้ไปสืบกิตติศัพท์ทุกตำบล

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 119)

คำที่เกิดจากการเลียนเสียงเครื่องดนตรี เช่น เสียงกลอง เสียงระฆัง และเสียงแตร
 ดังตัวอย่าง

ตีกลองปะตุงตุงตุงตุงตุง
 ค้างคิงขึงพันหูชั้นหู

อึ้นแะต่งเสียงเพราะเสนาะหู
 ตุ่นฮั่นอุดอยู่ล่องอยู่โพรง

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 56)

กลองแขกอื้ออึงเสียงตึงตึง
 หุ่นหขกรายค้ายสว่างอย่างน้ามอง

แกรฝ่าหรั่งโครมครึกกลองกึกก้อง
 เรือคอนหาบขึ้นล่องปึกโคมบัว

(กลอนได้อริขิมทราบ. 2505 : 17)

พอฝ่าหรั่งตีระนั่งเสียบงห้งงโห่ง
เขาจีม้าหากันออกมาผลุกพลุก

เข้าไปนั่งดูในโรงค่อขแปนสุก
นำสนุกหันเหียนว้งเวียนว้ง

(กลอนได้อริข้มทราบ. 2505 : 26)

เรือหน้าไปเขาได้เห็นอยู่ริมหาด
แต่เช้าขวชาญการหัดสั่นหัดครู

ไม่ขามขลาดขัดสนด้วยคนผู้
สลับแต่เร่ตุ้ตุ้ เคนกระบวน

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. 2505 : 188)

การเขียนเสียบที่เกิดขึ้นจากปิ่น และประทัด เช่น

สคั่งตื่นลุกขึ้นนั่งได้ฟังเสียบ
นี้ทันอิงกันทำไมมาหลายปี

ปิ่นใหญ่เปรี้ยวตัวสั้นมิ่งขวัญหนี
อันเรื่องนี้แปรไม่ออกบอกกรงกรง

(กลอนได้อริข้มทราบ. 2505 : 37)

ที่เป่นโรงจีนอยู่ภูณัด
คาดประรำผูกผ้าแดงแสงประเทือง

ชุดประทัดปิงปิงคังกระเคื่อง
ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาหน้าโรงร้าน

(ตามเสด็จไทรโยค ตอน 2. 2505 : 294)

การใช้คำเขียนเสียบธรรมชาติที่ปรากฏในบทร้อยกรอง ดังตัวอย่างล้วนเป็นคำที่มีความหมายในตัวเอง โดยไม่ต้องอธิบาย เพราะเสียงของคำที่ปรากฏนั้นมีความเหมาะสม ให้ทั้งเสียงที่ไพเราะมีความหมายที่ตรงกับสิ่งที่ต้องการสื่อและมองเห็นภาพในเรื่องได้เด่นชัดขึ้น

คุณค่าทางวรรณศิลป์

พระยาอนุมานราชชน (เสฐียรโกเศศ) ได้กล่าวถึงคำว่า "วรรณศิลป์" ไว้ว่า "วรรณศิลป์ แปลว่า หนังสือที่มีศิลปะ อันเป็นคำที่มีปรากฏในภาษาไทยเป็นครั้งแรกอยู่ในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พระพุทธศักราช 2465 ตรงกับคำอังกฤษว่า The Art of Literature" (พระยาอนุมานราชชน. 2533 : 14) ทั้งนี้ได้ให้ความหมายของคำว่า ศิลปะ ไว้ว่า

ศิลปะ คืออารมณ์สะท้อนใจ ผ่านสู่ความคิดและกำหนดขึ้นเป็นรูป หมายความว่า เมื่อเกิดอารมณ์สะท้อนใจแล้ว ก็ให้อารมณ์นี้ผ่านเข้าไปในความคิด และกำหนดให้เป็นรูปขึ้น อารมณ์สะท้อนใจนี้ ถ้ากล่าวไปแล้วยังไม่ใช่ศิลปะโดยตรง เป็นแต่ตัวการที่ทำให้เกิดศิลปะขึ้นโดยตรง และการแสดงออกให้เกิดเป็นรูปขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยความรู้ที่เรียกว่า เทคนิค ถ้ารูปที่แสดงออกมามีความงาม ความไพเราะ รูปนั้นก็จะเป็นศิลปกรรมขึ้น ในสิ่งที่เป็ ศิลปกรรม สิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น จะเป็นภาษา (ทางคำพูด ทางเสียง และทางสี เป็นต้น) ลักษณะใดก็ตาม เมื่อมีเจตนาแสดงออกเพื่อเร้าให้คนเกิดอารมณ์สะท้อนใจ สิ่งนั้นก็เป็ ศิลปกรรม และศิลปกรรมใดจะดีวิเศษหรือสูงเพียงใดก็แล้วแต่ลักษณะของศิลปกรรมนั้น สามารถเร้าอารมณ์ความสะท้อนใจให้มวลชน ซึ่งได้รับการอบรมมาดีแล้ว เป็นจำนวนมากที่สุด และเป็นเวลายาวนานที่สุดศิลปกรรมนั้นจึงจะได้ชื่อว่า ศิลปกรรม อันยิ่งใหญ่

(พระยาอนุมานราชชน. 2533 : 22)

การศึกษบทร้อยกรองในฐานะเป็นเครื่องมือสื่อสาร ความรู้ ความคิด และอารมณ์ของกวีที่ใช้ภาษา และกลวิธีการประพันธ์ เป็นอุปกรณ์นั้น คุณค่าทางวรรณศิลป์ จึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่แยกบทร้อยกรองออกจากการสื่อสารด้วยภาษาในลักษณะอื่น ๆ สุนทรียศาสตร์ หรือแง่งามทางวรรณศิลป์นั้นแม้จะไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับรสนิยมของแต่ละบุคคล แต่ละยุคสมัย แต่เมื่อนำรสนิยมดังกล่าว มาประกอบพิจารณากับคุณค่าทางด้านแง่งามของกลวิธีอาศัยหลักวิชาทางด้านอักษรศาสตร์เข้าประกอบอธิบาย เราก็ย่อมสามารถจะอธิบายอย่างมีเหตุผล มีหลักเกณฑ์ได้ ดังคำกล่าวของพระยาอนุมานราชชนที่ว่า "อาศัยวิชาอักษรศาสตร์ ซึ่งเป็นแดนแห่งความรู้เข้าประกอบ ... เพื่อให้บรรลุอันเป็นจุดหมายปลายทาง คือความรู้สึกลึก ไพเราะ" (พระยาอนุมานราชชน. 2508 : 146 - 417) ลักษณะดังกล่าวนี้ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงกล่าวไว้สรุปได้ว่า ความงามในเชิงวรรณศิลป์ จากการใช้ถ้อยคำ สำนวนสร้างภาพนั้น สามารถจะพิจารณาได้จากรสคำและรสความ (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ. 2514 : 318)

เอกสารประกอบการเรียน รายวิชามนุษย์กับความงาม มน 101 ของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยนเรศวร และมหาวิทยาลัยบูรพา ได้สรุปแง่งามในเชิงวรรณศิลป์ใน
บทร้อยกรองไว้ดังนี้

1. ลักษณะแห่งความหมาย
 - สาร (Message)
 - ความรู้สึก (Feeling)
 - น้ำเสียง (Tone)
 - ความมุ่งหมาย (Intention)
2. ประดิษฐการ (Invention)
 - ประดิษฐการทางด้านเนื้อหา
 - ประดิษฐการทางด้านรูปแบบ
 - ประดิษฐการทางด้านกลวิธี
3. การแสดงออก (Expression)
 - การแสดงออกปกติ
 - อารมณ์สะท้อนใจ
 - อุดมคติ
4. ทรรศนะ (View)
 - ทรรศนะที่มาจากความคิดของกวีโดยตรง
 - ทรรศนะที่เป็นที่ยอมรับของสังคม
 - ทรรศนะที่เป็นความจริงในโลก
5. จินตภาพ (Imagery)
 - แฟนซี (Fancy)
 - จินตนาการ
6. รสแห่งกระบวนการความ
 - ศฤงฆารรส (รสแห่งความยินดี)
 - หาสขรส (รสแห่งอารมณ์ขัน)
 - กรุณารส (รสแห่งความสงสาร)
 - เราทรส (รสแห่งอารมณ์โศกเศร้า)
 - วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ)
 - ภยานกรรส (รสแห่งความหวาดกลัว)
 - พิกัดสรส (รสแห่งความรู้สึกเกลียดชัง)

- อัทธศร (รสแห่งความประหลาดใจพิศวง)
- ศานตรส (รสแห่งความรู้ลึกสงบ)

(มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยบูรพา. 2534 : 53 - 104)

จากการศึกษาบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปรากฏแง่มุม ในเชิงวรรณศิลป์ดังนี้

1. ลักษณะแห่งความหมาย บทร้อยกรองแต่ละบทมิได้มีความหมายเฉพาะตาม
ไวยากรณ์หรือตามพจนานุกรมเท่านั้น หากยังมีความหมายตามโครงสร้างระดับลึกอีกด้วย ความ
หมายที่เป็นแง่มุมซึ่งปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว มีดังนี้

1.1 สาร (Message) หรือความหมายทางด้านเนื้อหา ได้แก่ ความหมายที่ผู้แต่งต้องการ
ให้ผู้อ่านได้เข้าใจบางสิ่งบางอย่าง เช่น

ดูดีความรักหนักหนาหนอ	มาลงล่อโลมพาคนอาสว
ถึงสามศพสยบเรียงเคียงกัน	ล้วนทาสรักทั้งนั้นอนาถใจ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 120)

ในสารบทนี้ก็วิมู่งจะให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รู้ถึงอำนาจของความรัก ซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่ที่
ชักพาให้มนุษย์ทำได้ทุกอย่าง ในเรื่องอำนาจของความรักนี้ถือเป็นสารสำคัญของบทละคร
เรื่องเงาะป่า ที่กวีพยายามจะสื่อให้ผู้อ่านได้เห็นว่ ความรักนั้นย่อมเกิดได้ในคนทุกเพศทุกวัย
ในขณะที่กวีกล่าวถึง ความรักของขมพลาที่มีต่อนางลำหับว่า

แต่ความรักนั้นประจักษ์ในดวงจิต	น้อมสนิทจงเชื่อน้ำใจที่
จะยากเย็นเป็นตาขร่ำยาดี	ไม่ทอดทิ้งมารศรีจะคิดตาม

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 43)

ขณะเดียวกันก็กล่าวถึง ดาวางของเผ่าวิหกลีปห้ำว่า

.....
เรรวนป็นปึกกระสันจิต

ดาของลงหัวล้านว่าบรรลัษ

อาบุรวลักห้ำลีปสี่

ได้เกี้ยวพาราสีที่จะรัก

.....
เผ่ากิดจะมีเมียใหม่

นางถึงเมียไม่สู้แก่นัก

ท่วงทีคมสันพันพึงหัก

แต่ลูกหลานคลุกคลักไม่ชอบกล

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 44)

ส่วนนางลำหับเมื่อประสบกับความรักกวีพรรณนาไว้ว่า

เมื่อนั้น

ครั้นร่วมรมย์สมถวิลยินดี

นางสุดแสนรักใคร่ไหลหลง

หวัระริกซิกชีฟิไรชัก

ลืมนกชนนีที่จากไป

อิงแอบแนบชนิตสนิทกาย

นวลนางลำหับมารศรี

ด้วยชมพลาผู้ที่มีใจรัก

เคียงข้างพลาลงนอนดัก

โอบอุ้มพุ่มพิกไม่เว้นวาย

ลืมนไม้ไผ่เพื่อนเล่นทั้งหลาย

แสนสนุกสุขสบายทุกนาที่

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 80)

ในโคลงกระทู้บทสุดท้าย ของบทละครเรื่องเงาะป่า กวีก็ยังเน้นย้ำเรื่อง ความรักอีกว่า

จบ บทประคิษฐ์แกสัง

เรื่อง หลากเล่นละคร

เงาะ ก้อยเกิดในตอน

ป่า เป็นเรือนยากไร้

กล่าวกลอน

ก็ได้

แดนพัท ลุงแธ

ข้อมรู้รักเป็น

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 141)

ความรักในลิลิตนิทราชาคริต มีสารที่กวีต้องการแสดงความหมายของความรักยิ่งใหญ่ที่แม้มีต่อลูกสามารถสื่อได้อย่างเด่นชัด คือ

ปองรักลูกน้อยยิ่ง	หัวใจ แม่ธา
อุตส่าห์รักษาไป	คำเช้า
อดกินอดนอนโณน	ไปคิด เหนื่อยเลย
ขอสิ่งเดียวรุ่งเช้า	แม่นั้นพลันหาย

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 53)

ความอีกตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

มารดาเห็นบุตรเจื้อ	งานใจ
นางบ่หวาดหวั่นไหว	กรั้นคร้าม
หวังชดใช้อื่นไกล	คือลูก ตูนา
ตอบ อรรถยกหัดดีห้าม	ลูกน้อยอย่างแพง

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 54)

ส่วนสารที่สื่อความหมายเด่นชัดเป็นที่ยอมรับในแง่วรรณศิลป์กันโดยทั่วไป คือสาร แสดงถึงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ที่กวีใช้คำน้อยแต่สื่อความหมายได้ เค้นชัด คือ

บารมีพระมากพัน	รำพัน
พระพิทักษ์ยุติธรรม	ถ่องแท้
บริสุทธิจตุรควงตะวัน	ส่องโลก ไชริแสง
ทวยราษฎร์รักบาทแม่	ยิ่งด้วยบิดรงค์

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 :126)

1.2 ความรู้สึก (Feeling) คือ ความหมายทางอารมณ์อันเป็นภาวะที่เกิดขึ้นในใจของผู้อื่น เมื่อได้อ่านบทหรือกรอนบทหนึ่ง ๆ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ให้ความหมายทางอารมณ์จะปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างเช่น

สารที่ให้ความหมายทางอารมณ์รัก

พลาตตระโอมโอมลูปเกี้ยว	กอดประสาน
สองสบสุขสรณ	ร่วมรู้
ลูกกลมละเลิงลาน	ลิ้มเหนือบ
นางพระวงหลงรู้	ชื่นล้ำลิ้มสรวรค์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 563)

ว่าพลาตทางยั่วเข้า	ชวนสมร
รวบรัดกระหวัดกร	กอดเคส้า
เอนแอบแนบสนิทนอน	เหนื่อแท่น ทิพนา
สองทราบรศรักเร้า	รับเกลืมนิทรา

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 :34)

แต่ความรักนั้นประจักษ์ในดวงจิต	นึ่มสนิทจงเชื่อน้ำใจพี่
จะยากเย็นเป็นดาบร้ายฤาดี	ไม่ทอดทิ้งมารศรีจะติดตาม
แม่นสู่อพ้อแม่ไม่ยอมให้	จะลักไปเดินป่าพนาหานาม
จงตอบรักสักนิตอย่าปิดความ	ไม่ลวนลามให้น้องได้หมองมัว

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 43)

สารแสดงอารมณ์โศกเศร้า

ไฉ่ว่านิจ	รักคงชีวิตของพี่
อยู่หลักหลักดามาลัดไปดังนี้	สุดที่จะทนทนแล้ว
แค้นใจไฟริมาปองร้าย	มาคหมายชิงช่วงเอาดวงแก้ว
คือใครยังไม่รู้วิแวว	มาอวดแก้วแก้วจะดูดี

ข้าหลวงแถวละสี่เข้า	เคอร์เป็น คับนา
นุ่งม่วงนุ่งลายตาม	มากม้วน
ห่มขวแสดบานเย็น	ไพลม่วง โสกนา
สารวัคเพลาะซ้อนถ้วน	ทกคน
บางคนขาวผ่องฟุ้ง	พอลแล บางเฮย
บางก็ดูเต็มทน	มีคต้อ
กินหมากดั่งตุกแก	คำเกรอะ กรังนา
เคอร์โคกเคกคือค้อ	เงอะงง

(โคลงฉันพระราชนิพนธ์ให้โสกันต์. 2457 : 99)

บทร้อยกรองสองบทนี้จะมีลักษณะเหมือนบทแรกคือการประชันประชันการแต่งกายของนางข้าหลวง

มีขมมีศักดิ์ซ้ำ	สะสว
หญิงอยากจะเอออวย	อ่อนให้
จนง้อก็เงินขวย	เขาก็ก แคลนน
ผิดก็หาใหม่ได้	เคือคร้อนรนไย

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 109)

บทร้อยกรองบทนี้แสดงนำเสียงดูแคลนความรักของสตรีขอเพียงแต่มีขม มีศักดิ์ มีรูปร่างดีจะหาเมื่อใดก็ได้ ฝ่ายทุกขระทมอยู่กับความผิดหวัง

อันก่อนนี้ที่ว่าเป็นพระโลหิต	คนนับถือศักดิ์สิทธิ์น่าพิศวง
เดิมก่อนใหญ่จำได้เป็นมันคง	เขาบอกตรงว่าขายขี้มีศรัทธา
มาแบ่งกันบังสกุลจนตกแตก	ฉันเห็นแหลกหลายก้อนก็ดีกว่า
จะได้ไม่เกิดวิวาทวาทา	อนิจจาสมเพชเป็นพันไป

(ตามเสด็จไทรโยค. 2505 : 89 - 90)

ฤๅเจ้าตะหนกตกใจ
พาดพิดกักกินอินทรีย์
เข้ามาหาขไปไม่ได้เค้า
กรวญครำน้ำคาหยาดข้อย

เล่นไปในป่าปะเลือหมิ
ก็คงมีซากร่างให้เห็นรอย
สุดที่จะเคาติดค้อย
สลับผ้อยม่อขไปไม่สมประคิ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 82)

เวลาจวนจำจากเจ้า
พี่จักลาจอมสมร
แม่นุชแม่อาวรณ์
ฝากแต่รูปพี่ค้ำ
ตัวไปถ่ายรูปไว้
รูปช่วยเตือนวรกิด
แม่ลิ้มมลายพิศ
รูปช่วยเตือนนุชค้วย

จักร แลวนา
แม่ร้าว
ถึงพี่ ชายเฮย
คู่เจ้าจักเห็น
ทั้งจิตร ใจนา
อย่าม้วย
วาทพี่ ไปแฮ
อย่าให้ลิ้มเลย

(โคลงราชประคิพัทธ์. 2512 : 250- 251)

1.3 ความหมายทางค้ำน้ำเสียง (Tone) เป็นความหมายทางทัศนคติหรือท่าทีที่ผู้แต่งมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง น้ำเสียงจะมีหลายลักษณะ มีทั้งชื่นชม เคียดแค้น เยาะหยัน ประชดประชัน ฯลฯ ความหมายเหล่านี้จะแฝงอยู่ในถ้อยคำที่แสดงในบทหรือกรองเช่น

สวมสร้อยเต็มไพล่ล้น	หลายชนิด นาพ้อ
แหวนสอดทุกนิ้วสม	สบสิ้น
เข็มขัดหลากวิจิตร	จำหลัก ลายแฮ
ไ้โยกพุงแปลบปลิ้น	อวดงาม

(โคลงค้ำพระราชพิธีแห่โสกันต์. 2457 : 98)

บทหรือกรองค้ำกล่าวจะมีน้ำเสียงบอกความหมายประชดประชัน ผู้ที่แต่งตัวเกินงามไม่พิจารณารูปของตนเอง ลักแต่จะโอ้อวดความร่ำรวย

ร้อยกรองบทนี้จะแสดงความเหาะเหิน ประชดประชันถึงสังเวชความมมงาย
ที่ขาดการพิจารณา

ลักษณะของความหมายต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวจะบอกให้ผู้อ่านทราบถึงจุดมุ่งหมายของสิ่งที่
กวีต้องการสื่อได้หากได้พิจารณาอย่างถ่องแท้

2. การแสดงออก (Expression) ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด อารมณ์สะท้อนใจ
และสิ่งที่นึกเห็นให้ออกมาเป็นมโนภาพ ซึ่งบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กอปรด้วยลักษณะคุณค่าทางวรรณศิลป์ทั้ง 3 ลักษณะ ดังนี้

2.1 การแสดงออกอย่างปกติ โดยมิได้ปรุงแต่งอารมณ์ความรู้สึกเห็นเช่นไรก็แสดงออก
เช่นนั้น เช่น

ครั้นถึงห้องทางห่างตลาด	เห็นแสงลอยวางกลาคนับไม่ไหว
มีของสดสารพัดจัดวางไว้	ทั้งสุกรเป็นไก่ผักปลา
กุ้งสดกุ้งเค็มออกเต็มร้าน	ตะพานน้ำเต้าห่านเนื้อปักษา
ทั้งปลากรอบแห้งอย่างอย่างชำลา	เนื้อกึ่งรมหิงสาขวางทราย
ผักหญ้าสารพัดจะจัดสรรค์	ใส่กระจาดเรียงรันมาวางขาย
ผลไม้หลายอย่างวางเรียงราย	มากมายเหลือล้นคณนา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 46)

เค็รเอ๋ยเค็รทาง	ตามหว่างร่มไผ่ใบหนา
บ้างเผือกดอกออกดวงพวงผกา	ที่ถูกคดเป็นระย้าอยู่ริมทาง
คณานกจับกิ่งชิงผล	ข้อพวงร่วงหล่นข้างล่าง
นางกำนัลชิงกันเก็บถวายนาง	เสวยเล่นไปพลางตามทางจร

(บทละครเรื่องวงศ์เทวราช. 2469 152 - 453)

เรือลอยมาจนถึงหน้าท่าทำเนียบ	พระนั่งเพียบแครงบนสวตมนต์รำ
ใกล้ตพานคชสารมาลงน้ำ	ดูกลาล้ำลูกน้อยด้อยติดตาม
เรือลูก้ามาจอดตลอดหาด	เห็นเกลื่อนกลาดผู้คนดูแลหลาตาม
เรือบางกอกออกเสียบ้างอย่างวู่วาม	จะคอยตามกระบวนนั้นไม่ทันใจ

(ตามเสด็จไทรโยค. 2505 : 128)

แซ่ซ้องปึกษาทิวาชาติ	จับเกลื่อนกลาดโผผินบินลอบล่อง
บ้างอยู่ไกลได้ยินแต่เสียงร้อง	ออกแซ่ซ้องมิได้ชาสัณหาที่
ทั้งรอบทำงดูบาทก็กลาดกลุ้ม	เข้าสู่ทุมขอกซอนสื่อนกายหนี
ยินแต่เสียงแกรกรากนั้นมากมี	เพราะเป็นที่สัจไ้คนไปมา

(ตามเสด็จไทรโยค. 2505 : 146)

2.2 การแสดงออกเป็นอารมณ์สะท้อนใจ อันได้แก่ การถ่ายทอดความรู้สึกทั้งหลาย ด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ ให้ปรากฏออกมาอย่างงาม และมีอำนาจสร้างอารมณ์ ความรู้สึกนึกเห็น ขึ้นในจิตใจผู้อ่าน เช่น

... ไบพ้อมาคั่งนี้ แก่แม่รา ปี่ป่นบเป็นตน แก่แม่รา
 ทนเวทนาสาหัส แก่แม่รา หมคผู้เมตตาเจ้า แก่แม่รา
 เสราอยู่ตรงนัชนดา แก่แม่รา ขอแม่ขางได้ แก่แม่รา
 ให้แม่ขาก่มือ แก่แม่รา ไบพ้อถือทริ แก่แม่รา
 ไบบปรีปากพร้อง แก่แม่รา ไ้ออกแม่จักต้อง แดกแล้วดวงใจ
 แม่เอช.

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 70)

ร้อยกรองบทนี้ใช้คำสร้อย "แก่แม่รา" เพื่อทอดเสียง ทอดจังหวะให้อารมณ์ แสดง ภาพของความเศร้าโศกนี้ สอดคล้องกับเนื้อหา ทั้งจังหวะลีลาของเสียงและความหมายของคำ

เซอะเซะซุ่มซ่มไซ้
เงอะเงะเกะกะกวน
ทำไคก็๋ขั้วชวน
ซั๊กแต่คู้ค่ากลุ่ม

ไป่ควร
จิตฟุ้ง
ความโกรธ เสมอนา
เพราะคั่วบเซอะเซิง

(โคลงสุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 152)

คำ "เซอะเซะซุ่มซ่ม" จะให้ความหมายเนะภาพการกระทำโดยไม่ระมัดระวัง กระร่อ
กระร่าและเซ่ออย่างมาก ส่วนคำ "เงอะเงะเกะกะ" จะบอกความหมายเคอะเขิน ไม่แนบเนียนขาด
ความชำนาญ จนเก๋ ๆ กัง ๆ กิดขวาง

วาบูหัดปักใบพฤกษาปลิว
นกแก้วจับเคี้ยวกันบนกิ่งไม้
เสียงสุนัขเห่าจ๋าทำจะกัค
ไฟฟ้าไหม้มาร้อนระงม

เหมือนน้องขึ้นบาถูกลือลอยมาไกล
เหมือนที่ได้ร่วมเรียงเคียงประทม
เหมือนเมื่อสังขปีดมาชุ่ม
เหมือนฟ้าจากทราวมรมเพราะกลัวไฟ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 118)

นกค้อคักคักคักฝูงกระพือร่อน
นกค้อเคี้ยบลคมกู่อยู่ปลายไม้
นกสั่นอกซอกซอนเที่ยวหาเหยื่อ
นกต้องตาประสานเสียงจาเรียงกัน
นกกาถูเสียงคุไม่เพราะหู
นกกาหลังเลี้ยวกระแดเมื่อแม่เมิน
นกปูลาจับเข้าฉะหูเคี้ยว
ดูพลางทางรันทดดอนฤทัย

เหมือนเมื่อแห่ดวงสมรจะมาให้
เหมือนเมื่อได้นั่งเรียงเคียงคู่กัน
เหมือนเมื่อกินเลี้ยงแล้วทำขวัญ
เหมือนที่ปลอบสาวสวรรค์ชวนดำเนิน
เหมือนศัตรูเข้ามาขวางให้ค้างเงิน
เหมือนใครฉกสมรเหินไปห่างไกล
เหมือนอยู่เดียวทุกข์ทนหม่นไหม้
หุคบินร่มไม้แล้วโคก

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 82)

บทร้อยกรองข้างต้นสร้างภาพอารมณ์ความรู้สึกให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังในลักษณะการ
เปรียบเทียบที่มีนัยประหวัด เป็นต้น

2.3 การแสดงออกที่เป็นอุดมคติ คือการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด หรือสิ่งที่เฝื่อนว่าดีเลิศวิเศษ เช่น ความงามของบ้านเมือง ความงามของสตรีในลักษณะอุดมคติ ซึ่งปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวอย่างดังนี้

นากลีสรมรเม่นแม่น	กลขอ
ปรางเปล่งแสงแลลล	อาบเนื้อ
งามรหงทรวคทรวง	สองไหล่ ผายแฮ
ระทวยอ่อนสองกรเกื้อ	กอบนื้หวัดถ้งาม

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 168)

วยงวงงบรมราชเจ้า	จอมสยาม
ประสาทรदनพินาม	หยาดฟ้า
สรรพสิ่งวิจิตรงาม	ฉล็กลวด ลายแฮ
แสงสุวรรณไล่จ้ำ	จับหว

(โคลงคั่นแห่โสกันต์. 2457 : 1)

3. ทศนะ (View) คือ แนวคิดหรือปรัชญาที่กวีแสดงออกได้อย่างมีแง่มุมโดยสอดคล้องไว้นิพจน์อย่างมีศิลปะ ทศนะที่ปรากฏในบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำแนกได้ดังนี้

3.1 ทศนะเรื่องการคบเพื่อน บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะแสดงถึงทศนะในเรื่องการคบเพื่อนไว้หลายตอน โดยเฉพาะในลิลิตนิทราชาคริต นั้น การคบเพื่อนถือว่าเป็นแก่นเรื่อง (Theme) สำคัญ ดังที่ทรงสรุปไว้ในท้ายเรื่องว่า

ความหมายในเรื่องนี้	หะชั้น
คบเพื่อนมากมายครั้น	นับร้อย
ขามขัดสลับปล้น	แพลงหมด
คนบ่มีคุณน้อย	หนึ่งให้อภัย
คบภูเรศเจ้า	ชรมิ คลฤา
อาจตั้งเป็นกษัตริย์	ดุจพริ้ง
คบถูกที่คนดี	เคียวคู ร้อยแฮ
คบเพื่อนจำเพียรต้อง	เลือกซ้ำหลายครา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 161)

ในเรื่องลิลิตนิทราชาคริต นางจอบแก้วสอนอาบหะชั้นเรื่อง การคบเพื่อน โดยนำโคลงโลกนิติมากกล่าวแทรกไว้อย่างเหมาะสมว่า

เพื่อนกินสิ้นทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
ทาง่ายหลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตายถ้ายาแทนชี	วาอาตม์
หาซากผ่ากลีไ้	ซากแท้จักหา

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 161)

ในโคลงเสด็จประพาสจันทบุรีพระองค์ทรงให้ทัศนะในการคบคนพาล และคบบัณฑิตว่า

ชนพาลปานน้ำซิ้ง	เค็มเขียว
ขาวใหญ่ไหลเป็นเกลียว	ว่างไว้
ใสจริงแต่จิบเคียว	ฤาดีม ใต้เลบ
มากก็มากคคไ้	คบคำพาเสีย
บัณฑิตจักเทียบแน้น	นที จิดฤา
เห็นรุ่นจอกแหนมมี	มากด้วย
กระหาบคิมเย็นดี	คลสุข เกษมแฮ
น้อยขิงน้อยนักรมว	มอดได้แทนตัว

(โคลงเสด็จประพาสจันทบุรี. 2484 : 36)

สุภาษิตเบ็ดเตล็ด ที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงคุณประโยชน์ของเพื่อนที่ดีว่า

รถเร็วเรื่อว่องน้ำ	เรือนสบาย
เมืขซื้ออีกสหยาบ	ร่วมไว้
ไปไหนจะววย	ความสุข
เรือบคไชยาใช้	ชอบค้องตามแผน

(โคลงสุภาษิตเบ็ดเตล็ด. 2517 : 199)

ในสุภาษิตโสฬสไตรยางค์ ว่าด้วย "สามสิ่งควรกระทำให้มี" อันได้แก่ หนังสือดี เพื่อนดี และใจเย็นดี นั้น พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า เพื่อนดี ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง ดังบทร้อยกรองที่ว่า

หนังสือสอนสั่งข้อ	วิทยา
เว้นบาปเสาะกลยาณั	มิตรไว้
หนึ่งขาดปราศโทษา	คติห่อ ใจเฮย
สามสิ่งควรมิให้	มากยังขึ้นเจริญ

(โคลงสุภาษิตโสฬสไตรยางค์. 2517 : 192)

3.2 ทศนะในเรื่องความรัก และคู่ครอง พระองค์ทรงเห็นว่า ความรักย่อมมีในมนุษย์ทุกคน การมีคู่ครองเป็นธรรมดาของมนุษย์ และชีวิตคู่ที่ดีทั้งคู่ต้องเอาใจใส่ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภรรยาต้องซื่อสัตย์ต่อสามี เช่น ในบทละครเรื่องเงาะป่า พระองค์ทรงมุ่งแสดงให้เห็นว่า ความรักย่อมมีในมนุษย์ทุกคน ดังความในโคลงกระทู้ท้ายเรื่องว่า

จบ	บทประดิษฐ์แก้ง	กล่าวกลอน
เรื่อง	หลาเล่นละคร	ก็ได้
เงาะ	ก๊อเบเกิดในคอน	แดนพัท ลุงแฮ
ป่า	เป็นเรือนยากไร้	ย่อมรู้จักเป็น

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 141)

ในบทชมธรรมชาติ พระองค์ทรงนำมาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นทัศนะในเรื่อง
ความรักว่า

ดวงบุปผามาลีไม่มีจิต
เมื่อยามค่าน้ำค้างพร่างไพรวิน
อันนาริมิจิตผิดโฉน
อนิจจาใจสตรีที่เฝ้าตัว

ยังหันหาอาทิตย์ที่แสงฉิน
รับแสงจันทร์อบอุ่นไม่จุ่มมัว
แม้ใจคงจริงไม่หวังชั่ว
มาพันพัวพาเพื่อนต้องเือนอาย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 70)

รวมทั้งทรงเห็นว่า

อันบุรุษสตรีนี้เหมือนมด

มันเหลืออดจะได้ริมลิ้มหวานได้

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 48)

แม้ในวัยชรา พระองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นว่ายังมีความรัก เช่น

มาจะกล่าวบทไป
แต่ว่างเว้นเป็นมาหลายปีมา
เรรวนป่วนปั่นกระสันจิต
คาของลงหัวล้านว่าบรรลัษ
อายุสักห้าสิบสี่
ได้เกี่ยวพาราสิที่จะรัก

ถึงดาวางของเงาะป่า
อายุหกสิบยังว่องไว
เผาคิดจะมีเมียใหม่
นางถึงเมียไม่สู้แก่นัก
ทำทิกมสันพันพัวหัก
แต่ลูกหลานคลุกคลีไม่ชอบกล

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 44)

ในเรื่องอานุภาพของความรัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงทัศนะ
ไว้ในสุภาษิตบางปะอินว่าด้วย ความขลาดว่า

ขลาดใดไม่แม่นแรง	รักหญิง
ชนชำประหม่าจริง	จิตเด่น
ร้อนเหลือเหงื่อหยดถึง	เต็มเปือก ผ้าแฮ
กระหมุดกระหมัดมิดมัน	ไม่ซ้ำคำหาย

(สุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 175)

ในบทละครเรื่อง วงศเทวราชทรงแสดงทัศนะไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

ครั้นถึงแอบมองช่องทวาร	เห็นองค์พระกุมารมีศรี
โนยนาสบเนตรพระภูมิ	เทวีชวนเงินสเทินใจ
เวียนขว้อมอชม่ายชายดา	กลยามีใครขึ้นไปได้
ให้อับอายขายหน้าเป็นพันไป	แอบอยู่ที่ในทวาร

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 52)

ในบทสักรวาลสำหรับร้องรำต่าง ๆ ทรงแสดงทัศนะไว้ว่า

สักรวาลาโลยมิใช่เล่น	แต่วันเห็นมิได้วาทวิถึง
นอนนั่งตั้งแต่รำพึงตถึง	เพียงปิ่นดั่งดรอมนุราททุกนาท
ทำใจนใจเจ้าจะแจ้งเหตุ	ว่าพิแสนสุดทเวศหม่นหมองศรี
จะพักพึงผู้ใดก็ไม่มี	ช่วยปรานีนำสารขานไข เอย

(บทสักรวาลสำหรับร้องรำต่าง ๆ. 2534 : 111)

เมื่อนางลำหับประสบกับความรักทรงพรณนาไว้ว่า

เมื่อนั้น	นวลนางลำหับมารศรี
ได้ร่วมรมย์สมถวิลยินดี	ด้วยชมพลาผู้มีใจรัก
นางสุดแสนรักใคร่ไหลหลง	เคียงข้างพลาลงนอนดก
หวัระริกซิกซ์ไพโรชัก	โอบอุ้มพุ่มพิกไม่เว้นวาย
ลืมนกขณนี้ที่จากไป	ลืมนมไผ่เพื่อนเล่นทั้งหลาย
เฝ้าอิงแอบแนบชิดสนิทกาย	แสนสนุกสุขสบายทุกนาทิจ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2517 : 80)

บทรักระหว่างนางวานริน และพญามานกัทรังพรณนาเอาไว้ว่า

พลาตระโบมโถมลอบเกี่ยว	กอดประสาน
สองสบสุขสรณ	ร่วมรู้
ลูกลมละเลิงลาน	ลืมหินเอย
นางพะวงหลงรู้	ขึ้นล้ำลืมหรรค์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 563)

สำหรับโทษของความรัก พระองค์ทรงแสดงทัศนะไว้ในบทละครเรื่องเงาะป่าว่า

ดูดีความรักนักหนาหนอ	มาลวงล่อโสมพาคณาสัญ
ถึงสามศพสบบเรียงเคียงกัน	ล้วนทาสรักทั้งนั้นอนาใจ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 120)

ทางด้านผู้ครองพระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า

โลกนี้มีอะไรที่ไม่คู่
ดวงจันทร์ยังมีอาทิตย์ปอง

ได้เห็นอยู่ทั่วถ้วนล้วนเป็นสอง
เดินพบห้องบางคราวเมื่อเข้าเย็น

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 34)

การครองคู่พระองค์ทรงแสดงทัศนะผ่านคำสอนของเงาะขอดวงขิบ มาเนาะ และฮอยเงาะ

ลูกรัก
ถึงร้ายกาจอาหาญปานใด
บุญเหลือ
รักตัวผู้ถูกลูกเฝ้ากเกลือบ
สองเข้า
ผัวอย่าดูเมียอย่าถือถือเคียดแค้น

จงดูเยี่ยงพยัคฆ์โคร่งใหญ่
ก็มีได้ทำร้ายแก่ลูกเมีย
จงดูเยี่ยงแม่เสืออย่าอ่อนแอ
มีศัตรูสู้เลียบชีวิตแทน
จงจำคำผู้เฒ่าให้มันแม่น
รักกันมันแม่นพยัคฆา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 68)

หรือ

ลูกขา
แสงเหนือเผื่อคู่บินว่อน
ขึ้นอก
เมื่อขามทุกข์ปลุกใจให้โศกจาง

จงดูเยี่ยงปีกขาในไพรสมน
พอได้ผลพาร้อนมาป้อนนาง
จงดูอย่างนางนกอย่าขาง
ใช้ปีกหางคู่เกล้าเฝ้าเคลือบคลอ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 68)

ในสุภาษิตบางปะอินที่ว่าด้วย “ความซื่อ” ทรงพระราชนิพนธ์ ไว้ว่า

เป็นหญิงสัตย์ซื่อด้วย	สวามี
สิ่งขัดแคลงราคะ	ห่อนข้อง
ความลับรับวาที	บ่แพร่่ง พรายนา
การชั่วช่วยปิดป้อง	ปกเห้างำเรือน

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 182)

ผัวรักเคยร่วมเกล้า	คลึงชม
เฉยฉาบากเบือนระบม	บ่มไหม้
ทั้งแค้นและรักระคม	คาลโคก
ไร้สุขแต่โคกให้	เหตุด้วยความหลง

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 182)

3.3 ทศนะทางด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีทัศนะต่อการศึกษาว่า การศึกษา คือ การส่งเสริมความงอกงามของบุคคล ทั้งในทางร่างกาย สติปัญญา ความประพฤติและสังคม เพื่อให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ทศนะทางการศึกษาของพระองค์ที่ปรากฏในบทหรือขกรอง เช่น

หมั่นเพียรเรียนรู้แต่
เมื่อเติบโตตามเลา
หาकिनกอบการเอา
เพียรชอบประกอบคู่
มีเพียรประคองได้
มากประมาณโกฏินับ
เป็นพื้นภาคภูมิรับ
ความสุขสมบัติล้วน

ยังเยาว์
เล่ารู้
ประโยชน์ ตนเฮย
ก่อสร้างตนเกษม
ชุมทรัพย์
ไปได้วัน
การร่ำ เรียบนา
เสร็จได้โดยเพียร

(โคลงสุภาษิตบางปะอิน. 2517 : 177)

ขามรู้เรียนร่ำไว้
ใช้ชอบจะพูด
ใช้ผิดจะกลับผจญ
ศิขจรงช้งช้า

หวังผล
เลิศล้ำ
คนมอด มั่วบแฮ
สนิทแล้วจึงขบ

(โคลงสุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 143)

จำเป็นประกอบเกื้อ
จับทราบศิร้ายเรียน
แจกได้ไต่ทางเตียน
กล่ามิดผิดมากผู้

การเพียร ด้วยนา
จึงรู้
ตลอดดู เร็วแฮ
เสาะพลั้งพันคร

(โคลงวชิรญาณสุภาษิต. 2517 : 142)

รู้การเก่าใหม่ทั้ง
รู้ลักษณะอักษรท่า
รู้ลองกล่อจควรค่า
รู้จักควรกอบแก้

แม่นำ ยั้งแฮ
แม่นแท้
ไพเราะ เรียบแฮ
ที่ให้ทุลลอลง

(โคลงวชิรญาณสุภาษิต. 2517 : 144)

ในลิลิตนิทราชาคริต ทรงพระราชนิพนธ์ตอนนางจอบแก้วสอนอาบุญหะชั้น โดยใช้ให้เห็นคุณค่าของการศึกษาในวุฒิสีประการของข้าราชการว่า

มารดาจะแจ้งแจก	นิตินาร
ตามคติโบราณ	กล่าวไว้
วุฒิสีประการ	ควรประกอบ ขศแฮ
สำหรับชาติราชได้	เลือกเลี้ยงมนตรี
หนึ่งมีชาติพื้นเมือง	เสนา นานตา
หนึ่งเจริญชนมา	บุแล้ว
หนึ่งเรียนรอบวิทยา	ชลทราบ เสร็จแฮ
หนึ่งยังปัญญาแผ้ว	ผ่องพันโฉดเขลา
ควรเนาตำแหน่งได้	ฐานัน- ครเฮย
อุปการบสีสรรพ์	แต่ได้
สองสามสิ่งสำคัญ	ควรปลูก เลี้ยงแฮ
วายว่างห่างวุฒิให้	ท่านเว้นไปผดุง

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536: 100)

3.4 ทศนะทางด้านศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชโอรส ที่รัชกาลที่ 4 ทรงตั้งพระทัยที่จะให้เป็นรัชทายาท เพื่อสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์ ดังนั้นจึงทรงได้รับการอบรมเอาใจใส่จากพระราชบิดาอย่างใกล้ชิด รัชกาลที่ 4 เป็นกษัตริย์ที่ทรงผนวชเป็นภิกษุนานถึง 27 พรรษา ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์สมบัติ ดังนั้นพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่งก็เนื่องมาจากการที่พระองค์ได้รับการปลูกฝังคุณธรรมและความรู้ทางพุทธศาสนาจากพระราชบิดา จะเห็นว่าพระองค์ทรงปฏิบัติพระราชจริยวัตรทางพุทธศาสนาตามราชประเพณี และยึดถือราชจริยวัตรของพระบรมชนกนาถ เป็นแบบดำเนินตามรอยพระยุคลบาท ในส่วนศาสนาอื่น ๆ นั้น พระองค์ทรงเชื่อว่าศาสนาทุกศาสนาสอนคนให้เป็นคนดี เช่น

แสวงหาที่พึงให้
เห็นศาสนธรรมใด
จงหมั่นประพฤติใน
จักเกิดผลผ่องแผ้ว

เต็มใจ เทอญพ่อ
เลิศแล้ว
ศาสน์ท่าน สอนนา
เพื่อหมั่นใจจริง

(โคลงสุภาษิตพิพิธธรรม. 2517 : 147)

หมู่ใดพระคณน้อม
ให้สว่างอุกองธรรม
เกิดวิมุติบกำ -
ล้างหลุดกิเลสแผ้ว

แนะนำ สอนนา
ทีแล้ว
เริ่มกลับ คั่นแะ
ผ่องพันมารพันซ์

(โคลงพระราชกรณียาสูตร. 2507 : 8)

ศาสนาสอนสั่งให้
หนึ่งยุคธรรมไปมี
ประพฤติเพื่อประโยชน์
ตามสิ่งที่ควรรอบรู้

ประพฤติดี
เลือกผู้
ศรีสวัสดิ์ทั่ว กันแะ
เคารพเรื่องเจริญคุณ

(สุภาษิตโสฬสไตรยางค์. 2517 : 189)

4. จินตภาพ (Imagery) คือ ภาพในจิตที่เกิดขึ้นจากความนึกคิด อันเนื่องมาจากถ้อยคำที่กวี
เลือกใช้ ซึ่งประกอบด้วยเสียง ความหมาย ตลอดจนส่วนวนโวหารและภาพพจน์

จินตภาพมี 2 ระดับ คือ

4.1 ระดับแฟนซี (Fancy) จินตภาพตายตัว เป็นจินตภาพที่มักเกิดจากการใช้โวหารหรือ
โวหารเปรียบเทียบ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดภาพในจิตอย่างรวดเร็ว ดังเช่น

รสสุคนธ์ส่งกลิ่นกลบ
เรือชาบไกล่กาหลง

เหมือนน้ำอบโรดมองค์
คิดโนมของเจ้าตามมา

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 26)

โนรีสีปานชาด
เหมือนนุชนฤมล

งามประหลาดน่าพิงชล
ห่มสีสวาดบาดตาชาย

(กาพย์เห่เรือ. 2503 : 27)

มาจะกล่าวบทไป
ไปเป็นเปรตตามกรรมที่ทำไว้
รูปร่างยังคงเป็นกระปี่
สิ้นยาวถึงห้องร้องเลือกหลาน

ถึงพระทัยสังขปัดที่ตกไซย
สูงได้เจ็ดชั่วลำตาล
ผอมกึ่งเต็มที่น่าสงสาร
คาทำไข่น่านแดงคังไฟ

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 179)

จะเห็นว่ากวีใช้โวหารเปรียบเทียบกลั่นดอกไม้ หอมเหมือนน้ำอบ สีของนกโนรีแดงราวกับชาดและใช้โวหารบรรยายภาพของเปตรสังขปัดให้เห็นราวกับอยู่ตรงหน้า

4.2 จินตนาการ (Imagination) คือ ความคิดที่เกิดขึ้นกว้างไกลเกินกว่าถ้อยคำที่ปรากฏในภาษาประพันธ์นั้น กวีจะเลือกใช้ถ้อยคำที่กระทัดรัด แต่สามารถทำให้ผู้อ่านผู้ฟัง ได้รับความหมายและเกิดมโนภาพที่กว้างไกลเหนือคำบรรยาย ตัวอย่างเช่น

มัจฉา
โชนไม่ปรีชากล้ำเพียงพอ
สกุณาตาคีจะนี้แล้ว
อันมนุษย์สุดฉลาดทั้งอาของ

ช่างฉลาดเสาะหาอาหารหนอ
มาล่อปากปักษาที่ถาลง
ยังไม่แคล้วบอเลาเจ้าช่างหลง
อย่างวขงเหมือนสัตว์บัดสีเอช

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 36)

จะเห็นว่าบทร้อยกรองข้างคั่นนอกจากจะให้ภาพความหมายตามสารที่กวีสื่อออกมาแล้ว ยังทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตนาการกว้างไกลออกไปถึงเรื่องต่าง ๆ ได้อีกมากมาย อันเนื่องมาจากอุทาหรณ์ที่กล่าวในบทร้อยกรอง

ถูกยา
แสวงหาเชื้อเผือกผู้บินว่อน
ขึ้นอก
เมื่อยามทุกข์ปลุกใจให้โศกจาง

จงดูเยี่ยงปีกขาในไพรสมนตร์
พอได้ผลพาร้อนมาป้อนนาง
จงดูอย่างนางนกอย่าขาง
ใช้ปีกหางคู่เกล้าเฝ้าเคลิบคลอ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 68)

บทร้อยกรองดังกล่าวจะช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตนาการในเรื่องของชีวิตคู่ได้อย่างลึกซึ้ง และกว้างไกลออกไปต่าง ๆ นานา เกินกว่าความหมายตามสารที่ปรากฏในบทร้อยกรอง เช่นเดียวกับบทร้อยกรองที่หม่อมราชวงศ์ของพระเจ้ากาหลิบที่ว่า

บารมีพระมากพัน
พระพิทักษ์ยุติธรรม
บริสุทธุ์จตุรวัน
ทวยราษฎร์รักบาทแม่

รำพัน
ถืองแห
ส่องโลก ไชริเณ
ยังด้วยบิตูรงค์

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 45)

5. รสแห่งกระบวนความ หมายถึง รสหรือภาวะของอารมณ์สะเทือนใจที่เกิดขึ้นแก่บุคคล เนื่องจากถูกเร้าด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกระบวนความที่จัดเป็นรสนแห่งวรรณศิลป์ดังนี้

5.1 ศฤงคารรส เป็นบทเกี่ยวพารส บทแสดงความรัก เช่น

พลาตระโบมโลมลูบเกี้ยว
สองสบสุขสราญ
ถูกลมละเลิงลาน
นางพะวงหลงขู้

กอดประสาน
ร่วมรู้
ลืมหิน้อย
ขึ้นล้ำลืมสวรรค์

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 563)

ว่าพลางทางขั้วเข้า	ขวนสมร
รวบรัดกระหวัดกร	กอดเกล้า
เอนแอบแนบสนิทนอน	เหนื่อแท่น ทิพนา
สองทราบรสรักเร้า	รับเคลิ้มนิทรา

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2. 2508 : 34)

แต่ความรักนั้นประจักษ์ในดวงจิต นิมิตทงเงื่อนน้ำใจพี่	
จะยากเย็นเป็นตายร้ายฤาดี	ไม่ทอดทิ้งมารศรีจะติดตาม
แม่นสู่ขอพ่อแม่ไม่ยอมให้	จะลักไปเดินป่าพนาหนาม
จงตอบรักสักนาคอย่าปิดความ	ไม่สวนลามให้น้องได้หมองมัว

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 43)

5.2 หาขบรศ คือ บทพรรณนาที่สร้างความรู้สึกลบขัน ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น	สุดด้านตกลูกทูลิ่ง
วิ่งรีไปได้ไม่พรั่นพริ้ง	โดนสังขปัดปึงลัมขมา
เมื่อนั้น	นางเวฬุเห็นถึงลัมคว่า
ตะปึงยังเงื้อหัตถ์โขกซ้ำ	แล้ววิ่งมาปล้ำกศดา
เอาขึ้นหลังทั้งหนักประดักประเคิด	ตาสีตาลานวิ่งเตลิดหนีหน้า
ความกลัวไม่คิดแก่ชีวา	พากันวิ่งใหญ่กลับไปวัง

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 3)

เป็นการพรรณนาถึง ความตระหนกตกใจ แต่แฝงไว้ด้วยอารมณ์ที่คลกขบขัน ที่ผู้อ่านมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน

หัตถ์ซ้ายทรงกำยาคม	หัตถ์ขวาการ่มจค้อง
สาวใช้เชิญเครื่องตามเปนกอง	แกว่งพระที่นั่งคล่องคล้อยไคลคลา

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 45)

บรรยายถึงลักษณะของหญิงที่อยู่ในฐานะเป็นเจ้าธานี แต่มีลักษณะทำที่ชวนขบขัน และมีพระที่นั่งที่ชื่อ อิมิว ซึ่งมีลักษณะดังนี้

นกเอขนกที่นั่ง	ชื่ออิมิวคอตังเชิระหง
สูงสองศอกเศษสมทรง	คังพาหนะองค์พระพรหมมาน
หางปีกเป็นสืมนมอ	สร้อยคอขนขาวขาวส้าน
ขนคำหอมแหม่มแหม่มกระบาน	<u>ร้องตังตัง</u> ทยานคอฟอง

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 46)

5.3 กรุณาธ เป็นกระบวนความ หรือบทที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเศร้าโศก รำไห้ สะห้อยละเหี่ย สงสาร ดังตัวอย่าง

สองตั่งสองโศกสัวม	สอคกัน แสงแฮ
กลับคิดราชกิจพลัน	ข่มสร้อย
โง่จัดพศักระสัน	สนิทแน่น แผ่นนา
ซ่อนเร้นนุชน้อย	กว้างขึ้นหาวหาย

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 564)

ไอลำหับจับอกของเรียมเอ๋ย	โฉนเลยจะได้สมปรารถนา
แต่วันเห็นไม่เว้นทุกขทุกเวลา	มาคิดตาเคือนใจให้จ้านง
ทราบว่ามีคู่สผู้ห้ามหัก	ยิ่งรื้อรักไฟใจจนไหลหลง
เมื่อขามนอนถอนใจไม่หลับลง	จะปลดปลงเสียด้วยงามเพราะความรัก

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 32)

คิดพลางนางแสนโศกสร้อย	ชลเนตรหยาดย่อยลามไหล
โอ้อวอรักข์รูกขโค	สร้างให้ข้าน้อยนี้เกิดมา
โณนึ่งทิ้งเสียบสิ้นสงสาร	ไม่บำรุงบริหารรักษา
แล้วมิหนำใจให้ม้วยชีวา	ด้วยความทุกข์เวทนาอาลัย

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 59)

จากตัวอย่าง แสดงให้เห็นถึงความเศร้าโศกเสียใจที่มาจากความรักของชายหญิง

เมื่อนั้น	ตองบิบฮอยเงาะก็ใจหาย
เสนาหาอาลัยมิได้วาย	แสนเสียดาขุนศรีที่รัก
จำเป็นลาไปใจจะขาด	น้ำตาหยาดหยดพรุสุห้ามหัก
จากลูกเหลียวหลังเผียยังพัก	อาลัยนักแฉ่งใจโคลคลา

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 75)

ตัวอย่างเป็นการแสดงความรักความสงสารที่บิดามีต่อบุตรที่จะจากไป

5.4 เราทราบดี เป็นกระบวนการที่แสดงถึงความโกรธ ความแค้นเนื่องจากเหตุต่างอาการที่แสดงถึงความโกรธแค้น เช่น การกีดกัน ตะกอก ตวาด หรือมีท่าที่หุนหัน และอาจมีคำอุทานที่แสดงอาการโกรธร่วมด้วย เช่น คูคู เหม่เหม่ ฯลฯ ตัวอย่างเช่น

คิดมาก็น่ารังเกียจใจ	ติดตามมาทำไมเลี้ยงได้ฤา
แล้วหวนกักรามคำรามสือ	ร้อนรือหันพุนอุณคิ
คูคูเป็นชาขมาหมื่นชา	มาคหมายเหมือนไม่มีดวงจิต
กูจะตามสังหารผลาญชีวิต	ให้สมชาติชนิดที่เป็นพาล

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 92)

อย่าเลวภูจะให้แพ้ทำไม
คิดพลางนางควาคิ้ววาจา
มาดูภูทะเละกันเล่นได้
ซักคานทะยานเดินฮักฮัก

เลขเที๊วและใหญ่เสียดีกว่า
เหม่ฮ้ายเสนาของหนองน้ก
ภูจะตีมีงให้จุมกหัก
งามเหมือนนางขัณฑ์จะราวี

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 28)

เมื่อนั้น
กอดนางไม่ห่างจากกายา
เหม่เหม่ไม่เกรงคุมเหงภู
แม่นรักชีวาอย่าอยู่นาน

เทวราชรัศมีมีกระบือบ้า
กริ้วโกรธโกรธาถือไฟกาล
รู้รู้เข้ามามนต์เขยสถาน
จะฆ่าให้วายปราณประเดี๋ยวนี้

(บทละครเรื่องวงศเทวราช. 2469 : 200)

การมอเฒ่าผู้
ภูบอกมีงหนักหนา
ยังทำถ่อยเจรจา
เหม่เหม่จักไม่แคล้ว

แพศยา
อยู่แล้ว
ดูถูก ภูนา
คลาดพันมือไป

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 56)

5.5 วีรรส คือ กระบวนความหรือบทที่พรรณนาถึงลักษณะที่แสดงออกถึง
ความกล้าหาญ ดังตัวอย่าง

แล้วไปทุบตีบหม้อ
เคาะเคาะเครื่องสการ
สุกรีพิถีขุนมาร
วาขุนทรุดคอกษัม

ชลธาร ทิพยเอย
กลาดล้ม
เซซวด
โขกเกล้าอสุรี

นิพนธ์กบาทขึ้น	ตีตบ
ทศกัศรเมฆเนตรพบ	เพ่งยัง
อชุกโกธหลับเนตรนบ	นอบบ่น มนต์เส
เคชะพระเวทกั้ง	บ่ได้เจ็บกาย

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 540)

ตัวอย่างข้างบน แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญในการสู้รบกับศัตรู

บังอรอรกระศผู้	พิศไมย ท่านนา
นามพระสุริโยทัย	ออกอ้าง
ทรงเครื่องบุรุษพิไชย	เช่นอุป ราชเส
เกล็ดงาช้างกว้าง	ควมเข้าขบวนไคล
พลไกรกองนำเร้า	โรมรัน กันเฮย
ช้างพระเจ้าแปรประจัน	คชให้
สารทรวงชวดเซผัน	หลังแล่น เติลิดเส
เตลงขับคชไล่ไกล	หวัดทำยทหาร

(โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. 2530 : 16)

โคลงข้างต้นนี้บรรยายภาพของพระสุริโยทัย ที่ทรงช้างเข้ารบกับพระเจ้าแปรและทรง
สิ้นพระชนม์บนคอช้างนั้น

5.6 ภาษานกรส คือ กระบวนความที่แสดงให้เห็นถึงความหวาดกลัว ตกใจกลัว
ตัวอย่างเช่น

วานรินร้องหวีดว่า	หวั่นใจ
สทกสเทินहुไทย	ถคลี่
ไกรหนออาจมาใน	ไพรแต่ เดียวฤา
ไม่ตอบจะเข้าชี้	จึงแสรังสนองคำ

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1. 2508 : 561)

เมื่อเข้า
 นั่งลงถึงอยู่เป็นแถวพัก
 พยัญญูเสกเสกเสกเสกเสก
 กันกระแทกเพื่อปะทะเข้าทานไป
 ถีบทะลึงตึงตึงไม่กั๊กหล
 โมโหเหะเหะฮักฮัก

กบั้งคั่นนอนตกใจหนัก
 ไม่ประจักษ์ว่าอยู่แห่งใด
 คั่นเต็มมวงทนต์มวงทนต์ไม่ไหว
 สามสี่คนเข้าไปช่วยกันยึด
 ช่วยกันถูหลเหวี่ยงสะบัดวัดผิด
 ปล้ำกันอึดอึดมาส่งเด็นท์

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 136 - 137)

ไปงอแก้วหักครว
 ทรงศรีกระเทยจิ
 แค้นจืดจืดดอกคิด
 คิ้วสั่นหวั่นหวั่นให้

มือปัด พัดไร
 เจ็บไหม
 จักขาด ใจนา
 ออกข้ามขานแสง

(ลิลิตนิทราชาทริต. 2536 : 84)

5.7 พิกัดสรรค เป็นบทที่พรรณนาถึงความรู้สึกเกลียดชังในสิ่งใด ๆ
 ดังตัวอย่าง

นำชงตั้งแต่ฝ่า
 ดูดูทำดมึงทิ้ง
 เมอะเมอะอย่าเอื้ออิง
 ผู้เท่าเข้าเคยแปริ้ว

หวงหึง
 กราดเกรี้ยว
 ไปอีก
 บุกแล้วจึงซัง

(โคลงสุภาณิตยาปะอิน. 2517 : 167)

เก็บรวมไปหึงนังจริงทนต์
 เบนครบไปนันทันร่าเรตาชา
 เป็บเจ็ดหลาบสาปสาเสียดแล้วละ
 ถึงเสียดรู้ก็ให้รอยลอมลอมเลิง

ไม่พึงพอในสังวเสสวเคียมเย
 ทากรัดกรายถ้ายทานองเล่นลอมงเชิง
 ไม่ขอปะคนชนิกจิตใจเหลิง
 จงก้างเล็งกลิ้งอยู่อยู่เถิด เอย

(บทสักรวสาสำหรับร้องลำเต่าง ๆ. 2538 : 114)

เป็นเชื้อหลาบสาปลาเสียแล้วละ
ถึงเสียรู้ก็ได้รอบลอบละเลง

ไม่ขอปะคนชนิดจิตใจเลิง
จงค้างเค็งคึกคู้ยู่เถิด เออ

(บทสักรวาทสำหรับร้องลำต่าง ๆ. 2538 : 114)

	บัดบินคำพระนม	กลับทาบถมทอดเท
พูดเสเพลโกหก	ยกหีบเหตุนั้นเทียน	เจียนจะเอาชีวิต
คิดหาชอบแต่ตน	ความผิดประคนผู้อื่น	อีเฒ่าตื่นตายท่า
กูอยากฆ่าอยากแกง	ให้เต็มแรงรังแก	ตอนแหล่แปรสคสด
อดใจไว้เพราะกลัว	ลำพังตัวบดขบ	กูจะดบให้ยับ
เมื่อบนบ้นบะเนกะเนน	พอดทดแทนแก้มัน	นั่งกัดฟันกรอดกรอด
ทอดคาควบมืวาง		

(ลิลิตนิทราชาคริต. 2536 : 149)

5.8 อัทธุตรส คือ บทพรรณนาที่ก่อให้เกิดความรู้สึกประหลาดใจ อัจฉรย์ใจใน
สิ่งใดสิ่งหนึ่งเช่น

โน่นแน่ฮู้ซารภไม่มีใบ
แมลงล้อมตอมว่อนเสียงหวีหวู่

เหมือนต้นไม้ทองตั้งอยู่ทั้งคู่
ไม่มีผู้ช่วยสอยน้อยใจเออ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 39)

เป็นการแสดงความประหลาดใจกับต้นไม้ที่ไม่มีใบ มีแต่ดอกเต็มต้น

คู่ความรักนักหนาหนอ
ถึงสามศพสยบเรียงเคียงกัน

มาลวงล่อโลมพาคนอาสัญ
ล้วนทาสรักทั้งนั้นนอนาถใจ

(บทละครเรื่องเงาะป่า. 2517 : 120)

แสดงความรู้สึกประหลาดใจที่ความรักต้องทำให้ชายหญิงต้องนอนตายเคียงกันถึง
สามศพ

ยังมีบทร้อยกรองที่แสดงถึงความประหลาดใจ ในสิ่งต่าง ๆ อีกเช่น

ขึ้นถึงพื้นรัตนตาพฤชาสวน
ต้นมะตูมตกเครือเหลือรำพัน

มีลูกล้วนหลากจิตต์คูผัดผั้น
จะว่าฉันล่วงหลอกบอกจริงจริง

(ตามเสด็จไทรโยค เล่ม 2. 2505 : 295)

เจ้าเงาะถอดรูปแล้ว
ตะโกนเรียกท่านดา
คูเถิดอย่านิ่งเหินาะ
ลูกช่างงามแท้แท้

งามเหมาะะ จริงพ่อ
นี่แน่
มานี้ เทอญพ่อ
พ่อคุณ

(โคลงฉันท์พระราชพิธีแห่โสกันต์. 2457 : 112)

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษาบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการวิเคราะห์รูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าในทางวรรณศิลป์ สรุปได้ดังนี้

รูปแบบคำประพันธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระราชนิพนธ์บท ร้อยกรองตามลักษณะรูปแบบทางฉันทลักษณ์ที่เป็นที่นิยมกันมาแต่โบราณ รูปแบบร้อยกรองที่ ทรงพระราชนิพนธ์มีปรากฏทั้ง โคลง กลอน กาพย์ และร่าย

โคลง เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่พระองค์ทรงเลือกใช้ในบทพระราชนิพนธ์มีจำนวนเรื่อง มากที่สุด ชนิดของโคลงที่ทรงเลือกใช้มีทั้ง โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ ที่ปรากฏใน ลิลิตนิทราชากริต โคลงสี่สุภาพ โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี โดยเฉพาะโคลงสี่สุภาพนั้นจะมีปรากฏแทรก อยู่ในบทพระราชนิพนธ์ร้อยกรองเกือบทุกเรื่อง

กลอน เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ทรงเลือกใช้รองลงมาจากโคลง รูปแบบของกลอนที่ ปรากฏมีทั้งกลอนสุภาพ กลอนบทละคร กลอนนิราศและกลอนสักรว

กาพย์ ที่ปรากฏได้แก่ กาพย์ยานี ที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในกาพย์เห่เรือ และกาพย์ฉกั บั ที่มีแทรกอยู่ ในบทละครเรื่องเงาะป่า

ร่าย เป็นคำประพันธ์ที่ทรงพระราชนิพนธ์รวมอยู่กับโคลงมีทั้งร่ายด้นและร่ายสุภาพ

กลวิธีการประพันธ์ พระองค์ทรงแสดงถึงพระปรีชาสามารถในเชิงกาพย์กลอนด้วยการ เลือกสรรถ้อยคำที่เหมาะสมด้วยเสียงและความหมายมาประดับประพันธ์ในบทร้อยกรองด้วยกลวิธี ทางวรรณศิลป์ ผสมผสานกับการใช้โวหารภาพพจน์ที่เหมาะสมกับเนื้อความ ทำให้บทร้อยกรองของ พระองค์มีอำนาจในการปลุกเร้าอารมณ์ ความรู้สึก และสร้างจินตภาพให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่าง ลึกซึ้ง กลวิธีในการใช้คำ พระองค์ทรงใช้การซ้ำคำ การซ้ำเสียง การซ้ำความหมาย และการเลือก ใช้คำเหมาะสมกับสถานการณ์ การเลือกเสียง ทรงใช้กลวิธีสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ และการเล่น เสียงวรรณยุกต์เป็นสำคัญ ในส่วนโวหารภาพพจน์ที่ทรงนำมาใช้ มีทั้ง อุปมา อุปลักษณ์ อุทาหรณ์ อคติพจน์ ปรากฏา บุคลาธิษฐานและการเลียนเสียงธรรมชาติ ด้วยลักษณะกลวิธีดังกล่าวกับ ภาพนิ กทัศน์ และความชัดเจนในการแสดงออก ทำให้บทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กอปรด้วยคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ทั้งทางด้านรสคำและรสความ อันได้แก่ แรงงามทางด้านลักษณะความหมาย การแสดงออก ทัศนะ และรสแห่งกระบวนความ

การอภิปรายผล

ในการวิเคราะห์บทร้อยกรอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่เป็นเรื่องเฉพาะและเรื่องที่แทรกอยู่ในพระราชหัตถเลขาต่าง ๆ นั้น พบว่า นอกจากบทร้อยกรองพระราชนิพนธ์ของพระองค์จะก่อปรด้วยปฏิภาณโวหารที่ดี ชวนอ่านชวนฟัง และเป็นแบบอย่างแก่ผู้ศึกษาบทร้อยกรองได้อย่างดี เนื่องจากมีลักษณะที่บริบูรณ์ ให้ความรู้ทั้งทางคติโลกคตินิยม รวมทั้งให้ความบันเทิงที่แทรกไว้ด้วยจรรยาสุภาษิต อันเป็นแก่นสารแล้ว งานพระราชนิพนธ์บทร้อยกรองของพระองค์ยังแสดงถึงพระปรีชาสามารถ ฉลาดในการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบาย รวมถึง ความวิริยอุตสาหะอย่างสูงที่จะสร้างสรรค์สังคม และนำความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมือง ดังจะเห็นว่า แม้ยามพักผ่อนพระราชอิริยาบถภายหลังการประจวบก็ทรงพระราชนิพนธ์บทร้อยกรอง เพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิด และนำเสนอทัศนะที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง ทรงใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ สร้างความกลมกลืนในด้านรูปแบบและเนื้อหา ผสมผสานกับการใช้คำ การเลือกเสียงและการใช้กวีโวหาร นำเสนอทัศนะได้อย่างแนบเนียนและเหมาะสม เช่น ทัศนะในเรื่องความเสมอภาคในบทธลครเรื่องเงาะป่า ซึ่งใช้ความรักเป็นแก่นเรื่องสำคัญในการนำเสนอ หรือการเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญ ตระหนักในความเข้าใจในเรื่องภาษาและวรรณคดีรวมถึงขนบประเพณีต่าง ๆ ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ล้อเลียนไว้ในบทธลครเรื่องวงศเทวราช เป็นต้น

ในวาระอันเป็นโอกาสสำคัญ ๆ พระองค์ก็ทรงใช้โอกาสนั้น พระราชนิพนธ์บทร้อยกรองนำเสนอแนวคิดและทัศนะอันเป็นประโยชน์ ได้อย่างเหมาะสม เช่น ทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต เพื่อพระราชทานแด่พระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องในโอกาสปีใหม่ ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการส่งเสริมสนับสนุน วรรณกรรมร้อยกรองแล้ว เนื้อหาสาระยังแทรกคติสอนใจไว้มากมายทั้งในเรื่องความรักที่มีต่อลูก การคบเพื่อน คติสอนใจเกี่ยวกับการรับราชการ เป็นต้น การเสด็จประพาสไปยังที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นโอกาสที่จะได้ทรงงานพระราชนิพนธ์ พระองค์ก็ทรงพระราชนิพนธ์บทร้อยกรองในการเสด็จประพาสไว้แทบทุกคราว เช่น ตามเสด็จไทรโยค โกลงเสด็จประพาสจันทบุรี โกลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี โกลงนิราศพระราชทานแด่พระบรมราชินีนาถ กลอนโคธรีชมทราบ ฯลฯ บทร้อยกรองเหล่านี้ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์อย่างละเอียดลออถึงระยะทางที่ได้ผ่าน พร้อมทั้งนำเสนอแนวคิด ทัศนะอันเป็นประโยชน์ บางตอนทรงมีพระราชวินิจฉัยในเรื่องต่าง ๆ แทรกเอาไว้เพื่อให้ผู้อ่านได้รับความรู้ และได้รับประโยชน์มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความห่วงใย ที่พระองค์ทรงมีต่อประชาชนด้วย ลิลิตนิทราชาคริตอันเป็นต้นแก้วของการเสด็จประพาสต้น ที่เป็นผลมาจากความประทับใจพระราชหฤทัยในนิยายเรื่องอาหรับราตรี ก็แสดงให้เห็นความห่วงใยที่พระองค์ทรงมีต่อประชาชนได้อย่างดีเช่นกัน

นอกจากนี้ความต้องการกำลังคนเพื่อพัฒนาประเทศ การสร้างความเป็นปึกแผ่น และความสงบสุขให้กับประเทศชาติ พระองค์ทรงเสนอทัศนะผ่านบทหรือบทกรองให้ผู้อ่านผู้ฟังได้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาและการยึดถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของชาติ รวมถึงการยึดมั่นในคุณธรรมในทางศาสนา ดังจะเห็นว่าบทหรือบทกรองของพระองค์หลายเรื่องจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขนบประเพณีและสวดเทรทคุณธรรมในทางศาสนาเอาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น โคลงพระราชกรณียาสูตร โคลงฉันท์เรื่องแห่โศกกันต์ โคลงพระราชพิธีถือน้ำ แลคเชนทร์ศวसनาน รวมถึงโคลงสุภาษิตต่าง ๆ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความยึดมั่นในขนบประเพณี วัฒนธรรมของชาติ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์และทรงชักชวนให้นักปราชญ์ราชบัณฑิต พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่สังกัดในเชิงกายกอลอน ให้ร่วมกันแต่งโคลงเรื่องรามเกียรติ์เป็นพุทธบูชา และแต่งโคลงภาพพระราชพงศาวดาร เพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการศึกษา ประวัติศาสตร์ ศิลปะและวรรณคดีของชาติด้วย จะเห็นได้ว่าบทหรือบทกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จะกอปรด้วยปรัชญาชีวิต คติสอนใจ ค่านิยมทางสังคม ขนบประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ ที่นับว่ามีคุณค่าแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ได้ศึกษาวิเคราะห์บทหรือบทกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า ยังมีลักษณะบางอย่างที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาวิเคราะห์ต่อไป เช่น ควรจะได้ศึกษาแนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับหลักธรรมทางศาสนา แนวคิดความเชื่อในทางสังคมและการเมือง รวมถึงโลกทัศน์ในด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาชาติบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ เป็นต้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กำชัย ทองหล่อ. หลักภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : รวมสาส์น, 2515.
- กุหลาบ มลลิกะมาส. วรรณกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.
- _____. วรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.
- โคลงเรื่องรามเกียรติ์ จารึกอยู่ที่เสาระเบียง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. พระนคร : แพร่พิทยา, 2508.
- _____. กลอนไดอริซึมทราบกับตามเสด็จไทรโยค ตอน 1. พระนคร : กุรุสภา, 2505.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. โคลงนิราศท่าวสุภัตติการภักดี (นาก). พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร : กุรุสภา, 2531. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจตรี หลวงศิลป์ประสิทธิ์ (ตาบ ศิลป์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 11 มีนาคม 2531).
- _____. “โคลงนิราศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ,” พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ถึง สมเด็จพระพันปี (แม่เล็ก). พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2504.
- _____. โคลงเรื่องพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5. พระนคร, 2457.
(อนุสรณ์ในงานพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้าภัทราวดี พ.ศ. 2457)
- _____. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาควัฒน์ 22. (พิมพ์แจกในงานถวญพระราชทาน ณ วัดป่าโมก อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513) พระนคร : โรงพิมพ์กุรุสภา, 2513.
- _____. ตามเสด็จไทรโยคตอน 2 โคลงนิราศท่าวสุภัตติการภักดีและกลอนนาวิรมย์. พระนคร : กุรุสภา, 2505.
- _____. บทละครเรื่องเงาะป่า และประชุมโคลงสุภาษิต. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร : กุรุสภา, 2517.
- _____. บทละครเรื่องวงศเทวราช ภาควัฒน์ 2. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาเส เมื่อปีชวด พ.ศ. 2469). พระนคร : บำรุงนุกุลกิจ, 2469.
- _____. พระราชกรัณยานุสร. พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "บทสักรวาลสำหรับร้องลำต่างๆ," ประชุมบทสักรวาลเล่นถวายเป็นรัชกาลที่ 5 และสักรวาลกลอนสด พระราชานิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. กรุงเทพฯ : สมาคมนิสิตเก่าคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- ชลธิรา ลัดดาวัฒนา. การนำวรรณคดีวิจารณ์ใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513. อัดสำเนา.
- _____. "วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น," เบิกฟ้าวรรณกรรม 3. กรุงเทพฯ : นวลจันทร์, 2524.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. "วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325 - 2453," ปาริชาติสารฉบับพิเศษ ทอใหม่ในสายน้ำ. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2532.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2394. วิทยานิพนธ์ ศ.ค. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534. อัดสำเนา.
- ถาวร สิกขโกศล. วิเคราะห์บทร้อยกรองประเภท "กลอน" ของไทยและร้อยกรองประเภท "ซีอ" ของจีน. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526. อัดสำเนา.
- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 6. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.
- ทิพย์สุนทร อนันบุตร. วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ 2 (รัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 7). พิมพ์ครั้งที่ 7. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.
- บัว เพื่องวุฒิ. "พระปรีชาญาณทางวรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง," เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ฉบับได้รางวัลที่ 1 (พ.ศ. 2467 - พ.ศ. 2498). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์สวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2517.
- ประยูร สิทธิพันธ์. แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. พระนคร : ชรรณเสวี, 2501.
- _____. "โคลงราชพระนามพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4," ตามรอยพระบาทพระพุทธเจ้าหลวง. พระนคร : สยาม, 2514.
- เปลื้อง ฉนกร. "วิชาประพันธ์ศาสตร์ ว่าด้วย กลอน (ฉบับที่ 1)," คำบรรยายภาษาไทย ชั้นสูงของชุมนุมภาษาไทย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511.
- _____. "วรรณวิจิตร," ภาษาและวรรณคดี. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2515.

พรพรรณ ธารานูมาศ. วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรืองศิลป์, 2525.

พรสุข บุญสุภาและธรรณี เพชรอุปต์. นวนิยายอังกฤษและนวนิยายอเมริกัน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2514.

มโหสถศรีพิพัฒน์, พระยา. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีและอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ จังหวัดจันทบุรี. (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพคุณแม่เลื่อน แกล้งแก้ว กล้า ณ เมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 17 เมษายน พ.ศ. 2484.).

โมรี ชื่นสำราญ. ประวัติวรรณคดีไทย. พระนคร : กุรุสภา, 2516.

ลำบวง ศรีธวัช, หม่อมหลวงหญิง. วรรณกรรมประเภทฉันท์ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. อัดสำเนา.

วรเวทย์พิสิฐ, พระ. "คำวินิจฉัยที่ 2," สมาคมวรรณคดี. 1 : 12 19, 5 -21 ; มิถุนายน 2475.

วิภา กงกะนันทน์. วรรณคดีศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ศักดิ์ศรี เข้มนาคา. "มหाराชกวี," ความรู้คือประทีป. 25 (3) : 6 - 9 ; กรกฎาคม - กันยายน 2536.

ศิลปากร, กรม. โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2530.

_____. ประชุมกาพย์เห่เรือ. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2503. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายขุนห์ อรุณโรจน์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 5 มิถุนายน 2503).

ศรีนครินทร์วิโรฒ, มหาวิทยาลัย. เอกสารประกอบการเรียนรายวิชามนุษย์กับความงาม มน 101. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไอเดียสแควร์, 2534.

ศรีอินทราบุษ. ศิลปการแต่งกาพย์กลอน. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2518.

อินทราบุษ. ข้อคิดจากวรรณคดี. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2518.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่องนิทราชาคริต. พิมพ์ครั้งที่ 26. กรุงเทพฯ : กุรุสภา, 2536.

สดับ ลดาวัลย์, ม.ร.ว. "นายคันทมหาดเล็ก ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและนิพนธ์บางเรื่อง. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2513.

- สมปอง พิริบกิจ. โคลงและรสไพเราะ. วิทยานิพนธ์ นำเสนอ เพื่อพิจารณาการดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ วิชาภาษาและวรรณคดีไทยในวิทยาลัยวิชาการศึกษา, 2513.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. "ณ อุษบาใกล้โพ้น : มิติของความจริงในเชิงวรรณศิลป์," วารสารภาษาและวรรณคดีไทย. 2 : 64 ; สิงหาคม 2528.
- สุชาติ พงษ์พานิช. วิเคราะห์บทกวีในวรรณคดีไทย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1992 - 2411). ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2517. อัดสำเนา.
- เสวีชม คุ้มพาวาส. "โคลงพระราชทานแก่ท้าวเกษสารนุรักษ์. (เจ้าจอมเพิ่ม)," ราชประติพัทธ์ในสมเด็จพระปิยมหาราชพระราชทานแก่ท้าวเกษสารนุรักษ์ (เพิ่ม รัตนทักษิณี). กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2512.
- เสนีย์ วิลาวรรณ. ประวัติวรรณคดี และการประพันธ์. พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2509 .
- อนุমানราชชน, พระยา. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2533.
- _____. คำของวรรณคดี. พระนคร : คลังวิทยา, 2515.
- _____. "วิทยาศาสตร์และวรรณคดี," วรรณคดีที่น่ารู้. พระนคร : โรงพิมพ์ประเสริฐอักษร, 2508.
- อวยพร มลิ้นทางกูร. ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองไทย พ.ศ. 2477 - 2501. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. อัดสำเนา.
- อุปกิตศิลปสาร, พระยา. หลักภาษาไทย. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2511.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นายวินัย จินดารักษ์
เกิดวันที่	13 เดือน กรกฎาคม พุทธศักราช 2491
สถานที่เกิด	ตำบลบ้านทราย อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	วิทยาลัยเทคนิคปทุมธานี อำเภอมเมือง จังหวัดปทุมธานี
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์ 2 ระดับ 7
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	วิทยาลัยเทคนิคปทุมธานี อำเภอมเมือง จังหวัดปทุมธานี

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2518	กศ.บ. (วิชาเอกภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน
พ.ศ. 2539	กศ.ม. (วิชาเอกภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

วิเคราะห์หรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทคัดย่อ
ของ
วินัย จินดารักษ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
มีนาคม 2540

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการวิเคราะห์บทหรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณศิลป์ โดยเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

รูปแบบคำประพันธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ ทั้ง โคลง กลอน กาพย์ และร่ายตามรูปแบบที่เป็นที่นิยมกันมาแต่โบราณ

กลวิธีการประพันธ์ พระองค์ทรงแสดงพระปรีชาสามารถในเชิงกาพย์กลอน ด้วยการสรรใช้คำ อันได้แก่ การซ้ำคำ การซ้ำเสียง การซ้ำความหมาย และการเลือกใช้คำที่เหมาะสม สถานการณ์ การเลือกเสียง ทรงใช้กลวิธีสัมผัสพยางค์ สัมผัสสระ และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ เป็นสำคัญ การใช้โวหารภาพพจน์ทรงใช้อุปมา อุปลักษณ์ อุทาหรณ์ อคติพจน์ ปรวิญญา นุเคราะห์ฐาน และการเลียนเสียงธรรมชาติ

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ด้วยลักษณะรูปแบบและกลวิธีการประพันธ์ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าว ผลผสมผสานกับภาพนิมิต ทศนะ และความชัดเจนในการแสดงออก ทำให้บทหรือกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กอปรด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์ทั้งทางด้านรสคำ และรสความอันได้แก่ แรงงามทางด้านลักษณะแห่งความหมาย การแสดงออก ทศนะ จินตภาพ และรสแห่งกระบวนการความที่มีอำนาจในการปลุกเร้าอารมณ์ ความรู้สึกและสร้างจินตนาภาพ ให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างลึกซึ้ง

AN ANALYSIS OF KINGCHULALONGKORN'S POETICAL WORKS

AN ABSTRACT
BY
WINAI JINDARUX

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University
March 1997

The thesis, *An Analysis of King Chulalongkorn's Poetical Works*, aims to study the patterns, techniques and aesthetic values in his poetical works. The results are presented in the form of analytical description.

Concerning the patterns, the study found that King Chulalongkorn created his works in various poetical patterns that are verses, stanzas and poems by following the classical poetic rules.

About the techniques, King Chulalongkorn showed his great ability in poetical works by using different types of wording, sound and meaning. Those are appropriate to each situation. Figures of speech are also widely used in his works such as simile, metaphor, analogy, hyperbole, rhetorical question, personification and onomatopoeia.

According to the classical patterns and appropriate techniques in his poetical works, King Chulalongkorn's poetical works are considered as a very valuable aesthetic. They appear fine and splendid in meaning, expression, view, imagery and content which are powerful to arouse the readers' emotion, feeling and image.